

H.M. THE QUEEN
BY APPOINTMENT
CHEMISTS

V. Woolf Gospoda Dalloway

MOORE LTD.

5 SAVORY & MOORE 143

Virginia Woolf

Gospođa Dalloway

Gospođa Dalloway reče da će sama kupiti cvijeće.

Jer Lucy ima dosta drugog posla. Vrata će se skidati sa šarki; dolaze Rumpelmayerovi ljudi. A zatim, pomisli Clarissa Dalloway, kakvo jutro - svježije kao da je stvoreno za djecu na žalu.

Kakva divota! Kakvo uranjanje! Jer tako joj se uvijek činilo kad je, uz lagano cviljenje šarki koje i sada može čuti, širom otvarala francuske prozore i uranjala u čisti zrak u Bourtonu. Kako je bio svjež, kako miran, i naravno tiši od ovoga, onaj zrak u rano jutro; kao zapljus vala; poljubac vala; studen i oštar a ipak (za djevojku od osamnaest godina koliko ih je ona tada imala) svečan, jer je osjećala, stojeći ondje kraj otvorena prozora, da se svakog trena nešto strašno mora dogoditi; promatrajući cvijeće, drveće s kojega se uzvijala para i vrane kako uzlijeću, padaju; stojeći i promatrajući sve dok Peter Walsh nije rekao: »Maštaš među povrćem?« - je li to bilo? - »Meni su draži ljudi nego cvjetače« -je li to bilo? Valjda je to rekao za doručkom jednoga jutra kad je ona bila izašla na terasu - Peter Walsh. Vraća se iz Indije za koji dan, u lipnju ili srpnju, zaboravila je kada, jer njegova su pisma strašno dosadna; čovjek pamti njegove riječi; njegove oči, njegov džepni nožić, njegov osmijeh, njegovu mrzovolju i, kad bezbroj drugih stvari posve iščezne - kako je to čudno! - nekoliko riječi poput ovih o kupusu.

Ona se malo ukoči na rubu pločnika, čekajući dok prođe Durtnallov kamion. Krasna žena, pomisli o njoj Scrope Purvis (poznavajući je kao što čovjek poznaje ljude što žive u njegovu susjedstvu u Westminsteru); imala je u sebi nešto ptičje, šojčje, modrozeleno, lagano, živahno, premda je prevalila pedesetu i jako osijedjela poslije bolesti. Stajala je tu kao na grani, veoma uspravna, čekajući da prijeđe ulicu; njega nije ni vidjela.

Jer kad netko živi u Westminsteru - koliko već godina? više od dvadeset - osjeća i u prometnoj gužvi, ili kad se noću probudi, Clarissa to dobro zna, neki osobit muk, ili svečanost; neku neopisivu stanku; neko zatišje (ali to je možda zbog njezina srca koje je, kažu, oslabjelo zbog gripe) prije nego što kucne Big Ben. Evo gal Razlijegnuo se. Najprije upozorenje, glazbeno; zatim ura, neopoziva. Olovni krugovi se rastvaraju u zraku. Mi smo takve budale, pomisli ona prelazeći ulicu Victoria. Jer sam bog zna zašto ga tako volimo, kako ga tako vidimo, snujuć ga, gradeći ga oko sebe, rušeći ga, stvarajući ga nanovo svakoga trenutka; ali i posljednje

zanemarene starice, najpotištenije od sve sirotinje što sjedi na kućnom pragu pijući svoju propast, čine to isto; njihov se slučaj ne može riješiti, ona je u to uvjeren, nikakvim zakonima parlamenta upravo zbog toga razloga: one vole život. U očima ljudi, u njihanju, koračanju i klipsanju; u tutnjavi i buci; u kočijama, automobilima, omnibusima, kamionima i sendvič-ljudima što gmižu i ljuljaju se; u limenoj glazbi i orguljicama; u slavlju i brujanju i čudnom visokom pjevu nekog aviona iznad grada je ono što ona voli; život; London; ovaj lipanjski trenutak.

Jer je sredina lipnja. Rat je završio, osim za neke kao što je gospođa Foxcroft koja se prošle noći u ambasadi izjedala što je onaj krasni momak poginuo pa sada stari dvorac mora pripasti nekom rođaku; ili lady Bexborough koja je, kažu, otvorila neku dobrotvornu zabavu s brzojavom u ruci da je John, njezin miljenik, poginuo; ali je završio; hvala bogu završio. Lipanj je. Kralj i kraljica su u Palači. I posvuda, premda je još tako rano, čuje se toptanje, vrznanje ponyja u propnju, lupkanje štapova za kriket; Lords, Ascot, Ranelagh i sva druga takva mjesta¹; zavijena u meku mrežu sivomodrog jutarnjeg zraka koji će ih, kako dan bude odmicao, razotkrivati i na njihove ledine i igrališta izvoditi poskokljive ponyje, kojima prednja kopita tek dotiču tlo i oni već skaču, plahovite mladiće i nasmijane djevojke u prozirnom muselinu koje čak i sada, pošto su proplesale cijelu noć, izvode svoje smiješne vunaste pse u šetnju; i sada čak, u ovaj sat, obzirne stare udovice plemkinje izlijeću u svojim automobilima da obave tajanstvene poslove; i trgovci se vrpolje u svojim izlozima s umjetnim nakitom i dijamantima, s dražesnim starim kopčama zelene morske boje u okvirima iz osamnaestoga stoljeća što napastuju Amerikance (ali čovjek mora štedljivo gospodariti, ne kupovati nepromišljeno stvari za Elizabeth), a ona će također, jer je to sa smiješnom i vjernom strašću voljela i bila dio toga, budući da su joj preci bili dvorani nekoć u doba jednoga Georgea, ona će također te iste noći bljesnuti i zasjati; priredit će svoje primanje. Ali kako je to čudno, kad je ušla u Park, tišina; magla; zujanje; sretne patke polako plivaju; gušaste ptice se gegaju; a tko bi naišao leđima okrenut građama ministarstva, veoma odmjeren, noseći službenu torbu s utisnutim kraljevskim grbom, tko drugi nego Hugh Whitbread; njezin stari prijatelj Hugh - divni Hugh!

»Dobro jutro vam želim, Clarissa!« reče Hugh, prilično pretjerano, jer poznaju se još iz djetinjstva. »Kamo ste se zaputili?«

»Ja volim šetnju po Londonu«, reče gospođa Dalloway. »Zaista, to je bolje nego šetnja u prirodi.«

Oni su tek stigli - na žalost - da posjete liječnike. Drugi dolaze da vide izložbe; da odu u operu; da izvedu svoje kćeri; obitelj Whitbread je došla »da posjeti liječnike«. Bezbroy puta Clarissa je pohodila Evelyn Whitbread u nekom liječilištu. Je li Evelyn opet bolesna? Evelyn se prilično slabo osjeća, rekao je Hugh, natuknuvši nekom vrstom mrgođenja ili nadimanja svog veoma pristalog, muževnog, iznimno lijepog, savršeno odjevenog tijela (on je uvijek gotovo predobro obučen, ali vjerojatno mora biti, s obzirom na njegovu malu službu na dvoru) da njegova žena ima neke lakše unutarnje bolesti, ništa ozbiljno, što će Clarissa Dalloway, kao stara prijateljica, potpuno razumjeti ne tražeći od njega da ih navodi. Ah da, ona to razumije, naravno; kakva neugodnost; i osjeća se veoma sestrinski i u isto vrijeme čudno svjesna svoga šešira. To nije pravi šešir za rano jutro, je li tako? Jer ona se pred Hughom uvijek osjeća, dok se on užurbava, podižući šešir prilično napadno i uvjeravajući je da izgleda kao djevojka od osamnaest godina, i da večeras naravno dolazi na njezino primanje, Evelyn to bezuvjetno zahtijeva, samo će možda malo zakasniti nakon primanja u Palači kamo mora odvesti jednog od Jimovih mladića - uvijek se osjeća pomalo kukavnom pokraj Hugh; kao šiparica; ah joj je drag, djelomično zato što ga oduvijek poznaje, ah i misli da je u dobroj mjeri na svoju ruku, premda Richarda gotovo dovodi do ludila, a što se tiče Petera Walsh, on joj do dana današnjega nije oprostio što joj se sviđa.

Mogla se sjetiti prizora za prizorom u Bourtonu - Peter bijesan; Hugh mu naravno nije bio premac ni u kom pogledu, ali opet nije bio ni savršeni glupan kako je Peter tvrdio; nije bio ni puki stalak za vlasulje. Kad je njegova stara mati zaželjela da odustane od lova i da je odvede u Bath, on je to učinio, bez riječi; bio je zaista nesebičan, a što se tiče govorkanja, kao što je to Peter činio, da nema srca, mozga, da nema ničega osim ponašanja i odgoja engleskog gentlemana, to je bila samo najgora značajka njenog dragog Petera; a on je znao biti nepodnošljiv; on je znao biti nemoguć; ali divan drug za šetnju u jedno ovakvo jutro. (Lipanj je izmamio svaki list na

drveću. Majke iz Pimlicoa doje svoja čeda. Poruke se šalju iz mornarice u admiralitet. Čini se da ulica Arlington i Piccadilly podgrijavaju i sam zrak u parku i lišće mu podižu gorljivo, blistavo, na valovima one božanske životnosti što je Clarissa voli. Plesati, jahati, ona sve to obožava.)

Jer mogli su biti razdvojeni stotinama godina, ona i Peter; ona nikada nije napisala pismo, a njegova su bila suhoparna; ali iznenada bi je obuzelo: da je on sada sa mnom, što bi rekao? -neki dani, neki vidici vraćali su joj ga blago, bez stare gorčine; što je možda bila nagrada što joj je stalo do ljudi; vratili su se usred St. James parka jednoga lijepog jutra - zaista su se vratili. Ali Peter - koliko god bio lijep dan, i drveće i trava, i djevojčica u ružičastom - Peter nikada nije vidio ništa od svega toga. Metnuo bi naočale, ako bi mu ona to rekla; pogledao bi. Njega je zanimalo stanje svijeta; Wagner, Popeovo pjesništvo, vječito ljudski karakteri, i nedostaci upravo njezine duše. Kako ju je grdio! Kako su se svađali! Ona će se udati za predsjednika vlade i stajati na vrhu nekog stubišta; nazvao ju je savršenom domaćicom (ona je zbog toga plakala u svojoj sobi), bila je stvorena za savršenu domaćicu, rekao je.

Tako bi još sada samu sebe zatekla kako se prepire u St. James parku, kako još sada tvrdi da je imala pravo - i zaista je imala - što se nije za nj udala. Jer u braku mora biti malo slobode, malo nezavisnosti među ljudskim bićima koja iz dana u dan žive zajedno u istoj kući; a Richard joj je to dao, i ona njemu. (Gdje je on jutros, na primjer? Neki odbor, ona nikada ne pita koji.) Ali s Peterom se sve moralo dijeliti; u sve se moralo ulaziti. A to je bilo nepodnošljivo; i kad je došlo do one svađe kraj izvora u šumici, ona je morala prekinuti s njim ili bi se uništili, oboje se upropastili, u to je bila uvjerena; premda je u sebi godinama nosila tugu, bol, kao strijelu koja joj probada srce: a onda užas onoga trenutka kad joj je netko na koncertu rekao da se on oženio ženom koju je upoznao na brodu putujući u Indiju! Nikada ona neće ništa od toga zaboraviti. Hladna, bezdušna, licemjerka, tako ju je zvao. Nikada nije mogla pojmiti koliko mu je bilo stalo. Ali te Indijke su valjda pojmile - luckaste, zgodne, tanahne glupače. A ona je tratila svoje sažaljenje. Jer on je posve sretan, uvjeravao ju je - savršeno sretan, iako nikada ništa nije učinio od onoga o čemu su razgovarali; cio njegov život je promašaj. Još sada se ona zbog toga srđi.

Bila je stigla do ulaza u Park. Zaustavila se na trenutak, promatrajući omnibuse na Piccadillyju.

Ona više ni o kome na svijetu neće reći da je ovakav ili da je onakav. Osjećala se veoma mladom; u isto vrijeme neizrecivo ostarjelom. U sve se zasijecala poput noža; u isto vrijeme bila je izvan toga, i promatrala. Imala je trajan osjećaj, dok je gledala taksije, da je izdvojena, izdvojena, daleko na pučini i sama; oduvijek je ćutjela da je veoma, veoma pogibeljno živjeti čak jedan dan. Ne, ona nije mislila da je pametna, ili da je osobito iznimna. Kako je prošla kroz život s ono malo mrvica znanja što im ga je dala Fräulein Daniels, to nije mogla shvatiti. Ništa ona nije znala; ni jezike, ni povijest; rijetko koju knjigu sad čita, osim memoara u krevetu; ali to je ipak posvema obuzima; sve ovo; taksiji u prolazu; i neće reći o Peteru, neće reći o sebi, ja sam ovakva, ja sam onakva.

Njezin jedini dar je poznavanje ljudi gotovo po nagonu, razmišljala je krenuvši dalje. Da je zatvorite u sobu s nekim, leđa joj se nakostriješe kao u mačke; ili prede. Dvorac Devonshire, dvorac Bath, kuća s kakaduom od porculana, sve ih je ona jednom vidjela rasvijetljene; i ostali su joj u pamćenju Sylvia, Fred, Sally Seton - toliko mnoštvo ljudi; i plesanje po cijele noći; i teretna kola koja su se mimo njih vukla prema tržnici; i vožnja kući kroz Park. I sjeća se da je jednom bacila shilling u Serpentine. Ali svatko se sjeća; sve što je ona voljela bilo je ovo, ovdje, sada, pred njom; debela lady u taksiju. Zar je onda važno, pitala je samu sebe koračajući prema ulici Bond, zar je onda važno što ona neizbježno mora potpuno nestati; sve ovo mora proslijediti bez nje; je li joj žao zbog toga; ili zar nije postalo utješno vjerovati da smrt sve okončava? ali u ulicama Londona, na plimi i oseci stvari, ovdje, ondje, ona i dalje na neki način živi, Peter i dalje živi, žive jedno u drugom, jer je ona dio, to pouzdano zna, drveća kod kuće; i one kuće ondje, ružne, kako god bila nesuvislo načinjena u svakoj pojedinosti; dio ljudi koje nikada nije upoznala; polegla kao magla između ljudi koje je najbolje znala, koji su je podizali na svoje grane kao što je viđala da drveće diže maglu, samo što se rasprostire sve dalje i dalje, taj njezin život, ona sama. Ali o čemu je to ona sanjarila dok je gledala u izlog knjižare Hatchards? Što je to pokušavala dozvati u pamćenje? Kakvu sliku bijele zore na selu, dok je čitala iz širom otvorene knjige:

*Ne boj se više žege sunca
ni bjesova žestoke zime.²*

Ovo kasno doba svjetskog iskustva ucijepilo je u sve njih, u muškarce i žene, vrelo suza. Suze i boli; hrabrost i upornost; savršeno pravedno i stoičko držanje. Sjetimo se, na primjer, žene kojoj se ona najviše divi, lady Bexborough, dok je otvarala dobrotvornu zabavu.

Bile su tu Jorrocksove *Šetnje i rasonode*; bila je tu *Sapunasta spužva i Memoari* gospođe Asquith i *Lov na krupnu divljač u Nigeriji*, sve širom otvoreno. Toliko je tu mnogo knjiga bilo; ali nijedna koja bi bila baš prikladna da se odnese Evelyn Whitbread u lječilište. Ništa što bi poslužilo da je zabavi i da joj neopisivo uveloj ženici, kad Clarissa bude ušla, barem na trenutak dade srdačan izgled; prije nego što se upuste u uobičajeni beskrajni razgovor o ženskim bolestima. Koliko je to željela - da ljudi zadovoljno izgledaju kad ona ulazi, pomisli Clarissa i okrenu se, te krenu natrag prema ulici Bond, zlovoljna, jer je glupo imati druge izlike da se učine neke stvari. Mnogo bi joj draže bilo da spada među ljude poput Richarda koji čine stvari zbog njih samih, dok ona, razmišljala je čekajući da prijeđe ulicu, svaku drugu stvar ne čini jednostavno, ne zbog nje same; nego da navede ljude da pomisle ovo ih ono; zna da je to savršena ludost (i napokon je taj policajac digao ruku), jer se nikada nitko nije na to ni na sekundu obazreo. Oh, kad bi mogla iznova početi život, pomislila je zakoračivši na pločnik, kad bi mogla bar drugačije izgledati.

Htjela bi biti, prije svega, crnomanjasta kao lady Bexborough, s puti poput Stavljene kože i lijepim očima. Htjela bi biti, kao lady Bexborough, polagana i dostojanstvena; prilično krupna; upućena u politiku kao muškarac; s ljetnikovcem; veoma oplemenjena, veoma iskrena. Umjesto toga stas joj je tanak kao štap; a lice smiješno i maleno, kljunasto kao u ptice. Istina je da se dobro drži; i da su joj lijepe ruke i noge; i da se dobro odijeva, držeći na umu da malo troši. Ali često joj se sada čini da to tijelo koje nosi (zastala je da pogleda neku sliku holandske škole), sa svim svojim svojstvima, nije ništa - uopće ništa. Obuzima je čudan osjećaj daje nevidljiva; neprimjetljiva; nepoznata; da više nije udata, da sada nema više djece, već samo to zapanjujuće i prilično svečano odmicanje s ostalim svijetom, uz ulicu Bond, to postojanje kao gospođa Dalloway; čak ni Clarissa više; to postojanje kao gospođa Richarda Dallowaya.

Ulica Bond ju je očaravala; ulica Bond u rano jutro u sezoni³; njezine lepršave zastave; njezine trgovine; ništa kričavo; ništa blještavo; jedan smotak tweeda u izlogu krojačnice gdje je njezin otac kupovao odijela pedeset godina; nekoliko bisera; losos na komadu leda.

»To je sve«, reče ona gledajući trgovinu ribe. »To je sve«, ponovi zastavši za trenutak kraj izloga rukavičara gdje ste mogli, prije rata, kupiti gotovo savršene rukavice. A njezin stari stric Wiliam znao je reći da se prava lady poznaje po cipelama i rukavicama. On se bio jednog jutra usred rata prevrnuo u postelji. Bio je rekao: »Svega mi je dosta«. Rukavice i cipele; rukavice su njezina strast; ali njezina vlastita kći, njezina Elizabeth, ni truna ne mari ni za jedne ni za druge.

Ni truna, razmišljala je produžujući ulicom Bond prema trgovini u kojoj za nju ostavljaju na stranu cvijeće kad priređuje primanje. Elizabeth se zapravo najviše od svega brine o svom psu. Sva je kuća jutros mirisala na katran. Ipak, bolje i jadni Grizzle nego gospođica Kilman; bolje štenećak i katran i sve ostalo nego da sjedi zatvorena u zagušljivoj spavaćoj sobi s molitvenikom! Bolje je bilo što drugo, dolazilo joj je da kaže. Ali to je možda samo mijena, kao što je Richard rekao, kroz koju sve djevojke prolaze. Možda se i zaljubila. Ali zašto u gospođicu Kilman? s kojom se naravno loše postupalo; čovjek to mora priznati, a Richard je rekao da je vrlo sposobna, da ima pravi povijesni duh. U svakom slučaju one su nerazdružive, i Elizabeth, njezina rođena kći, odlazi na pričest; a kako se oblači, kako se ponaša prema ljudima koji dolaze na ručak, do toga joj nimalo nije stalo, jer ona iz iskustva zna da zbog vjerskog zanosa ljudi postaju okorjeli (i zbog ideja); otupljuju im osjećaji, jer gospođica Kilman bi sve učinila za Ruse, gladovala bi za Austrijance, ah u privatnom životu druge zaista muči, tako je bezdušna, obučena u zeleni kišni ogrtač. Iz godine u godinu nosi taj ogrtač; znoji se; nikada nije provela u sobi pet minuta a da vas nije nagnala da osjetite njenu nadmoćnost, svoju bezvrijednost; kako je ona siromašna; kako ste vi bogati; kako ona živi u sirotinjskoj četvrti bez jastuka ih kreveta ih prostirke ih bilo čega, sva joj je duša zardala od one nepravde što se u nju zarila, njezina otpuštanja iz škole za vrijeme rata - ubogo, ogorčeno, nesretno stvorenje! Jer čovjek ne mrzi nju nego predodžbu o njoj koja je bez sumnje u sebe skupila mnogo toga što nije gospođica Kilman; koja je postala jedna od onih utvara s kojima se

čovjek bori po noći; jedna od onih utvara koje nas zajašu i isišu nam pola životne krvi, od gospodara i nasilnika; jer da je kocka drugačije pala, da su crnci gore a ne bijelci, ona bi bez sumnje voljela gospođicu Kilman! Ali ne u ovakvom svijetu. Ne.

Vrijedalo ju je, međutim, što se u njoj kopreca ta grozna neman! što čuje kako pucketaju grančice i što osjeća kako joj se kopita usađuju u dubine one lišćem obremenjene šume, duše; što nikad nije posve mirna, ih posve sigurna, jer će se u svakom trenutku uzvrpoljiti ta nakaza, ta mržnja koja, osobito poslije njezine bolesti, ima moć da je nagna da se osjeti izgubenom, ranjenom u kralješnicu; zadaje joj fizičku bol, i sav užitak u ljepoti, u prijateljstvu, u dobrostanju, u obljubljenosti i ukrašavanju svoga doma, uzdrmava, potresa i povija kao da je zaista neka nakaza što ruje u korijenju, kao da cijeli oklop zadovoljstva nije ništa drugo nego samoljublje! ta mržnja!

Besmislica, besmislica! vikala je u sebi gurajući dvokrilna vrata na cvjećarnici Mulberry.

Pristupila je laka, visoka, veoma uspravna, da bi je smjesta pozdravila gospođica Pym kvrgava lica, kojoj su ruke uvijek jako crvene, kao da su stajale u hladnoj vodi s cvijećem,

Bilo je cvijeća: kokotići, mirisni grahor, kite jorgovana; i karanfili, hrpe karanfila. Bilo je ruža; bilo je perunika. Ah da - tako je udisala taj slatki miris zemaljskoga vrta dok je stajala i razgovarala s gospođicom Pym koja joj duguje pomoć i koja misli da je ona dobra, jer bila je dobra prije toliko godina; veoma dobra, ali izgleda starija, ove godine, dok s jedne na drugu stranu okreće glavu među perunikama i ružama i bibavim grozdovima jorgovana napola zatvorenih očiju, uvlačeći u se, poslije ulične buke, taj divan vonj, tu biranu svježinu. A zatim, kad je otvorila oči, kako su svježje izgledale ruže, kao nabrano rublje čisto iz praonice složeno u pletenim košarama; i mrki i ukočeni crveni karanfili uzdignute glave; i svi ti mirisni grahori rašireni u loncima, ljubičasti, snježnobijeli, blijedi - kao da je večer i djevojke u haljinama od muselina izlaze da beru mirisne grahore i ruže, pošto je minuo predivan ljetni dan, sa svojim gotovo modrocrcnim nebom, sa svojim kokotićima, karanfilima, bijelim ljiljanima; bivalo je to u času između šest i sedam sati kad svaki cvijet - ruže, karanfili, perunike, ljiljani - plamti; bijelo, ljubičasto, crveno, tamnonarančasto; svaki cvijet kao da sam

od sebe gori, blago, čisto u magličastim lijevama; i koliko je voljela sivobijele noćne leptire koji su stalno proljetali, iznad vrtnog suncokreta, iznad večernjih velevjetnih jaglaca!

I dok je počinjala ići s gospođicom Pym od vrča do vrča, birajući, besmislica, besmislica, govorila je u sebi, sve blaže i blaže, kao da su ta ljepota, taj vonj, ta boja, i gospođica Pym koja je voli, koja joj vjeruje, val kojemu dopušta da je prelije i da prekrije onu mržnju, onu neman, da je svu prekrije; i on ju je dizao sve više i više kadli – oh! pištolj puče vani na ulici!

»Uh, ti automobili«, reče gospođica Pym, prilazeći izlogu da pogleda, i vraćajući se i smiješeći se u znak isprike ruku punih mirisnih grahora, kao da je za te automobile, za te automobilske gume, samo *ona* kriva.

Silovit prasak zbog kojega je gospođa Dalloway poskočila a gospođica Pym prišla izlogu i ispričala se potekao je od automobila koji se zaustavio uz rub pločnika točno nasuprot izlogu cvjećarnice Mulberry. Prolaznici, koji su naravno zastali i promatrali, imali su tek toliko vremena da vide lice od zaista najveće važnosti na biserno sivoj pozadini, prije nego što je neka muška ruka navukla zastor te se više ništa nije moglo vidjeti osim biserno sive četvorine.

Ali je vijest odjednom počela kružiti od sredine ulice Bond do ulice Oxford na jednu stranu, do parfumerije Atkinson na drugu, prolazeći nevidljivo, nečujno, kao brz koprenast oblak po bregovima, padajući zaista s nečim od iznenadne ozbiljnosti i mirnoće oblaka na lica koja su sekundu prije toga bila potpuno nesložna. Ali sada ih je tajanstvenost dodirnutu svojim krilom; čuli su glas vlasti; ulicom je lebdio duh religije s tvrdo zavezanim očima i široko razjapljenim ustima. Ali nitko nije znao čije je lice bilo viđeno. Princa od Walesa, kraljice, predsjednika vlade? Čije je to lice bilo? Nitko nije znao.

Edgar J. Watkiss, s koturom olovnih cijevi oko ruke, reče čujno i šaljivo, naravno, s irskim naglaskom: »Automobil predsjednika vlade«.

Septimus Warren Smith, koji nije mogao proći, čuo ga je. Septimus Warren Smith, star oko trideset godina, bljedolik, orlovskog nosa, sa smeđim cipelama i otrcanim kaputom, očiju boje lješnjaka punih one plašljivosti od koje i potpuni neznanci postaju plašljivi. Svijet je uzmahnuo bičem; gdje li će se spustiti?

Sve se zaustavilo. Podrhtavanje automobilskih motora zvučalo je kao bilo koje nepravilno bubnja kroz cijelo tijelo. Sunce je postalo izvanredno vruće jer se automobil zaustavio pred izlogom cvjećarnice Mulberry; starije gospođe na krovovima omnibusa otvarale su svoje crne suncobrane; ovdje-ondje otvorio se po koji zeleni i crveni suncobran uz lak prasak. Gospođa Dalloway, primaknuvši se izlogu ruku punih slatkoga grahora, pogleda van s upitno napućenim sitnim ružičastim licem. Svi su gledali onaj automobil. Septimus je gledao. Raznosači su poskakali s bicikla. A ondje je stajao automobil, s navučenim zastorima, a na njima neka čudnovata šara poput drveta, pomisli Septimus, i ovo postupno okupljanje svega oko jednoga središta pred njegovim očima, kao da je neki užas došao gotovo na površinu i spremao se da bukne u plamenove, stravilo ga je. Svijet se kolebao i podrhtavao i prijetio da bukne u plamenove. Pa to ja zakrčujem put, pomisli on. Zar njega ne gledaju i na nj ne pokazuju prstom? Zar nije on otežao tu, urastao u pločnik, s nekom namjerom? Ali s kojom namjerom? »Idemo dalje, Septimus«, reče njegova supruga, mala žena krupnih očiju na nezdravu šiljastu licu; Talijanka.

Ali ni Lucrezia nije mogla odlijepiti očiju od automobila i uzorka u obliku drveta na zastorima. Je li to kraljica unutra - kraljica pošla u kupovinu?

Vozač, koji je nešto otvarao, nešto okretao, nešto zatvarao, sjede za upravljač.

»Hajde«, reče Lucrezia.

Ali njezin muž, jer oni su u braku već četiri, pet godina, poskoči, krenu i ljutito reče: »U redu¹.«, kao da ga je prekinula.

Ljudi jamačno primjećuju; ljudi jamačno vide. Ljudi, pomisli ona gledajući gomilu koja je zurila u automobil; ti Englezi, sa svojom djecom i svojim konjima i svojom odjećom, kojima se na neki način divi; ali oni su sada »ljudi«, jer Septimus je rekao: »Ja ću se ubiti«; strašno je to reći. A recimo da su ga čuli? Ona pogleda gomilu. U pomoć, u pomoć! htjela je doviknuti mesarskim pomoćnicima i ženama. U pomoć! Još prošle jeseni stajali su ona i Septimus na šetalištu uz Temzu stisnuti pod jednim ogrtačem i, kad je Septimus čitao novine mjesto da razgovara, ona mu ih je

istrgnula i nasmijala se u lice starcu koji ih je gledao! Ali čovjek prikriva svoju nesreću. Mora ga odvesti u neki park.

»Sad ćemo prijeći ulicu«, reče ona.

Imala je pravo na njegovu ruku, premda joj je pružana bez osjećaja. Njoj, koja je tako jednostavna, tako neposredna, sa svega dvadeset i četiri godine, bez ijednog prijatelja u Engleskoj, koja je zbog njega napustila Italiju, on je pružao komad kosti. Automobil s navučenim zastorima i izgledom neprobojne suzdržanosti produžio je prema Piccadillyju; još su u nj zurili, još su se s obje strane ulice nabirala lica s istim mračnim dahom štovanja prema kraljici ili princu ili predsjedniku vlade, nitko nije znao. To lice su samo jedanput vidjele tri osobe za nekoliko sekundi. Čak je i spol sada bio prijeporan. Ali nije moglo biti sumnje da je unutra sjedila visoka ličnost; visoka ličnost je prolazila, skrta, ulicom Bond, udaljena tek podlanicu od običnih ljudi koji su sada možda, po prvi i zadnji put, na dohvat ruke riječi veličanstva Engleske, tog neprolaznog znamenja države za koji će jednom znati radoznali arheolozi što prosijavaju razvaline vremena, kad London bude travnata čistina a svi ti ljudi što ove srijede izjutra žure pločnicima tek kosti s nekoliko vjenčanih prstenova pomiješanih s njihovim prahom i zlatnim ispunama bezbrojnih gnjilih zubi. I tada će biti poznato lice u automobilu.

To je vjerojatno kraljica, pomisli gospođa Dalloway izlazeći iz cvjećarnice Mulberry s cvijećem: kraljica. I za sekundu poprimi izraz krajnjeg dostojanstva stojeći uz izlog cvjećarnice u suncu dok su korak od nje prolazila kola s navučenim zastorima. Kraljica na putu u neku bolnicu; kraljica na otvorenju neke dobrotvorne zabave, pomisli Clarissa.

Gužva je bila strašna za to doba dana. Lords, Ascot, Hurlingham, što li se to zbilo? čudila se ona, jer ulica je bila zakrčena. Britanski srednji stalež, sjedeći postrance na krovovima omnibusa sa zavežljajima i kišobranima, da, čak u krznu na ovakav dan, najsmješnije je nešto, pomisli ona, najrazličitije od bilo čega što se može zamisliti da je ikada postojalo; i glavom kraljicu su zaustavili; glavom kraljica ne može proći. Clarissa je nepomično stajala na jednoj strani ulice Brook, sir John Buckhurst, stari sudac, na drugoj, a automobil između njih (sir John godinama kroji pravdu i voli dobro odjevene žene), kad vozač, nagnuvši se jedva lagano,

reče ili pokaza nešto policajcu, koji pozdravi i podiže ruku i trgnu glavom i skrenu omnibus u kraj te automobil prođe. On se polako i veoma tiho udalji.

Clarissa je pogodila; Clarissa je znala, naravno; ona je vidjela nešto bijelo, čarobno, okruglo, u pratiočevoj ruci, pločicu s napisanim imenom - kraljice, princa od Walesa, predsjednika vlade? -koje je silom svoga sjaja prožizalo sebi put (Clarissa je gledala kako se kola smanjuju, nestaju), da zasja među svijećnjacima, blještavim zvijezdama, ukrućenim grudima s hrastovim lišćem, Hughom Whitbreadom i svim njegovim kolegama, engleskim gentlemanima, noćas u palači Buckingham. Ali i Clarissa priređuje primanje. Pa se malo ukoči; tako će stajati na vrhu svog stubišta.

Automobil je bio iščeznuo, ah je ostavio za sobom lako mreškanje koje je plovilo kroz trgovine rukavica i šešira i kroz krojačnice s obje strane ulice Bond. Trideset sekundi sve su glave bile okrenute u istom smjeru - prema izlozima. Birajući par rukavica - da budu do lakta ih iznad njega, žutozelene ili bljedosive? - gospođe zastadoše; kad je govorena ta rečenica nešto se dogodilo. Nešto tako beznačajno u pojedinačnim zamjedbama da nikakav matematički instrument, premda sposoban da zabilježi potres u Kini, ne bi uhvatio titranje; ah u svojoj punoći ipak strahovito i u svom posvemašnjem doimanju uzbudljivo; jer u svim trgovinama šešira i krojačnicama neznanci su se međusobno pogledah i pomislili na mrtve; na zastavu; na carstvo. U jednoj krčmi u pokrajnjoj ulici neki doseljenik je uvrijedio kuću Windsor, što je dovelo do teških riječi, do razbijenih pivskih čaša, i do opće lomljave koja je čudno odjekivala preko puta u ušima djevojaka dok su kupovale bijelo rublje opšiveno čistim bijelim vrpčama za udaju. Jer površinska uznemirenost zbog automobila u prolazu zagrebala je tonući nešto veoma duboko.

Klizeći preko Piccadillyja, kola su skrenula niz ulicu St. James. Visoki ljudi, ljudi snažna tijela, dobro odjeveni ljudi s frakovima i bijelim kravatama i straga začušlanom kosom, koji su, zbog teško odgonetljivih razloga, stajali u isturenoj verandi White s rukama na stražnjim skutovima svojih kaputa i gledah napolje, nagonski su zamijetili da prolazi visoka ličnost, te blijedo svjetlo besmrtno pojave pade na njih kao što je palo na Clarissu Dalloway. Odjednom se oni još više uspraviše, i pomaknuše ruke, i činilo se da su spremni poći za svoga vladara, ako ustreba, i na topovske

cijevi, kao što su to njihovi preci činili prije njih. Bijela poprsja i mali stolovi u pozadini pokriveni primjercima *Tatlera* i bocama soda-vode kao da su to potvrđivah; kao da su prikazivali valovito žito i vlasteoske dvorce Engleske; i odbijah krhki šum automobilskih kotača kao što svodovi nekog trijema odbijaju jedan jedini glas te se tako proširi i postane zvonak da može ispuniti cijelu katedralu. Moll Pratt u šalu sa svojim cvijećem na pločniku poželjela je sve najbolje milom dječaku (to je sigurno princ od Walesa) i bila bi bacila koliko vrijedi vrč piva - kitu ruža - na ulicu St. James od puke bezbrižnosti i sirotinjskoga nehaja da nije na sebi osjetila redarev pogled koji je obeshrabrio podaničku vjernost stare Irkinje. Straže kod St. Jamesa pozdraviše; policajac kraljice Alexandre otpozdravi.

U međuvremenu mala se hrpa skupila kraj glavnog ulaza palače Buckingham. Ravnodušno ah samosvjesno, listom ubogi ljudi, oni su čekali; gledali su palaču na kojoj je lepršala zastava; gordu Victoriju na postolju, diveći se njenim stepenastim slapovima, njenim geranijima; izdvajah su sad ovaj sad onaj automobil na Mallu; uzbuđivah su se uzalud zbog građana koji su se vozikah; opozivali svoj zanos da im ne zgasne dok su prolazila ova ih ona kola; i cijelo to vrijeme puštah da im se glasine gomilaju u žilama i nadražuju im živce u bedrima pri pomisli da će ih veličanstvo pogledati; da će im se kraljica nakloniti; da će ih princ pozdraviti; pri pomisli na rajski život što je milošću Božjom podaren kraljevima; na dvorske konjušnike i duboko klanjanje; na kraljičinu staru kuću lutaka; na princezu Mary udatu za Engleza, i na princa - ah, na princa!, koji čudesno sličí, kažu, na starog kralja Edwarda, ali je mnogo, mnogo vitkiji. Princ živi u palači St. James; ali je mogao ujutro naići da posjeti majku.

Tako je rekla Sarah Bletchley s dojenčecom u naručju, lupkajući nogom gore-dolje kao da se nalazi kraj svog ognjišta u Pimlicou, ali nije skidala očiju s Malla, dok je Emily Coates jurila pogledom po prozorima palače i mislila na sluškinje, nebrojene sluškinje, na spavaće sobe, nebrojene spavaće sobe. Pridružiše se jedan stariji gospodin s aberdeenskim terijerom i nekoliko nezaposlenih ljudi, gomila se poveća. Maleni gospodin Bowley, koji je stanovao u Albanyju i bio zapečaćen kao knjiga kad se radilo o najdubljim životnim korijenima, ali se mogao otpečatiti iznenada, neprikladno, osjećajno, u ovakvim su mu prilikama -

uboge žene koje čekaju da vide kako prolazi kraljica - uboge žene, krasna dječica, siročad, udovice, rat - ah-ahl - zaista bile oči pune suza. Lahor koji nikada nije tako toplo pirkao niz Mali kroz trošno drveće, mimo brončanih junaka, podiže uzvijoreni stijeg u britanskim grudima gospodina Bowleyja, i kad kola skrenuše u Mali, on skide šešir i zadrža ga visoko dok su se kola primicala, dopustivši ubogim majkama iz Pimlicoa da se guraju oko njega, i ostade veoma uspravan. Kola stigoše.

Odjednom gospođa Coates pogleda u nebo. Zvuk aviona zloslutno je parao uši gomile. Gle, sezao je iznad drveća, ispuštajući za sobom bijeli dim koji se kovitlao i uvijao, zapravo nešto je pisao! risao je slova na nebu! Svi pogledaše uvis.

Pošto se strmoglavi, avion sunu uspravno gore, načini petlju, jurnu, propade, vinu se, i što god je činio, kamo god je odlijetao, za njim je treperila gusta namreškana pruga bijelog dima koja se kovrčala i isprepletala na nebu u obliku slova. Ali kojih slova? Je li to bilo C? pa E, onda L? Samo su trenutak ona ostajala mirna; onda su se micala i stapala i brisala se s neba, a avion je sve dalje jurio i ponovo, na drugom kraju neba, počinjao ispisivati K i E, i možda Y?

»Blaxo«, reče gospođa Coates drhtavim glasom punim strahopoštovanja zureći ravno uvis, a i njezino dijete, ležeći utegnuto i bijelo u njenu naručju, zurilo je ravno uvis. »Kreemo«, promrlja gospođa Bletchley poput mjesečarke. Držeći savršeno mirno svoj šešir u ruci, gospodin Bowley zurio je ravno uvis. Duž cijelog Malla ljudi su stajali i gledali u nebo. Dok su oni gledali, cio svijet je postao savršeno tih, i jato galebova proletjelo je nebom, najprije jedan galeb na čelu, zatim ostali, i u toj izvanrednoj tišini i miru, u toj bljedoći, u toj čistoći, zvona kucnuše jedanaest puta i zvuk uminu gore među galebovima.

Avion se okretao i jurio i obrušavao se točno kako je želio, brzo, slobodno, poput klizača -

»To je E«, reče gospođa Bletchley - ili poput plesača -»To su toffee-karamele«, promrlja gospodin Bowley - (a automobil prođe kroz ulazna vrata i nitko ga ne pogleda), i prestavši ispuštati dim, pohita sve dalje i dalje, a dim se rasplinjavao i okupljao oko širokih bijelih obrisa oblaka.

Nije ga više bilo; nestao je iza oblaka. Nikakva više zvuka. Oblaci kojima su se pripojila slova E, G ili L putovali su slobodno, kao da im je suđeno da

proputuju od zapada do istoka sa zadatkom od najveće važnosti koji se nikada neće saznati, i jamačno je tako bilo - sa zadatkom od najveće važnosti. Onda nenadano, kao što vlak izlazi iz tunela, avion je ponovo izjurio iz oblaka, dok je zvuk parao uši svemu svijetu na Mallu, u Green parku, na Piccadillyju, u ulici Regent, u Regent parku, i pruga dima povijala se za njim, i on poče propadati i dizati se i pisati jedno slovo za drugim - ali koju je to riječ pisao?

Lucrezia Warren Smith, sjedeći kraj svog muža na klupi u glavnoj aleji Regent parka, podiže pogled.

»Vidi, vidi, Septimus!« kliknu ona. Jer doktor Holmes joj je rekao da svome mužu (kojemu nije ništa ozbiljno, samo se malo loše osjeća) svraća pozornost na stvari izvan njega.

Ah, pomisli Septimus gledajući gore, oni mi šalju znakove. Doduše, nisu to prave riječi; to jest, on još nije mogao odgonetnuti taj jezik; ali bilo je dovoljno jasno, ta ljepota, ta iznimna ljepota, i suze mu navriješe na oči dok je gledao kako dimne riječi zamiru i rastapaju se na nebu i padaju po njemu, u svom neiscrpivom milosrđu i nasmijanoj dobroti, jedan obris za drugim u nezamislivoj ljepoti objavljujući svoju nakanu da će ga osuti, ni zbog čega, zauvijek, samo zato što ih gleda, ljepotom, još većom ljepotom! Suze se skotrljaše niz njegove obraze.

To je karamela; reklamiraju toffee-karamele, rekla je neka dadilja Režiji. Njih dvije počеше zajedno sricati t... o... f...

»K... R...« reče dadilja, i Septimus ju je čuo kako izgovara »Ka Er« blizu njegova uha, duboko, meko, kao blage orgulje, ali s nekom grubošću u glasu kao u skakavca koja je istančano grebala njegovu kralježnicu i trkom slala u njegov mozak zvučne valove koji su se sukobljavali i slamali. Zaista čudesno otkriće - da ljudski glas u stanovitim atmosferskim uvjetima (jer čovjek mora biti znanstven, iznad svega znanstven) može u drveću probuditi životi Srećom Rezia metnu svoju strahovito tešku ruku na njegovo koljeno te ga oteža, prikova, inače bi uzbuđenje brijestova koji se dižu i padaju, dižu se i padaju sa svim svojim planulim lišćem i bojom što blijedi i tamni od modrine do zelenila podmukloga vala, kao perjanice na konjskim glavama, kao perje na glavama gospođa, tako su se ponosno oni dizali i padali, tako uzvišeno, dovelo njega do ludila. Ali on neće poludjeti. On će sklopiti oči; on neće više gledati.

Ali oni su mu domahivali; lišće je bilo živo; drveće je bilo živo. I budući da je lišće bilo milijunima vlakana povezano s njegovim tijelom, ondje na klupi, titralo je njime gore-dolje; kad se opružala grana, i on je činio taj pokret. I vrapci koji su lepršali, uzlijetali i padali u nazupčane vodoskoke bili su dio crteža; bijelo i modro, isprugano crnim granama. Zvukovi su s umišljajem stvarali suzvučja; razmaci između njih bili su jednako značajni kao i zvuci. Neko je dijete plakalo: Daleko daleko odjeknula je truba. Sve zajedno uzeto značilo je rođenje nove religije -»Septimus!« reče Rezia. On se naglo prenu. Ljudi to sigurno primjećuju.

»Prošetat ću se do vodoskoka i natrag«, reče ona.

Jer više nije mogla izdržati. Doktor Holmes može govoriti da njemu nije ništa. Bilo bi joj mnogo draže daje mrtav! Nije mogla sjediti kraj njega kad je tako zurio i nije vidio nju pa je sve bilo strašno zbog njega; nebo i stablo, djeca koja se igraju, vuku kolica, pušu u zviždaljke, padaju; sve je bilo strašno. A neće da se sam ubije; a ona se nema komu povjeriti. »Septimus previše radi« - to je sve što je mogla reći i svojoj majci. Kad netko ljubi, postaje usamljenik, mislila je. Nikomu se nije mogla povjeriti, sada čak ni Septimusu; i pogledavši natrag, vidje ga kako sjedi u svom otrcanom ogrtaču sam, na klupi, pogrbljen, zagledan. I kukavički je od čovjeka da kaže da će se ubiti, ali Septimus je bio u ratu; bio je hrabar; on više nije bio Septimus. Stavljala je čipkasti ovratnik. Stavljala je novi šešir, a on to nikada nije primjećivao; i bio je sretan bez nje. Nju ništa ne bi moglo usrećiti bez njega! Ništa! On je sebičan. Takvi su muškarci. Jer on nije bolestan. Doktor Holmes je rekao da njemu nije ništa. Ona raširi prste na ruci ispred sebe. Gle! Vjenčani prsten joj spada - tako je smršavila. Ona je patnica - ali se nikome ne može povjeriti.

Daleko je Italija i bijele kuće i soba u kojoj su sjedile njezine sestre i pravile šešire, i ulice svake večeri krcate ljudima koji šeću, glasno se smiju, i nisu napola živi kao ovi ovdje, skutreni u invalidskim kolicima, zagledani u nekoliko cvjetova zabodenih u lončiće!

»Jer trebalo bi da vidite vrtove u Milanu«, reče ona glasno. Ali kome?

Nikoga nije bilo. Riječi su joj se rasplinule. Tako se rasplinjuje raketa. Njezine iskre, pošto prokrče put u noć, predaju se njoj, mrak se spušta, slijeva se na obrise kuća i tornjeva; gole se brdske padine smekšavaju i urušavaju. Ali premda su sve te stvari nestale, noć ih je puna; lišene boje,

slijepih prozora, postoje još stvarnije, pokazuju ono što čisto danje svjetlo ne uspijeva prenijeti -nevolju i neizvjesnost stvari nagomilanih tu u tmini; skutrenih zajedno u tmini; lišenih olakšanja što ga donosi zora kad, bijeleći i siveći zidove, osvjetljavajući svaku prozorsku plohu, dižući maglu spolja, pokazujući crvenosmeđe krave kako smireno pasu, sve još jedanput iskiti za oči; i sve opet postoji. Ja sam sama; ja sam sama! jauknu ona kraj vodoskoka u Regent parku (zureći u kip Indijanca s križem), kao što se možda u ponoć, kad se izgube sve granice, zemlja vraća u svoj drevni oblik, kako su je Rimljani vidjeli kad su se iskricali, ležeći naoblačena, a brda nisu imala imena a rijeke nisu znale kamo vijugaju - takva je bila njezina tama; kadli odjednom, kao da je neki greben pred njom izrastao i ona stala na nj, reče da je njegova žena, vjenčana prije mnogo godina u Milanu, njegova žena, i da neće nikada nikada reći da je on lud! Greben se prevrnu i sruši; a ona je padala padala. Jer on je otišao, pomisli ona - otišao, kao što je prijetio, da se ubije, da se baci pod teretna kola! Ali ne; tu je on; još sjedi sam na klupi, u svom otrcanom ogrtaču, prekriženih nogu, zuri i govori na glas. Ljudi ne smiju sjeći stabla. Postoji bog. (On je bilježio takva otkrića na poledinama omotnica.) Promijenite svijet. Nitko ne ubija zbog mržnje. Obznanite to (zapisa on). On pričekava. Osluhnu. Jedan vrabac stojeći na ogradi preko puta zacvrkuta Septimus, Septimus, četiri-pet puta za redom i nastavi, otežući note, pjevati živahno i prodorno grčkim riječima kako nema zločina, pa kad mu se pridruži drugi vrabac, zapjevaše oba rastegnutim i prodornim glasovima na grčkom, s drveća na livadi života onkraj rijeke gdje hode mrtvi, kako nema smrti.

Tu mu je ruka; tu mrtvi. Bijeli se oblici skupljaju iza ograde preko puta. Ali on se ne usuđuje pogledati. Evans je iza ograde!

»Što kažeš?« reče Rezia iznenada, sjedajući kraj njega.

Opet ga prekidaju! Ona ga uvijek prekida.

Daleko od svijeta - moraju otići daleko od svijeta, reče on (skočivši), upravo onamo gdje su stolice ispod stabla, gdje se duga padina parka spušta kao komad zelene tkanine pod stropnim platnom modrog i ružičastog dima visoko iznad sebe, i gdje je bedem dalekih nepravilnih kuća, ovijenih dimom, gdje promet bruji u krugu, a zdesna tamnosmeđe životinje istežu duge vratove preko plotova zoološkog vrta, lajući, urlajući. Tu su sjeli ispod jednog stabla.

»Vidi«, preklinjala ga je upirući prstom u četicu dječaka koji su nosili štapove za kriket, a jedan je povlačio noge, vrtio se na peti i povlačio noge, kao da glumi klauna u nekom varijeteu.

»Vidi«, preklinjala ga je, jer doktor Holmes joj je rekao da mu svraća pozornost na stvarna zbivanja, da ide u varijete, da igra kriket - to je prava igra, rekao je doktor Holmes, krasna igra na otvorenom, prava igra za njezina muža.

»Vidi«, ponavljala je ona.

Vidi, naloži mu nevidljivi, glas što je sada općio s njim koji je najveći od svega ljudskog roda, Septimus, nedavno otet iz života u smrt, Gospod koji je došao da obnovi društvo, koji leži kao pokrivač, kao snježna plahta što je tek sunce okrznu, zauvijek neiscrpiv, pateći zauvijek, ispaštač, vječni patnik, ali on to nije htio, on je stenjao i od sebe odbijao mahanjem ruke tu vječnu patnju, tu vječnu samoću.

»Vidi«, ponavljala je, jer on ne smije sam sa sobom glasno razgovarati van kuće.

»Oh, vidi«, zaklinjala gaje. Ali što se tu moglo vidjeti? Nekoliko ovaca. To je bilo sve.

Gdje je stanica podzemne željeznice kod Regent parka - da li bi joj mogli reći gdje je stanica podzemne željeznice kod Regent parka - htjela je znati Maisie Johnson. Stigla je iz Edinburgha tek prije dva dana.

»Nije na ovoj strani - onamo je!« uskliknu Rezia, odvrćući je, da ne bi vidjela Septimusa.

Oboje čudnovato izgledaju, pomisli Maisie Johnson, Sve je čudnovato izgledalo. Bila je prvi put u Londonu, došla da se zaposli kod strica u ulici Leadenhall, i dok je sada ujutro prolazila Regent parkom, taj par na stolicama prilično ju je uplašio: mlada je žena sličila na strankinju, muškarac je izgledao kao čudak; tako kad bude veoma stara još će pamtiti i ponovo će ječati u njezinim uspomenama kako je prolazila kroz Regent park jednoga lijepog ljetnog jutra prije pedeset godina. Jer njoj je tek devetnaest godina i napokon je bilo na njezinu, došla je u London; i kako je to sada čudnovato, taj par koji je upitala za put, i mlada žena je skočila i trgnula rukom, a muškarac - on je užasno čudački izgledao; svađali su se, možda; rastajali zauvijek, možda; nešto se tu krilo, ona je znala; a

sada sav taj svijet (jer ona se vratila u glavnu aleju), kameniti bazeni, neprirodno cvijeće, starci i starice, invalidi većinom u kolicima - sve je izgledalo, poslije Edinburgha, tako čudnovato. I Maisie Johnson, pridružujući se tom društvu koje se lagano vuklo, koje je mutno zurilo, koje je ljubio povjetarac - dok su vjeverice sjedile na granama i biskale se, jata vrabaca lepršala za mrvicama, psi se bavili ogradama, bavili se jedni drugima, a blagi topli zrak ih milovao i davao njihovom ukočenom neiznenađenom pogledu s kojim su primali život nešto hirovito i raznježeno - Maisie Johnson je pouzdano osjetila da mora kliknuti! Oh! (jer onaj mladi muškarac na stolici zaista ju je uplašio. Nešto se ondje krilo, ona je to znala).

Užas! užas! htjela je kriknuti. (Napustila je roditelje; oni su je upozorili što će se dogoditi.)

Zašto nije ostala kod kuće? plakala je uvrćući kuglu na željeznoj ogradi.

Ta djevojka, razmišljala je gospođa Dempster (koja je čuvala korice kruha za vjeverice i često znala ručati u Regent parku), još ništa ne zna; i njoj se zaista činilo da je bolje biti malo odlučniji, malo skromniji, malo umjereniji u nadanjima. Percy pije. Da, bolje je imati sina, pomisli gospođa Dempster. Ona je sve te teškoće prošla i nije se mogla suzdržati da se ne nasmiješi takvoj djevojci. Ti ćeš se udati, prilično si lijepa, pomisli gospođa Dempster. Udaj se, pomisli ona, i onda ćeš vidjeti. Oh, kuharice, i tako dalje. Svaki muškarac je na svoju ruku. Ali tko zna da li bih bila baš tako izabrana da sam mogla znati, pomisli gospođa Dempster, i obuze je želja da nešto šapne

Maisie Johnson; da osjeti na namreškanoj koži svog izlizanog starog lica poljubac sažaljenja. Jer težak je to život bio, pomisli gospođa Dempster. Što mu sve nije dala? Ruže mladosti; stas; i noge. (Ona podvuče pod suknju svoje kvrgave otekline.) Ruže, pomisli zajedljivo. Sve su to gluposti, draga moja. Jer zaista, kad se zbroji jelo i piće i ljubovanje, ružni i lijepi dani, život nije samo pitanje ruža, i još k tome, dopusti da ti rečem, Carrie Dempster ne bi mijenjala svoju sudbinu ni s jednom ženom iz Kentish Towna! Ali, preklinjala je, sažalite se. Sažalite se, zbog izgubljenih ruža. Sažaljenja je iskala od Maisie Johnson, stojeći kraj lijeha zumbula.

Ah, pa taj avioni Zar gospođa Dempster oduvijek ne čezne da vidi strane zemlje? Ima nećaka, misionara. Avion se vinu i jurnu. Uvijek je odlazila na

more u Margateu, ne gubeći kopna s vidika, ali nije podnosila žene koje se plaše vode. Avion zaokruži i propade. Njoj se želudac diže u grlo. Opet gore. U njemu je neko krasno mlado momče, nagađala je gospođa Dempster, a avion je odlazio sve dalje i dalje, nestajući brzo, sve dalje i dalje je jurio: uzdizao se nad Greenwich i sve one jarbole; nad mali otok sivih crkava, St. Paul i druge, dok se s obiju strana Londona ne rašire polja i mrke smeđe šume gdje pustolovni drozdovi, smjelo skakućući, hitro zvjerajući, grabe puža i njime udaraju o kamen, jedanput, dvaput, tripud.

Sve dalje i dalje avion je jurio, dok od njega nije ostalo ništa osim svijetle iskre; stremljenje; sabranost; znamen (tako se to činilo gospodinu Bentleyju koji je silovito ravnao svoju traku tratine u Greenwichu) čovjekove duše; njegove odlučnosti, mislio je gospodin Bentley vrteći se oko cedrova stabla, da umakne iz svoga tijela, dalje od svoje kuće, uz pomoć misli, Einsteina, umovanja, matematike, Mendelove teorije - avion je jurio daleko.

Zatim, dok je neki odrpan čovjek skitničkog izgleda s kožnatom torbom stajao na stubama katedrale St. Paul i oklijevao, jer kakva je utjeha unutra, kakav silan doček, koliko grobnica sa stjegovima što se nad njima lepršaju, znacima pobjeda ne nad vojskama, nego nad, pomisli on, tim kućnim duhom traženja istine zbog kojega sam trenutno bez zaposlenja, i k tome još katedrala nudi društvo, pomisli on, poziva vas u članstvo jednoga bratstva; njemu pripadaju veliki ljudi; mučenici su za nj umirali; zašto ne ući, pomisli on, metnuti tu kožnatu torbu nabijenu lecima pred oltar, križ, znamenje nečega što se vinulo onkraj iskanja i traženja i međusobnog sudaranja riječi i postalo goli duh, bestjelesno, sablasno - zašto ne ući? pomisli on, i dok je oklijevao avion je nadlijetao Ludgate Circus.

Bio je čudan; bio je tih. Nikakva se zvuka nije čulo iznad gradske buke. Činilo se da nitko njim ne upravlja; da leti po svojoj slobodnoj volji. I sada, uzvijajući se sve više, ravno uvis, poput nečega što se propinje u zanosu, u čistom ushitu, ispuštao je iza sebe bijeli dim koji se kovrčao i ispisivao T i O i F.

»Što to promatraju?« reče Clarissa Dalloway sluškinji koja joj je otvorila vrata.

Kućno predvorje bilo je hladno kao podrum. Gospođa Dalloway prinese ruku k očima, i čim je sluškinja zatvorila vrata, i ona čula šuštanje sukanja na Lucy, osjetila se kao redovnica koja je napustila svijet i čuti kako se oko

nje ovijaju poznate koprene i otpijevanje na stare molitve. Kuharica je zviždala u kuhinji. Čula je lupkanje pisaćega stroja. To je njezin život, i nagnjući glavu nad stol u predvorje, ona se povi pod tim utjecajem, oćutje se blagoslovljenom i oćišćenom, govoreći samoj sebi, dok je uzimala podsjetnik s telefonskom porukom na njemu, kako su takvi trenuci pupoljci na stablu života, oni su cvjetovi u tami, pomisli (kao da je neka ljupka ruža procvjetala samo za njezine oći); ni na ćas nije ona povjerovala u Boga; ali tim više, mislila je uzimajući podsjetnik, ćovjek se mora u svakodnevnom životu oduživati slugama, da, psima i kanarincima, iznad svega svom mužu Richardu koji je temelj svega toga - veselih glasova, zelenih odsjaja, kuharice ćak i kad zviždi, jer gospođa Walker je Irkinja i zviždi povazdan - ćovjek se mora oduživati iz toga tajnog spremišta iznimnih trenutaka, mislila je podižući podsjetnik, dok je Lucy stajala kraj nje, pokućavajući da objasni kako je »Gospodin Dalloway, gospođa - »Clarissa proćita na telefonskom podsjetniku: »Lady Bruton Źeli znati da li će gospodin Dalloway danas doći k njoj na rućak«.

»Gospodin Dalloway mi je rekao, gospođa, da vam rećem da će vani rućati.«

»Ah!« reće Clarissa, a Lucy prema oćekivanju podijeli s njom razoćaranje (ali ne bol); osjeti njihovo mećusobno slaganje; shvati nagovjećtaj; pomisli kako gospoda vole; s mirnoćom pozlati svoju budućnost; i uzevši suncobran gospoće Dalloway, ponese ga kao sveto oruđe koje baca neka boćica, poćto se ćasno ponijela na bojnom polju, i položi ga na stalak za kišobrane.

»Ne boj se više«, reće Clarissa. Ne boj se više Źege sunca; jer udarac kojim je lady Bruton pozivala na rućak Richarda bez nje prouzroćio je trenutak u kojemu je ona poćela drhtati, kao Źto biljka na rijećnom dnu osjeća udar vesla u prolazu i drćće: tako se ona zanjihala: tako je ona zadrhtala.

Millicent Bruton, o kojoj se govorilo da prirećuje izvanredno zabavne rućkove, nju nije pozvala. Nije nju mogla nikakva prosta ljubomora odijeliti od Richarda. Ali je strahovala od samog vremena, a na licu lady Bruton, kao da je ono sunćanik uklesan u beććutnu stijenu, ćitala je iććezavanje života; kako se iz godine u godinu njezin dio srezuje; kako je preostali okrajak malo sposoban da se dulje rasteže, da upija, kao u

mladenačkim godinama, boje, soli, zvukove postojanja, tako da je ispunjavala sobu u koju je ulazila, i često osjećala, dok bi u trenutku oklijevanja zastala na pragu svog salona, neku istančanu napetost kakva možda prožme ronioca prije skoka dok se more tamni i rasvjetljuje pod njim, a valovi koji prijete da će se razbiti, ali im se samo nježno rastvori površina, valjaju i zaklanjaju i čim se prevrnu prekrivaju alge sedefom.

Ona odloži podsjetnik na stol u predvorju. Poče se polako penjati uza stube, s rukom na ogradi, kao da je upravo napustila zabavu gdje joj se sad u ovom prijatelju sad u onom odražavalo lice, glas; kao da je zatvorila vrata i izašla i ostala sama, usamljeni lik protiv grozne noći, ili pak, da budemo točni, protiv ukočena pogleda ovoga trijeznog lipanjskog jutra; blagog od rumeni ružinih latica za nekoga, ona je spoznala, osjetila je to, dok je oklijevala kraj otvorena stubišnog prozora kroz koji je ulazilo lupkanje rebrenica, lajanje pasa, ulazilo, pomisli ona osjetivši naglo da je smežurana, ostarjela, usahljih grudi, bučanje, nadimanje, cvjetanje dana, van kuće, van prozora, van njezina tijela i mozga koji je sada izdaje budući da lady Bruton, o kojoj se govorilo da priređuje izvanredno zabavne ručkove, nju nije pozvala.

Kao redovnica koja se povlači, ili dijete koje istražuje neku kulu, ona se pope uza stube, zastade kraj prozora, uđe u kupaonicu. Eto zelenoga linoleuma i slavine koja kapa. Eto praznine oko srca života; soba u potkrovlju. Žene moraju skinuti svoje bogato ruho. U podne se moraju svući. Ona probode jastučić za igle i odloži svoj pernat žuti šešir na krevet. Plahte su bile čiste, čvrsto zategnute u širokoj bijeloj pruzi s jedne strane na drugu. Sve uža i uža bit će njezina postelja. Svijeća je bila napola dogorjela, a ona je pročitala dobar dio *Memoara* baruna Marbota. Do kasne noći čitala je o povlačenju iz Moskve. Jer Donji dom je tako dugo zasjedao da je Richard zahtijevao, poslije njezine bolesti, da ona mora spavati bez uznemiravanja. I zaista njoj je bilo draže čitati o povlačenju iz Moskve. On je to znao. I tako je soba bila u potkrovlju; i uzak krevet; i dok je tu ležala čitajući, jer je loše spavala, nije se mogla otresti dojma djevičanstva sačuvanog i poslije porođaja koje se uz nju pripijalo kao plahta. Uza svu ljupkost u djevojaštvu, odjednom bi naišao trenutak - kao na primjer na rijeci ispod šume kod Clievedena - kad bi ga kroz neko stezanje toga

hladnog duha izdala. Pa poslije u Carigradu, pa opet i opet. Ona je mogla vidjeti što joj nedostaje. Nije to bila ljepota; nije to bio duh. Bilo je to nešto središnje što se prožimalo; nešto toplo što je razbijalo površine i uzbuđivalo hladni dodir muškarca i žene, ili samih žena. Jer to je ona mogla mutno zamijetiti. Zbog toga se srdila, osjećala neku kolebljivost primljenu bog zna gdje ili, kako je slutila, poslanu od Prirode (koja je nepromjenjivo mudra); ipak katkada se nije mogla oduprijeti da ne popusti čarima neke žene, ne djevojke, žene koja joj ispovijeda, kao što su joj to one često činile, neku nepriliku, neku ludost. Pa bilo to zbog sažaljenja, ili zbog njihove ljepote, ili zato što je ona bila starija, ili zbog neke slučajnosti - kao što je neki lak miris, ili violina u susjedstvu (tako je čudnovata moć zvukova u stanovitim trenucima), ona je tada bez sumnje osjećala ono što muškarci osjećaju. Samo za trenutak; ali to je bilo dovoljno. Bilo je to iznenadno otkrivenje, preljev poput rumenila koje netko pokušava suzbiti a zatim, kad se ono rasprostire, popušta njegovu širenju i hita do najdaljeg ruba gdje trepti i osjeća da mu se svijet bliži, nabrekao od nekog zapanjujućeg značaja, nekog zanosnog tlaka, koji mu kidaju tanku kožu i šikljaju i istječu s izvanrednim olakšanjem preko pukotina i rana. Tada, u tom času, ona bi vidjela svjetlost; zapaljenu šibicu u šafranu; gotovo izražen unutarnji smisao. Ali blisko se povlačilo; tvrdoća je nestajala. Trenutak je prošao. Takvim su se trenucima (i sa ženama) suprotstavljali (dok je odlagala svoj šešir) krevet i barun Marbot i napola dogorjela svijeća. Dok je budna ležala, pod je škripao; rasvijetljena se kuća iznenada mračila, a ako bi podigla glavu, mogla je upravo čuti škljocaj ručice što ju je što je moguće blaže ispuštao Richard koji se šuljao uza stube u čarapama, a zatim je, svaki drugi put, ispuštao termofor i psovao! Kako se ona smijala!

Ali to pitanje ljubavi (pomisli ona odlažući ogrtač), to zaljubljivanje u žene. Na primjer Sally Seton; njezini nekadašnji odnosi sa Sally Seton. Zar to nije bila, na koncu konca, ljubav? Sjedila je na podu - to je bio njezin prvi dojam o Sally - sjedila je na podu obgrlivši rukama koljena i pušila cigaretu. Gdje li je to moglo biti? Kod Manningovih? Kod Kinloch-Jonesovih? Na nekom primanju (nije pouzdano znala gdje), jer se točno sjećala kako je rekla muškarcu s kojim je bila: »Tko je *to*?« I on joj je rekao, i dodao da se njezini roditelji ne slažu (kako ju je to zapanjilo - da se nečiji roditelji mogu svađati!). Ali cijele te večeri ona nije mogla skinuti

oka sa Sally. Bila je to izvanredna ljepota one vrste kojoj se najviše divila, crnka, krupnih očiju, s onim svojstvom zbog kojega je, jer ga ona sama nije imala, uvijek bila zavidna - s nekakvom ravnodušnošću, kao da je mogla bilo što reći, bilo što učiniti; sa svojstvom koje je mnogo običnije u strankinja nego u Engleskinja. Sally je stalno govorila da u njezinim žilama ima francuske krvi, neki joj je predak bio za Marie Antoinette, glava mu je odrubljena, ostavio je prsten s rubinom. Možda onog ljeta kad je došla da ostane u Bourtonu, ušavši sasvim neočekivano bez pennyja u džepu, jedne noći poslije večere, i uzrujavši jednu tetku Helenu do te mjere da joj ona nikada nije oprostila. U kući je bila izbila strašna svađa. Ona doslovno nije imala ni pennyja te noći kad je došla k njima - bila je založila kopču da doputuje. Pobjegla je u provali bijesa. Prosjedile su cijelu noć u razgovoru. Sally ju je navela da osjeti, po prvi put, koliko je bio spokojan život u Bourtonu. Ništa ona nije znala o seksu, ništa o društvenim problemima. Vidjela je jednom nekog starca koji je u polju na mjestu umro, vidjela je krave odmah poslije teljenja. Ali tetka Helena nikad nije voljela ni o čemu raspravljati (kad joj je Sally dala knjigu Williama Morrisa, morala ju je zamotati u pakpapier). Tako su prosjedile sate i sate, razgovarajući u njenoj spavaćoj sobi na najgornjem katu, razgovarajući o životu, kako će preurediti svijet. Kanile su osnovati društvo za ukinuće privatnoga vlasništva, i zaista su bile napisale jedno pismo, premda ga nisu nikamo poslale. Ideje je davala Sally, naravno; ali vrlo brzo se i ona jednako zanosila - čitala je Platona u krevetu prije doručka, čitala je Morrisa, satima je čitala Shelleyja.

Sally je zapanjivala svojim utjecajem, svojom nadarenošću, svojom ličnošću. Postupala je na svoj način s cvijećem, na primjer. U Bourtonu su uvijek imali male uklipljene vaze duž cijeloga stola. Sally je izašla, nabrala trandovilja, georgina - svakakva cvijeća koje se nikad nije vidjelo zajedno - odsjekla im glave i metnula ih da plivaju na vodi u zdjelama. Učinak je bio izvanredan - pri dolasku na večeru u suton. (Naravno, tetka I Helena je mislila da je nastrano tako postupati s cvijećem.) I Onda je zaboravila spužvu, i cijelim hodnikom protrčala gola. Ona mrzovoljna stara sluškinja, Ellen Atkins, bila se ushodala gundajući: »A da je netko od gospode vidio?« Zaista je ona sablažnjavala ljude. Bila je neuredna, govorio je tata.

Čudna je bila, kad se pogleda unatrag, ta čistoća, ta cjelovitost njezinih osjećaja prema Sally. Nisu bili nalik na osjećaje prema muškarcu. Bili su posve nesebični, i k tome, imali su neko svojstvo koje je moglo opstojati samo između žena, između tek odraslih žena. Bilo je u tome nečega zaštitničkoga s njezine strane; nicalo je iz svijesti o zajedničkom savezu, iz naslućivanja nečega što je bilo na putu da ih razdvoji (o udaji su uvijek govorile kao o katastrofi), što je dovelo do tog viteštva, do tog zaštitničkog osjećaja koji je mnogo više bio istaknut kod nje nego kod Sally. Jer tih je dana ona bila potpuno bezobzirna; činila je najluđe stvari od objesti; vozila je bicikl po ogradi na terasi; pušila je cigare. Bila je budalasta, veoma budalasta. Ali njezine su draži bile neodoljive, bar za nju, tako da se mogla još vidjeti kako stoji u svojoj spavaćoj sobi na gornjem katu držeći vrč vruće vode u rukama i glasno govori: »Ona je pod ovim krovom... Ona je pod ovim krovom!«

Ne, te joj riječi sada nisu apsolutno ništa značile. Nije mogla prizvati čak ni jeku svog nekadašnjeg osjećanja. Ali se mogla prisjetiti kako se ledila od uzbuđenja i češljala u nekoj vrsti zanosa (sad joj se stari osjećaji počеше vraćati, dok je vadila ukosnice, odlagala ih na toaletni stolić, počinjala uređivati kosu), a vrane su lepetale gore-dolje u ružičastom večernjem svjetlu, i oblačila se, i silazila niza stube, i prolazeći predvorjem osjećala »kad bi sad trebalo mrijeti, sad bi to najsretnije bilo«. ⁴ To je bilo njezino osjećanje - Othellovo osjećanje, i ona ga je osjećala, u to je bila uvjerena, onako jako kako je Shakespeare mislio da ga Othello treba osjećati, sve zato što je silazila na večeru u bijeloj haljini da se sretne sa Sally Seton!

Nosila je haljinu od prozirne ružičaste tkanine - zar je to bilo moguće? U svakom slučaju, *izgledala je* sva svijetla, plamena, kao neka ptica ili balon koji je uletio, zapeo načas za kupinu. Ali ništa nije tako čudno kad je netko zaljubljen (a što je to bilo osim zaljubljenosti?) kao potpuna ravnodušnost drugih ljudi. Tetka Helena je jednostavno nestajala poslije večere; tata je čitao novine. Peter Walsh je mogao biti tu, i stara gospođica Cummings; Joseph Breitkopf je svakako bio, jer on je dolazio svakog ljeta, jadni starac, na tjedne i tjedne, i pravio se da s njom čita njemački, a zapravo je svirao klavir i pjevao Brahmsa bez imalo glasa.

Sve je to bila samo pozadina za Sally. Stajala je kraj kamina razgovarajući, onim lijepim glasom zbog kojega je sve što bi rekla zvučalo kao milovanje, s tatom kojega je i protiv njegove volje počela privlačiti (nikako nije mogao zaboraviti što joj je posudio jednu od svojih knjiga i poslije je našao mokru na terasi), kad li iznenada reče: »Sramota je što sjedimo u kući!« i svi su izašli na terasu i šetali gore-dolje. Peter Walsh i Joseph Breitkopf su nastavili o Wagneru. Ona i Sally malo su zaostale. Tada je došao najdivniji trenutak cijelog njezina života, kad su prolazile pokraj kamene urne s cvijećem. Sally je stala; otrgnula jedan cvijet; i nju poljubila u usta. Sav svijet je mogao propasti! Ostali su iščeznuli; ona je bila sama sa Sally. I osjećala je da je dobila dar, zamotan, i da joj je rečeno da ga samo čuva, da ga ne pogleda - dijamant, nešto beskrajno dragocjeno, zamotano, što je ona, dok su šetale (gore-dolje, gore-dolje), odmotala, ili je blještavilo prožeglo, otkrivenje, vjerski zanos! - kad se pred njima nađoše stari Joseph i Peter:

»Brojite zvijezde«, reče Peter.

Bilo je to kao kad netko licem naleti na granitni zid u mraku! Bilo je neugodno; bilo je užasno!

Ne za nju. Ona je samo osjetila kako se sa Sally već nemilo postupa, kako je muče; osjetila je njegovo neprijateljstvo; njegovu ljubomoru; njegovu odlučnost da provali u njihovo drugarstvo. Sve je to ona vidjela kao što netko vidi krajolik pri blijesku munje - i Sally (nikad joj se toliko nije divila!) kako neporažena hrabro prelazi preko toga. Ona se smijala. Navela je starog Josepha da joj nabraja imena zvijezda, što je on drage volje činio veoma ozbiljno. Stajala je tu: slušala je. Čula je imena zvijezda.

»Oh, užas!« reče ona sama sebi, kao da je sve to vrijeme znala da će nešto prekinuti, zagorčati njezin trenutak sreće.

Ipak, koliko je mnogo dugovala Peteru Walshu kasnije. Kad god bi na nj pomislila, zbog nečega bi pomislila na njihove prepirke - jer je tako mnogo željela da on o njoj ima dobro mišljenje, možda. Dugovala mu je neke riječi: »sentimentalno«, »civilizirano«; pojavljivale su se svakoga dana njezina života kao da ju je on zaštićivao. Neka knjiga je bila sentimentalna; neki stav prema životu sentimentaln. »Sentimentalna« je možda i ona bila misleći na prošlost. Što li će on misliti, pitala se, kad se vrati?

Da je ostarjela? Hoće li to reći, ili će ga vidjeti kako misli, kad se vrati, da je ostarjela? Istina je. Poslije bolesti gotovo je posve osijedjela.

Dok je stavljala kopču na stol, iznenada ju je uhvatio grč, kao da su, dok je sanjarila, ledene pandže uvrebale priliku da se u nju zariju. Još ona nije stara. Upravo je ušla u svoju pedeset i drugu godinu. Njezini su mjeseci i mjeseci još netaknuti. Lipanj, srpanj, kolovozi Svaki od njih ostao je još gotovo čitav, i kao da hvata kap u padu, Clarissa (prilazeći toaletnom stoliću) zaroni u samo srce trenutka, probode ga, eto - trenutak toga lipanjskog jutra na kojemu je bio pritisak svih drugih jutara, videći zrcalo, toaletni stolić i sve bočice nanovo, skupljajući svu sebe u jednu točku (dok je gledala u zrcalo), videći to nježno lice žene koja se spremala da te iste noći priredi primanje; Clarisse Dalloway; same sebe.

Koliko li je milijuna puta ona vidjela svoje lice, i uvijek s istim stezanjem! Pućila je usne kad se gledala u zrcalu. To je činila zato da svoje lice usmjeri. Takva je bila ona - usmjerena; poput strijele; odlučna. Takva je bila ona kad je neki napor, neki poziv upućen njoj da bude ono što jest, skupljao zajedno te dijelove za koje je samo ona znala kako su različiti, kako nespojivi i kako su složeni tako samo za svijet u jedno središte, jedan dijamant, jednu ženu koja je sjedila u svom salonu i predstavljala sastajalište, bez sumnje ozračenje nećijih sumornih života, utočište za usamljene, možda; ona je pomagala mladim ljudima, bili su joj zahvalni; pokušavala je da bude uvijek ista, ne pokazujući nikada ni truna od svih svojih drugih značajki - grešaka, ljubomora, taština, sumnji, kao ta o lady Bruton koja je nije pozvala na ručak; što je, pomisli ona (počešljavši napokon kosu), do krajnosti podlo! Ali, gdje joj je haljina?

Njezina večernja odjeća visila je u ormaru. Clarissa, zaronivši ruke u mekoću, nježno skide zelenu haljinu i prinese je prozoru. Bila ju je zaderala. Netko joj je bio stao na suknju. Bila je osjetila na primanju u Ambasadi kako popušta gore među naborima. Pri umjetnoj svjetlosti zelena je boja blistala, ali sada se na suncu gubila. Zakrpat će je sama. Sluškinje su imale previše posla. Večeras će je obući. Snijet će svoj svileni konac, svoje škare, svoj - što ono još? - svoj naprstak, naravno, dolje u salon, jer mora još i pisati, i općenito prigledati da stvari budu manje-više u redu. Čudnovato, pomisli ona, zastavši na odmorištu, i pribirući onaj dijamantni oblik, onu jedinstvenu osobu, čudnovato kako gospodarica

poznaje pravi trenutak, pravo raspoloženje svoje kuće! Slabašni zvukovi penjali su se u zavojnicama uz stubište; šuškanje otirača; lupkanje; kucanje; glasnoća kad su se otvorila ulazna vrata; glas koji ponavlja poruku u podrumu; zvek srebrnog poslužavnika; čisto srebro za primanje. Sve je bilo za primanje. (I Lucy, ušavši u salon s ispruženim srebrnim poslužavnikom, postavi divovske svijećnjake na policu kamina, srebrnu košaru u sredinu, okrenu kristalne delfine prema zidnom satu. Toliki će doći; stajat će; razgovarat će onim usiljenim glasovima koje je ona znala oponašati, dame i gospoda. Od sviju, njezina je gospodarica bila najljupkija - gospodarica srebrnine, rublja, porculana, jer su joj sunce, srebrnina, vrata skinuta sa šarki, Rumpelmayerovi ljudi, ostavljali dojam, dok je odlagala nož za papir na stol s intarzijama, nečeg savršenog. Gledajte! Gledajte! reče ona obraćajući se svojim starim prijateljicama iz pekarnice gdje joj je bila prva služba u Caterhamu, zirkajući u zrcalo. Bila je lady Angela, pratilja princeze Mary, kad je ušla gospođa Dalloway.) »Oh, Lucy«, reče ona, »ta srebrnina krasno izgleda!«

»A kako«, reče ona, okrenuvši kristalnog delfina u ravan položaj, »kako vam se sinoć svidio komad?« »Oh, one su morale otići prije svršetka!« reče ona. »Morale su se vratiti do deset!« reče ona. »I tako ne znaju što se dogodilo«, reče ona. »To je prava šteta«, reče ona (jer njezina je posluga ostajala duže, ako je zamoli). »To je baš ružno«, reče ona i uze stari izlizani jastuk sa sredine sofe i metnu ga na ruke Lucy i lagano je gurnu i uzviknu:

»Nosite to! Dajte to gospođi Walker i pozdravite je u moje ime!

Nosite to!« uzviknula je.

A Lucy zastade na vratima salona, držeći jastuk, i reče, veoma stidljivo, porumenjevši malo, zar ne bi ona mogla popraviti tu haljinu.

Ali, reče gospođa Dalloway, ona već ima pune ruke posla, sasvim dovoljno svojih briga i bez toga.

»Ali, hvala vam, Lucy, oh, hvala vam«, reče gospođa Dalloway, i hvala vam, hvala, nastavljala je govoriti (sjedajući na sofu s haljinom preko koljena, sa škarama, sa svilenim koncima), hvala vam, hvala, nastavljala je govoriti od zahvalnosti svoj svojoj posluži što joj pomaže da bude takva, da bude kakva želi biti, nježna, velikodušna. Posluga ju je voljela. A onda ta njezina haljina - gdje li je pukla? i sada ta igla u koju valja udjeti konac. To joj je bila vrlo draga haljina, jedna od posljednjih što ih je sašila Sally

Parker, jer jao, Sally je sada u mirovini, živi u Ealingu, i pruži li mi se ikad zgodna, pomisli Clarissa (ali joj se nikad više neće pružiti zgodna), poći ću i posjetit ću je u Ealingu. Jer ona je bila nešto posebno, pomisli Clarissa, prava umjetnica. Pomisli na neke neobične stvarčice; ipak haljine joj nikada nisu bile nastrane. Mogli ste ih nositi u Hatfieldu; u palači Buckingham. Ona ih je nosila u Hatfieldu; u palači Buckingham.

Mir se spuštao na nju, spokoj, zadovoljstvo, dok joj je igla, glatko vukući svileni konac do svog blagog zastanka, skupljala zelene nabore i pričvršćivala ih, vrlo lagano, za pojas. Tako se u ljetnom danu valovi skupljaju, remete ravnotežu, i padaju; skupljaju se i padaju; i čini se da cio svijet govori »to je sve«, sve sumornije i sumornije, dok čak i srce u tijelu što leži u suncu na žalost ne rekne također, to je sve. Ne boj se više, veli srce. Ne boj se više, veli srce, predajući svoje breme nekom moru, koje za sve tuge skupno uzdiše, i obnavlja se, začinja, skuplja, prepušta padu. A tijelo samo sluša pčelu koja prolazi; val koji se lomi; psa koji laje, daleko daleko laje i laje.

»Bože, netko zvoni!« uzviknu Clarissa odloživši iglu. Uznemirena, osluhnu.

»Gospođa Dalloway će me primiti«, govorio je postariji čovjek u predvorju. »O da, ona će primiti mene«, ponovio je, odgurnuvši veoma blagonaklono Lucy u stranu i potrčavši neobično brzo uza stube. »Da, da, da«, mrmljao je dok je trčao uza stube. »Ona će mene primiti. Nakon pet godina u Indiji, Clarissa će mene primiti.«

»Tko to - što to«, pitala je gospođa Dalloway (misleći kako je to neoprostivo da je uznemiravaju u jedanaest sati prije podne onog dana kad priređuje primanje), čujući korake na stubama. Čula je ruku na vratima. Pokuša skriti svoju haljinu, kao što djeвица brani nevinost, drži do svojih tajni. Uto se pomaknu mjedena ručica. Uto se otvoriše vrata i uđe - cijelu jednu sekundu nije se mogla sjetiti njegova imena! tako je bila iznenađena što ga vidi, tako obradovana, tako zbunjena, tako strahovito zapanjena što joj je Peter Walsh neočekivano došao toga jutro! (Nije bila pročitala njegovo pismo.)

»Pa kako si mi?« reče Peter Walsh, dok je sav drhtao; dok joj je uzimao obje ruke; dok joj je ljubio obje ruke. Ostarjela je, pomislio je sjedajući. Neću joj o tome ništa reći, mislio je, jer ona je ostarjela. Gleda me, mislio je

dok ga je obuzimala nenadana nelagodnost, premda joj je poljubio ruke. Gurnuvši ruku u džep on izvuče velik džepni nož i napola otvori oštricu. Potpuno isti, pomisli Clarissa; isti neobičan pogled; isto karirano odijelo; lice mu je malo iskrivljeno, malo mršavije, suše, možda, ali on strašno dobro izgleda i posve isto.

»Kako je božanstveno što te opet vidim!« uskliknu ona. Izvadio je svoj nož. To je toliko njemu slično, pomisli.

Stigao je u grad tek sinoć, reče on; morat će smjesta na selo; i kako je inače, kako su svi oni - Richard? Elizabeth?

»A čemu sve ovo?« reče uperivši svoj nož prema njezinoj zelenoj haljini.

Vrlo dobro je odjeven, pomisli Clarissa; a ipak uvijek prekorava *mene*.

Ona popravlja svoju haljinu; popravlja svoju haljinu po običaju, pomisli on; tu je ona sjedila cijelo vrijeme što sam bio u Indiji; popravljala je haljinu; zabavljala se; odlazila na primanja; trčala u Donji dom i natrag i tome slično, pomisli on, ljuteći se sve više i više, uzbuđujući se sve više i više, jer za neke žene nema ničega gorega na svijetu od udaje, pomisli; i od politike; i od muža konzervativca, kao što je onaj krasni Richard. Tako je to, tako je to, pomisli on sklopivši nož uz škljocaj.

»Richard je vrlo dobro. Richard je u nekom odboru«, reče Clarissa.

I ona otvori škare i reče da li će mu smetati ako ona dovrši što je započela na haljini, jer oni večeras priređuju primanje.

»Na koje te neću pozvati«, reče ona. »Dragi moj Peter!« reče ona.

Ali divno ju je čuti kako izgovara to - dragi moj Peter¹. Zaista, sve je tako divno - srebrnina, stolice, sve tako divno!

Zašto ga neće pozvati na svoje primanje, upita on.

Pa naravno, pomisli Clarissa, on je čaroban! savršeno čaroban! Ta sjećam se kako mi je nemoguće bilo da se odlučim - i zašto sam se odlučila - da se ne udam za nj, čudila se, onog groznog ljeta.

»Ali to je tako izvanredno što si baš jutros došao!« kliknu ona, spustivši ruke, jednu vrh druge, na haljinu.

»Sjećaš li se«, reče ona, »kako su rebrenice lupkale u Bourtonu?«

»I te kako«, reče on; i sjeti se kako je doručkovao sam, veoma nelagodno, s njezinim ocem; koji je umro; a on nije ni pismo napisao Clarissi. Ali

nikada nisu bili u dobrim odnosima on i stari Parry, onaj svadljivi starac klecavih koljena, Clarissin otac, Justin Parry.

»Cesto mi je žao što se nisam bolje slagao s tvojim ocem«, reče.

»Ali njemu se nikada nije nitko sviđao tko je - nitko od naših prijatelja«, reče Clarissa i htjede pregristi jezik što je time podsjetila Petera da se htio oženiti njome.

Htio sam, naravno, pomisli Peter; i srce mi je zbog toga gotovo prepuklo, pomisli; i obhrva ga njegova tuga, koja se uzdiže kao mjesec što se promatra s neke terase, sablasno lijep od svjetlosti potonuloga dana. Bio sam nesretniji nego ikada poslije toga, pomisli. I, kao da je uistinu sjedio na onoj terasi, on se malo pomaknu prema Clarissi; ispruži ruku; podiže je; pusti je da padne. On je visio iznad njih, onaj mjesec. Činilo se kao da i ona sjedi s njim na onoj terasi, na mjesečini.

»Sad je to Herbertovo«, reče ona. »Sad više ne odlazim onamo«, reče.

Tada, upravo kao što se događa na nekoj terasi na mjesečini, kad se jedno počinje sramiti što mu je već dosadno, a ipak, budući da drugo sjedi šutke, vrlo mimo, tužno gledajući u mjesec, ne želi govoriti, već pomiče nogu, nakašlja se, primjećuje nekakav željezni ukras na nozi od stola, gurka neki list, ali ništa ne kaže -tako je sada bilo Peteru Walshu. Jer zašto se treba ovako vraćati u prošlost? pomisli on. Zašto navoditi njega da opet o njoj misli? Zašto u njemu buditi patnju kad ga je ona onako paklenski mučila? Zašto?

»Sjećaš li se jezera?« reče ona napuklim glasom, pod pritiskom uzbuđenja koje joj stisnu srce, ukoči grlene mišiće i stegnu usne u grč dok je izgovarala »jezera«. Jer je bila dijete koje baca kruh patkama, između svojih roditelja, a u isto vrijeme odrasla žena koja pristupa svojim roditeljima što stoje kraj jezera, i drži na rukama svoj život koji, dok im se približavala, postajase sve veći i veći na njenim rukama, dok nije postao cio život, čitav život, koji ona položi pred njih i reče: »To sam od njega učinila! To!' A što je učinila od njega? Zaista, što? dok tu šijući jutros sjedi s Peterom.

Ona pogleda Petera Walshu; njezin pogled, prošavši kroz sve to vrijeme i tolike osjećaje, stiže do njega pun neodlučnosti; pade na nj pun suza; i diže

se i odleprša, kao što ptica dotakne granu i digne se i odleprša. Posve jednostavno ona otre oči.

»Da«, reče Peter. »Da, da, da«, reče, kao da je ona izvukla na površinu nešto što gaje stvarno povrijedilo dok se uzdizalo. Dosta! Dosta! htio je viknuti. Jer on nije star; njegov život nije prošao; ne, ni u kom slučaju. Jedva je prešao pedesetu. Hoću li joj reći, pomisli, ili ne? Htio bi joj reći sve po istini. Ali ona je previše suzdržana, pomisli; dok šije, sa škarama; Daisy bi priprosto izgledala pokraj Clarisse. I ona će pomisliti da sam promašio u životu, što i jesam u njihovu smislu, pomisli on; u smislu Dallowayevih. Oh da, on o tom nije sumnjao; on je promašio u životu, kad se usporedi sa svim tim - s inkrustiranim stolom, s nožem za papir skupocjenog drška, s delfinima i svijećnjacima, s navlakama naslonjača i starim vrijednim engleskim bakrorezima u boji - on je promašio! Gadi mi se uskogrudnost svega ovoga skupa, pomisli on; sve je to Richard, ne Clarissa; osim što se za nj udala. (Uto u sobu uđe Lucy, noseći srebrninu, novu srebrninu, ali krasno izgleda, vitko, ljupko, pomisli on, dok se naginjala da je odloži.) I to se ovdje događalo cijelo vrijeme! pomisli; iz tjedna u tjedan; Clarissin život; dok ja - pomisli; i odjednom se učini da iz njega zrače: putovanja; jahanja; svade; pustolovine; partije bridgea; ljubavne nezgode; rad; rad, rad! i on otvoreno izvadi nož - svoj stari nož s rožnatim drškom za koji bi se Clarissa mogla zakleti da ga je nosio svih tih trideset godina - i čvrsto ga steže u šaci.

Kako je to neobična navika, pomisli Clarissa; stalno se igrati nožem. Te stalno navoditi drugoga da se osjeća površno; isprazno; tek kao glupo naklapalo, kako on to obično čini. Ali i ja, pomisli ona i podižući iglu pozva, kao kraljica kojoj je straža zaspala i ostavila je bez zaštite (ovaj ju je posjet prilično zbunio -uznemirio ju je) tako da bilo tko može nabasati i vidjeti je kako leži ispod gloga koji se nada nju nadvio, pozva u pomoć stvari koje je sama činila; stvari koje je voljela; svoga muža; Elizabeth; sebe, ukratko, kakvom ju je sada Peter jedva znao, sve, da stanu oko nje i odbiju neprijatelja.

»Pa onda, što se s tobom događa?« reče ona. Tako, prije nego što počne bitka, konji kopkaju tlo; zabacuju glave; svjetlo blista na njihovim sapima; vratovi im se uvijaju. Tako su Peter Walsh i Clarissa, sjedeći naporedo na

modroj sofi, izazivali jedno drugo. Njegove su snage bjesnjele i poigravale u njemu. Prikupio je s različitih strana svakakve stvari; pohvale; karijeru u Oxfordu; svoj brak o kojemu Clarissa ništa nije znala; kako je ljubio; i kako je u cijelosti obavio svoj posao.

»Milijun stvari!« uzviknu on, i pognan udruženim snagama koje su sada prodirale u svim smjerovima i u njemu izazivale osjećaj, koji ga je istodobno strašio i do krajnosti razveseljavao, da juri zrakom na plećima ljudi koje više nije mogao vidjeti, podiže ruke k čelu.

Clarissa sjede veoma uspravno; udahnu.

»Zaljubljen sam«, reče on, međutim ne njoj, nego nekoj koja se tako uzdigla u mraku da je ne možete dotaknuti nego morate položiti svoj vijenac na travu u mraku.

»Zaljubljen«, ponovi on, govoreći sada prilično suho Clarissi Dalloway; »zaljubljen u jednu ženu u Indiji«. On je odložio svoj vijenac. Neka Clarissa čini s njim što joj je volja.

»Zaljubljen!« reče ona. Da njemu u toj dobi, s malom leptir kravatom, to čudovište siše krv! A na njegovu vratu nema mesa; ruke su mu crvene; i šest mjeseci je stariji od mene! njezin pogled munjevito se vrati k njoj; ali u svom srcu ona oćutje, svejedno; on je zaljubljen. To mu se dogodilo, oćutje; zaljubljen je.

Ali neukrotivo samoljublje koje vječito gazi vojske što mu se suprotstavljaju, rijeka koja govori naprijed, naprijed, naprijed; premda čak, ono dopušta, za nas i nema u tome nikakva cilja, stalno naprijed, naprijed; to neukrotivo samoljublje obli njezine obraze boj om; dade joj veoma mlad izgled; veoma ružičast; veoma svijetlih očiju dok je sjedila sa svojom haljinom preko koljena, držeći iglu na kraju zelenog svilenog konca, podrhtavajući. On je zaljubljen! ne u nju. U neku mlađu ženu, naravno.

»A tko je ona?« upita ona.

Sad taj kip valja spustiti s visine i metnuti ga između njih. »Udata žena, na žalost«, reče on »supruga jednog majora u indijskoj vojsci.«

I s nekom čudnom podrugljivom milinom on se nasmiješi dok ju je na taj .smiješni način postavljao ispred Clarisse.

(Svejedno, on je zaljubljen, pomisli Clarissa.)

»Ona ima«, nastavi on veoma razborito, »dvoje male djece; dječaka i djevojčicu; a ja sam došao ovamo da se sa svojim advokatima posavjetujem o razvodu.«

Evo ih! pomisli on. Učini s njima što želiš, Clarissa! Evo ih! I iz sekunde u sekundu njemu se činilo da supruga majora indijske vojske (njegova Daisy) i njezino dvoje male djece postaju sve ljupkiji i ljupkiji dok ih Clarissa gleda; kao da je potpalio sivu kuglicu na tanjuru pa je izraslo ljupko stablo u živahnom morski slanom zraku njihove prisnosti (jer u neku ruku njega nitko nije razumio, suosjećao s njim, kao Clarissa) - njihove istančane prisnosti.

Ona ga je zavarala; ona ga je zaludila, pomisli Clarissa; i uobličiti tu ženu, suprugu majora indijske vojske, s tri poteza nožem. Kakva šteta! Kakva ludost! Cijeloga života od Petera su tako pravili budalu; prvo kad su ga izbacili iz Oxforda; zatim kad se oženio onom djevojkom na brodu na putu za Indiju; sada supruga nekog majora - hvala bogu ona je odbila da se za nj uda! Ipak, on je zaljubljen; njezin stari prijatelj, njen dragi Peter, zaljubljen.

»Ali što ćeš učiniti?« upita ga ona. Oh, advokati i niži odvjetnici, tvrtka Hooper Grateley, Lincoln's Inn, oni će to urediti, reče on. I zaista počeo obrezivati nokte svojim džepnim nožem.

Za ime božje, okani se toga noža! viknu ona u sebi s nezatimivom srdžbom; ta njegova glupa neuobičajenost, njegova slabost; razdraživalo ju je njegovo pomanjkanje i tračka svijesti o onome što drugi osjećaju, oduvijek ju je razdraživalo; i sada u njegovim godinama, kakva glupost!

Sve to ja znam, pomisli Peter; znam čemu se suprotstavljam, pomisli, gladeći prstom oštricu svoga noža, Clarissi i Dallowayu i svima ostalima; ali pokazat ću ja Clarissi - i tada na svoje krajnje iznenađenje, kad ga naglo izbaciše one neodoljive snage, kad ga izbaciše u zrak, grunuše mu suze; zaplaka; zaplaka bez truna stida, sjedeći na sofi, dok su mu suze tekle niz obraze.

A Clarissa se nagnula naprijed, uhvatila ga za ruku, privukla ga k sebi, poljubila ga - zapravo osjetila je njegovo lice na svome prije nego što je mogla obuzdati vitlanje srebrnoblistavih perjanica nalik na pampasku travu u tropskoj oluji u svojim grudima, iz kojega je, kad je jenjalo, izašla držeći ga za ruku, milujući ga po koljenu, i osjećajući se (dok se naslanjala)

izvanredno lagodno s njim, i razdragano, kadli je u hipu obuze: Da sam se za nj udala, ovo bi veselje povazdan bilo moje!

Sve je to prošlo za nju. Plahta je bila zategnuta a krevet uzak. Popela se bila na kulu sama a njih ostavila da beru kupine na suncu. Vrata su se zatvorila, i tu u prašini opale žbuke i prljavštini ptičjih gnijezda kako se daleko vidik činio, a zvukovi su dopirali slabašno i ledeno (nekoć na Leith Hillu, sjećala se), i Richard! Richard! vikala je, kao što se čovjek noću prene oda sna i pruži ruku u mrak za pomoć. Ide na ručak k lady Bruton, opet joj pade na um. Ostavio me je; ja sam zauvijek sama, pomisli ona spuštajući ruke na koljena.

Peter Walsh je već bio ustao i primakao se prozoru i stajao leđima njoj okrenut, brišući se šarenim svilenim rupcem s jedne strane na drugu. Zapovjednički i suho i očajno je izgledao, dok su mu mršave lopatice lagano nadizale kaput; dok se silovito useknjivao. Povedi me sa sobom, pomisli Clarissa strastveno, kao da se on upravo spremao na neko veliko putovanje; a onda, idućega trenutka, bilo je kap da je pet činova nekoga komada koji je bio veoma uzbudljiv i ganutljiv sada prošlo, i kao da je ona u njima bila provela cio jedan život i pobjegla i živjela s Peterom, a sada je sve svršeno.

Sada je bilo vrijeme da se krene, i kao što neka žena skuplja svoje stvari, ogrtač, rukavice, mali dalekozor, i ustaje da izađe iz kazališta na ulicu, ustade ona sa sofe i priđe Peteru.

A užasno je čudno, pomisli on, kako ona još ima moć, dok prilazi zveckajući i šušteći, kako još ima moć, dok prilazi preko sobe, nagnati onaj mjesec, koji se njemu gadio, da se pojavi na ljetnom nebu nad terasom u Bourtonu.

»Kaži mi«, reče on, uhvativši je za ramena. »Jesi li sretna, Clarissa? Da li Richard - »

Vrata se otvoriše.

»Evo moje Elizabeth«, reče Clarissa uzbuđeno, možda teatralno.

»Kako ste?« reče Elizabeth pristupivši.

Zvuci Big Bena koji je odbijao pola sata razlijegoše se među njima s izvanrednom silinom, kao da je neki mladić, snažan, ravnodušan, nepromišljen, uzmahivao bućicama na sve strane. »Zdravo, Elizabeth!«

uskliknu Peter trpajući rubac u džep; te hitro priđe k njoj, reče »Zbogom, Clarissa« ne pogledavši je, napusti hitro sobu, sjuri se niza stube i otvori vrata u predvorju.

»Peter! Peter!« povika Clarissa, pošavši za njim do odmorišta. »Moje primanje! Ne zaboravi moje primanje noćas!« vikala je, morajući povisiti glas zbog buke izvana; i nadjačan prometom i zvucima svih ura koje su izbijale, njezin glas koji je vikao »Ne zaboravi moje primanje noćas!« zvučao je krhko i slabašno i vrlo daleko dok je Peter Walsh zatvarao vrata.

Ne zaboravi moje primanje, ne zaboravi moje primanje, govorio je Peter Walsh dok je koračao niz ulicu, razgovarajući ritmički sam sa sobom, u taktu sa zapljusima zvuka, s neposrednim jasnim zvukom Big Bena koji je odbijao pola sata (Olovni krugovi su se rastvarali u zraku.). Oh, ta primanja? pomisli on; Clarissina primanja. Zašto ona priređuje ta primanja? pomisli. Nije on krivio ni nju ni tu ljudsku spodobu u fraku s karanfilom u zapučku što mu dolazi u susret. Samo je jedan čovjek na svijetu mogao biti poput njega, zaljubljen. I eto ga, toga sretnika, njega glavom, kako se zrcali na staklenoj plohi izloga nekog tvorničara automobila u ulici Victoria. Cijela se Indija prostirala iza njega; nizine, planine; pošast kolere; općina dvaput veća od Irske; odluke koje je sam donosio - on, Peter Walsh; koji je sada zaista prvi put u životu bio zaljubljen. Clarissa je postala kruta, pomisli; i malko sentimentalna pride, poboja se, promatrajući velike automobile koji su mogli prevaliti - koliko ono milja s koliko galona? Jer on je imao smisla za mehaniku; izumio je neki plug u svojoj općini, naručio je tačke iz Engleske, ali kuliji se nisu htjeli njima služiti, a o svemu tome Clarissa nije uopće ništa znala.

Onaj način na koji je rekla »Evo moje Elizabeth!« - to ga je razdražilo. Zašto ne jednostavno »Evo Elizabeth«? To je bilo neiskreno. Ni Elizabeth nije pokazala da joj se to sviđa. (Još su zadnji titraji silnoga glasa što bruji potresali zrak oko njega; polovina sata; još je rano, tek je jedanaest i pol.) Jer on je razumio mlade ljude; sviđali su mu se. U Clarissi je uvijek bilo nečega hladnoga, pomisli. U njoj je uvijek bilo, i dok je bila djevojčica, neke plašljivosti, koja u srednjim godinama postaje društvena pristojnost, a zatim je s njom gotovo, gotovo, pomisli on gledajući zapravo prazno u staklene dubine, pitajući se je li ju uznemirio posjetom u to doba; odjednom

se zasrami što je ispao budala; plakao; bio ganut; rekao joj sve, kao i obično, kao i obično.

Kao što oblak zastire sunce, tmina pada na London; i pada na duh. Napor prestaje. Vrijeme visi o jarbolu. Pa se zaustavljamo; pa stojimo. Sam kostur navike, krut, drži uzgor ljudsko tijelo. Gdje ničeg nema, reče Peter Walsh sam sebi; osjećajući da je izduben, potpuno prazan unutra. Clarissa me je odbila, pomisli. Stajao je ondje misleći: Clarissa me je odbila.

Ah, reče ura na St. Margaret, kao domaćica koja ulazi u svoj salon upravo kad otkucava sat i u njemu već zatekne goste. Ja nisam zakasnila. Ne, točno je jedanaest i pol, kaže ona. Ipak, premda ima potpuno pravo, njezin glas, jer je glas domaćice, susteže se da nametne svoju svojstvenost. Sprečava ga neka tuga za prošlošću; neka briga za sadašnjost. Sad je jedanaest i pol, kaže ona, a zvuk sa St. Margaret jedri u zakutke srca i pokapa se u slijedu zvučnih prstenova, kao živo nešto što se želi povjeriti, raspršiti se, upokojiti se s drhtajem užitka - kao Clarissa, pomisli Peter Walsh, dok je uz odbijanje sata silazila niza stube u bjelini. To je sama Clarissa, pomisli on s dubokim uzbuđenjem i izvanredno jasnim ali zagonetnim sjećanjem na nju, kao da je to zvono bilo ušlo u sobu prije mnogo godina, gdje su oni sjedili u nekom trenu velike prisnosti, i prešlo s jednoga na drugo i otišlo obremenjeno tim trenom kao pčela medom. Ali u koju sobu? U koji tren? I zašto je on bio onako duboko sretan kad je ura izbijala? Zatim, dok je zvuk sa St. Margaret zamirao, on pomisli da je ona bolesna, i da zvuk izražava klonulost i patnju. Njezino srce, sjeti se; i iznenadna glasnoća zadnjeg udarca breću zbog Smrti koja zatiče usred života, dok Clarissa pada ondje gdje je stajala, u svom salonu. Ne! Ne! viknu on. Ona nije umrla! Ja nisam star, viknu, i uputi se uz Whitehall, kao da se k njemu kotrlja silovita, beskrajna, njegova budućnost.

On nije star, ni oronuo, ni najmanje ishlapio. A što se tiče onoga što oni govore o njemu - ti Dallowayevi, Whitbreadovi i njihovo društvo, do toga mu ni truna nije stalo - ni truna (premda će doduše morati, prije ili poslije, vidjeti može li mu Richard pomoći da nađe kakav posao). Grabeći, osvrćući se, on se zagleda u kip vojvode od Cambridgea. Njega su izbacili iz

Oxforda - istina. Bio je socijalist, u neku ruku promašen čovjek - istina. Ipak budućnost civilizacije leži, pomisli on, u rukama takvih mladih ljudi; mladih ljudi kakav je on bio, prije trideset godina; zaljubljenih u apstraktna

načela; koji naručuju da im se šalju knjige čak iz Londona na neki vrh u Himalaji; koji uče prirodne znanosti; čitaju filozofiju. Budućnost leži u rukama takvih mladih ljudi, pomisli.

Sušanj poput sušnja lišća u šumi doprije iza leđa, a s njim šuman, pravilan tutnjav zvuk koji, kad ga prestiže, postade pratnja njegovim mislima, točno u korak, duž Whitehalla, bez njegova sudjelovanja. Mladići u uniformama, pod puškama, marširali su upirući pogledom ispred sebe, marširali su ukočenih ruku, na njihovim licima izraz poput slova legende ispisanih oko postolja kipa koji veliča dužnost, zahvalnost, vjernost, ljubav prema Engleskoj.

Vrlo dobro su uvježbani, pomisli Peter Walsh počinjući držati korak s njima. Ali ne izgledaju snažni. Bili su mršavi najvećim dijelom, mladići od šesnaest godina, koji će možda sutra stati iza zdjela riže, iza komada sapuna na tezgama. Sad nose na sebi, nepomiješano s tjelesnim užitkom ili svakodnevnim brigama, svečanost vijenca koji su ponijeli od Finsbury Pavementa do prazne grobnice. Položili su zakletvu. To promet poštuje; kamioni su se zaustavili.

Ne mogu ih slijediti, pomisli Peter Walsh, dok su oni marširali uz Whitehall, i zacijelo, marširali su oni naprijed, pokraj njega, pokraj svakoga, svojim postojanim korakom, kao da je jedna volja jednolična upravljala nogama i rukama, a život, sa svojom raznolikošću, svojom bujnošću, kao da je bio položen ispod pločnika od spomenika i vijenaca i stegom omamljen u ukočen lež izbuljenih očiju. To se mora poštovati; netko će se možda nasmijati; ali to se mora poštovati, pomisli on. Eno ih, idu, pomisli Peter Walsh zastavši na rubu pločnika; a svi uzvišeni kipovi, Nelson, Gordon, Havelock, ti crni, napadni likovi velikih vojnika stajali su gledajući ispred sebe, kao da su i oni iskusili isto odricanje (Peter Walsh osjeti da je i on iskusio veliko odricanje), da su bili trveni istim iskušenjima i da su naposljetku zadobili mramorni pogled. Ali Peter Walsh nije ni najmanje želio taj nepomični pogled za sebe; premda ga je mogao poštovati kod drugih. Mogao ga je poštovati kod mladića. Oni još ne poznaju muke puta, pomisli, dok su mladići marširajući iščezavali u pravcu Stranda - sve ono kroza što sam ja prošao, pomisli prelazeći cestu i zaustavljajući se ispod kipa Gordona, Gordona kojega je kao dječak obožavao; Gordona koji

je usamljen stajao podignute noge i prekriženih ruku - jadni Gordon, pomisli on.⁵

I upravo zato što još nitko nije znao da je on u Londonu, osim Clarisse, a zemlja mu se nakon putovanja još činila kao otok, svlada ga čudnovatost toga što sam, živ, nepoznat, u jedanaest i pol stoji na Trafalgar Squareu. Što je to? Gdje sam? I zašto, uostalom, čovjek to čini? pomisli, i razvod mu se učini kao priviđenje. A duša mu splasnu kao močvara, i tri velika osjećaja srušise se na njega; razumijevanje; golemo čovjekoljublje; i napokon, kao posljedica ovih dvaju, nezatomljiv i uzvišen zanos; kao da je u njegovu mozgu neka ruka povukla užad, otvorila rebrenice, a on, nemajući s tim nikakva dodira, ipak stoji na otvoru beskrajnih šetališta po kojima može lutati ako mu se ushtije. Godinama se nije osjećao tako mladim.

Pobjegao jel potpuno je slobodan - kao što se događa pri rušenju navika kad se duh, poput nečuvanog plamena, povija i uginje i izgleda kao da će suknuti iz svoga boravišta. Godinama se nisam osjećao tako mladim! pomisli Peter, bježeći (otprilike za jedan sat, naravno) od onoga što je upravo bio, i osjećajući se kao dijete koje trči iz kuće i vidi, dok trči, kako njegova stara dadilja maše s pogrešnoga prozora. Ali ova je izvanredno privlačna, pomisli on dok se, prelazeći preko Trafalgar Squarea u pravcu Haymarketa, primicala neka mlada žena koja, dok je prolazila pokraj Gordonova kipa, kao da je, pomisli Peter Walsh (onako osjetljiv), odbacivala koprenu za koprenom, dok nije postala upravo ona žena o kojoj je on oduvijek maštao; mlada, ali dostojanstvena; vesela, ali suzdržana; crnomanjasta, ali čarobna.

Ispravivši se i pipkajući kriomice džepni nožić on krenu za njom, da prati tu ženu, to uzbuđenje, koja je kanda i leđima okrenuta na nj lila neku svjetlost koja ih je povezivala, koja je njega izdvajala, kao da je nesuvisla buka prometa kroz skupljene šake šaptala njegovo ime, ne Peter, nego njegovo tajno ime kojim je sam sebe nazivao u svojim mislima. »Ti«, reče ona, samo »ti«, rekavši to svojim bijelim rukavicama i svojim ramenima. A zatim se dugi lagani ogrtač, kojim se vjetar poigravao dok je ona prolazila kraj trgovine Dent u ulici Cockspur, nadu s nekom ovitljivom prijaznošću, s nekom tugaljivom nježnošću, kao u ruke koje bi se raširile i prihvatile umornoga -

Ali ona nije udata; ona je mlada; sasvim mlada, pomisli Peter, a crveni karanfil što ga je na njoj vidio dok je prelazila Trafalgar Square opet planu u njegovim očima i ocrveni njezine usne. Ali ona čeka uz rubni kamen. U njoj ima nečega dostojanstvenoga. Ona nije svjetovna, kao Clarissa; nije bogata, kao Clarissa. Da li je, zapita se on kad ona krenu, ugledna roda? Duhovita, s palucavimgušterjim jezikom, pomisli (jer čovjek mora izmišljati, mora sebi dopuštati malo rasonode), hladna strpljiva duha, peckava duha; ne bučna.

Ona krenu; ona prijeđe ulicu; on pođe za njom. Ni na kraj pameti mu nije bilo da je uznemirava. Ipak, kad bi se zaustavila, on bi rekao »Izvolite na sladoled«, on bi rekao, a ona bi odgovorila, savršeno jednostavno, »Oh da«.

Ali drugi ljudi stadoše između njih na ulici, njemu zasmetaše prolaz, nju zakloniše. On ustraja; ona skrenu. Na obrazima joj je ležalo rumenilo; u očima podrugivanje; on je pustolov, smion, pomisli, brz, odvažan, zaista (sinoć je doputovao iz Indije) romantični gusar, nemaran prema svim tim prokletim prenemaganjima, prema žutim kućnim ogrtačima, lulama, štapovima za pecanje, po izlozima; i prema doličnosti i večernjim primanjima i nalickanim starcima što nose bijele kravate ispod prsluka. On je gusar. Ona je išla sve dalje i dalje, preko Piccadillyja, pa uz ulicu Regent, pred njim, dok su se njen ogrtač, njene rukavice, njena ramena stapali s resama i čipkama i pernatim stolama u izlozima da stvore onaj duh istančanosti i hirovitosti koji se iz izloga gubio po pločniku, kao što noću svjetlost svijeće podrhtavajući prelazi preko živica u mraku. Nasmijana i zanosna, ona prijeđe ulice Oxford i Great Portland i skrenu niz jednu od onih malih ulica, i sada, i sada, veliki se trenutak bližio, jer sada ona uspori, otvori torbicu, i jednim pogledom u njegovu pravcu, ali ne prema njemu, jednim pogledom koji je govorio zbogom, saže cio doživljaj i pobjedonosno ga okonča, zauvijek, pošto udjenu ključ, otvori vrata i nestade! Clarissin glas: Ne zaboravi moje primanje, Ne zaboravi moje primanje, zvonio mu je u ušima. Kuća je bila jedna od onih jednoličnih crvenih kuća s visećim košarama za cvijeće bez osobita sklada. Svršeno je.

Pa dobro, zabavio sam se; bilo je zabavno, pomisli on, gledajući gore na zanjihane košare blijedih geranija. A raspala se u atome

- ta njegova zabava, jer je napola bila izmišljena, kao što je to veoma dobro znao; plod mašte, ta ludorija s djevojkom; izmišljena, kao što čovjek izmišlja veći dio života, pomisli - dok izmišlja sebe; dok izmišlja nju; dok stvara iznimnu razonodu, i nešto više. Ali je čudnovato, i posve istinito; sve to čovjek ne može ni s kim dijeliti - raspada se u atome.

On se okrenu; pođe ulicom razmišljajući gdje bi mogao sjesti dok ne bude vrijeme za Lincoln's Inn - za tvrtku Hooper Grateley. Kamo bi pošao? Nije važno. Uz ulicu, zatim prema Regent parku. Njegove su cipele udarale pločnikom »nije važno«; jer je bilo rano, još veoma rano.

A bilo je uz to divno jutro. Kao bilo savršenog srca, život je pravilno kucao ulicama. Nije bilo nikakve pometnje - nikakva oklijevanja, jureći i zaokrećući, pažljivo, točno, bešumno, gdje treba, baš u pravi čas, automobil se zaustavi pred vratima. Izađe djevojka, u svilenim čarapama, u perju, prozračna, ali bez osobite privlačnosti za njega (jer on se već nauživao). Uzorne sluge, žutosmeđe kineske pse, predvorje obloženo crnim i bijelim rombovima s bijelim nadutim zastorima - vidje Peter kroz otvorena vrata i bješe mu drago. Na koncu konca, sjajna je stvar na svoj način taj London; sezona; civilizacija. Budući da je potjecao iz ugledne angloindijske obitelji koja je već barem tri generacije upravljala poslovima jednog kontinenta (čudno je, pomisli on, da me se to tako doimlje, kad netko ne voli Indiju, ni carstvo, ni vojsku poput njega), bilo je trenutaka kad se činilo da mu je civilizacija, čak i ove vrste, draga kao kakva osobna imovina; trenutaka kad se ponosio Engleskom; slugama; kineskim psima; spokojnim djevojkama. Donekle smiješno, ali ipak je tako, pomisli. I liječnici i poslovni ljudi i sposobne žene što svi idu za svojim poslovima, točni, snalažljivi, prodorni, činili su mu se u potpunosti divna dobra čeljad kojoj čovjek može povjeriti život, pratioci u umijeću življenja koji će uza nj biti do konca. Ukratko, kad se sve razmotri, prizor je vrijedan gledanja; i on će sjesti u hlad i pušiti.

Eto Regent parka. Da. Kao dijete on se šetao Regent parkom

- čudno, pomisli, kako mi se misli stalno vraćaju na djetinjstvo
- posljedica posjeta Clarissi, možda; jer žene mnogo više žive u prošlosti nego mi, pomisli. One se vežu uz mjesta; pa njihovi očevi - žena se uvijek ponosi svojim ocem. Bourton je bio krasno mjesto, veoma krasno mjesto, ali se nikako nisam mogao složiti sa starcem, pomisli. Jedne je

večeri izbio pravi sukob -prepirka oko nečega, što li, nije se mogao sjetiti. Vjerojatno oko politike.

Da, sjeća se Regent parka; duge ravne aleje; kućice gdje su se kupovali baloni, na lijevoj strani; smiješan kip s natpisom, tko zna gdje. Obazre se za praznom klupom. Nije želio da ga ljudi uznemiravaju (onako malo pospana) pitajući koliko je sati. Postarija dadilja u sivom, s djetetom zaspalim u kolicima - to je najbolje što može odabrati; sjesti na kraj klupe pokraj te dadilje.

Neobična djevojka, pomisli, sjetivši se iznenada Elizabeth kako ulazi u sobu i stoji kraj majke. Velika je narasla; prilično zrela, ne baš lijepa; više zgodna; i ne može imati više od osamnaest godina. Vjerojatno se ne slaže s Clarissom. »Evo moje Elizabeth«

- kakvo prenemaganje - zašto ne jednostavno »Evo Elizabeth«?
- nastojeći prikazati, kao većina majki, stvari onakvima kakve one nisu. Ona se previše pouzdava u svoje čari, pomisli on. Pretjeruje u tome.

Bogat blagotvoran dim cigare hladno se vrtložio niz njegovo grlo; ispuhivao ga je u kolotovima koji su se za trenutak junački nosili sa zrakom; modri, kružni - pokušat ću noćas nasamo razgovarati s Elizabeth, pomisli - a onda su se preobličavali u pješčane ure i raspršivali se; čudnovate oblike poprimaju, pomisli on. Odjednom zatvori oči, s naporom podiže ruku i odbaci otežali kraj cigare. Velika četka glatko prijede preko njegova mozga, brišući s njega zaljuljane grane, dječje glasove, škripanje koraka, i ljude u prolazu, i huku prometa, jačeg i slabijeg prometa. Duboko, duboko potonu on u pahulje i perje sna, potonu, i zakloni se.

Siva dadilja nastavi s pletenjem kad Peter Walsh, na vreloj klupi kraj nje, poče hrkati. U svojoj sivoj odjeći, mičući rukama neumorno ali tiho, izgledala je kao branitelj prava usnulih, kao jedna od onih sablasnih utvara, građenih od neba i granja, što se u sumrak javljaju po šumama. Samotni putnik, koji obilazi staze, mrsi paprati i gnječi velike kukute, digavši naglo pogled, vidi divovski lik na kraju puta.

Premda je po uvjerenju možda ateist, iznenada ga obuzimaju trenuci izvanrednog zanosa. Ništa ne postoji izvan nas osim nekog stanja duha, misli on; osim želje za utjehom, za oslobođenjem, za nečim izvan ovih jadnih pigmejaca, ovih slabih, ovih ružnih, ovih kukavnih ljudi i žena. Ali

ako on može pojmiti tu utvaru, onda ona na neki način postoji, razmišlja, i napredujući stazom očiju uprtih u nebo i granje on ih brzo zaodijeva u ženstvenost; uz zaprepaštenje vidi kako postaju ozbiljne te grane; kako veličanstveno, dok ih povjetarac njiše, udjeljuju milosrđe, razumijevanje, odrješenje uz mračno lepršanje lišća, a zatim, sunuvši naglo uvis, pomućuju pobožnost svoga izgleda divljim pijanstvom.

Takva su priviđenja što ih samotnom putniku nude rogovi obilja puni ploda, ili mu šapću na uho poput sirena što dangube na zelenim morskim valovima, ili mu zapljuskuju lice kao kite ruža, ili izranjaju na površinu kao blijeda lica zbog kojih se ribari muče u povodnju da ih zagrle.

Takva su priviđenja što bez prestanka plutaju nad stvarnošću, koračaju pokraj nje, guraju svoja lica ispred nje; i često nadjačavaju samotnoga putnika i oduzimaju mu osjećanje zemlje, želju za povratkom, dajući mu u zamjenu neki opći mir, kao daje (tako on razmišlja dok napreduje šumskim putem) sva ova groznica življenja tek puka bezazlenost; i kao da su milijade stvari slivene u jednu stvar; i ta utvara, načinjena tako od neba i granja, kao da je ustala iz uzburkanog mora (on je već postariji, prevalio je pedesetu) poput oblika što se može isisati iz valova da njezine veličanstvene ruke izliju pljusak sućuti, razumijevanja, odrješenja. Kad bi moglo biti, razmišlja on, da se nikada ne vratim svojoj stolnoj svjetiljci; u svoju dnevnu sobu; da nikad ne dovršim svoju knjigu; da nikad više ne istresem svoju lulu; da nikad ne zazvonim da gospođa Turner dođe pospremiti; nego da ravno koračam prema ovoj velikoj utvari koja će me klimanjem glave podići na svoje ogranke i pustiti me da se sa svim ostalim rasplinem u ništavilo.

Takva su priviđenja. Samotni putnik uskoro je izvan šume; a ondje, prilazeći vratima sa zasjenjenim očima, možda da vidi vraća li se on, podignutih ruku, s bijelom pregačom na vjetru, čeka starija žena koja kanda (tako je snažna ova nemoćnost) traži izgubljenog sina po pustinji; traga za palim konjanikom; biva oličenje majke kojoj su sinovi poginuli u bitkama ovoga svijeta. Tako, dok samotni putnik korača seoskom ulicom gdje žene stoje i pletu a muškarci kopaju u vrtu, večer izgleda zlokobno; likovi nepomični; kao da se neka uzvišena sudbina, koju oni znaju i čekaju bez straha, upravo sprema da ih pomete u posvemašnjem uništenju.

U kući među svakodnevnim stvarima, ormarom za posude, stolom, prozorskim pragom punim geranija, odjednom obris domaćeice, koja se nagnula da skine stolnjak, postaje mek pri svjetlu, obožavano znamenje koje nam samo podsjećanje na hladne ljudske dodire zabranjuje da ga zagrlimo. Ona uzima marmeladu; sprema je u ormar.

»I ništa više večeras, gospodine?«

Ali kome zapravo samotni putnik odgovara?

Tako je ta starija dadilja plela nad usnulim djetetom u Regent parku. Tako je Peter Walsh hrkao. Probudio se neobično naglo, rekavši samom sebi:

»Smrt duše«.

»Gospode, Gospode!« reče sam sebi glasno, protežući se i otvarajući oči. »Smrt duše«. Riječi se povezaše s nekim prizorom, s nekom sobom, s nekom prošlošću o kojoj je sanjao. Postade jasnije; prizor, soba, prošlost o kojoj je sanjao.

Bilo je to u Bourtonu onoga ljeta, početkom devedesetih godina, kad je onako strasno bio zaljubljen u Clarissu. Bilo je ondje veoma mnogo ljudi, koji su se smijali i razgovarali, sjedili oko stola poslije čaja, a soba se kupala u žutoj svjetlosti, puna dima od cigareta. Vodio se razgovor o čovjeku koji se oženio svojom sluškinjom, o jednom od susjednih vlastelina, ime mu je zaboravio. Oženio se svojom sluškinjom i doveo je u Bourton u posjet - grozan je to posjet bio. Bila je smiješno pretrpana odjećom, »kao kakadu«, rekla je Clarissa oponašajući je, i nije prestajala govoriti. Sve više i više je govorila, sve više i više. Clarissa ju je oponašala. Tada je netko rekao - bila je to Sally Seton - bi li za njihov odnos spram nje nešto značilo kad bi znali da je imala dijete prije nego što su se vjenčali. (U ono vrijeme, u mješovitom društvu, tko se usudio tako govoriti.) Mogao je i sada vidjeti Clarissu, sva je pocrvenjela; nekako se skupila; i rekla: »Oh, nikad više neću moći s njom progovoriti!« Nato se cijelo ono društvo oko čajnoga stola počelo kolebati. Bilo je to vrlo nelagodno.

On je nije korio što se ona nad tim zgrozila, jer u ono doba djevojke njezina odgoja nisu ništa znale, nego ga je razdraživao način kako je to učinila; stidljivo; osorno; drsko; licemjerno.

»Smrt duše«. On je to rekao nagonski, obilježavajući trenutak po običaju - smrt njezine duše.

Svatko se kolebao; svatko se kanda prignuo dok je ona govorila, a zatim drugačiji ustao. Mogao je vidjeti Sally Seton kako se, kao dijete koje je nešto skrivilo, naginje naprijed, sva rumena, kao da želi govoriti, ali se boji, a ljudi su se plašili Clarisse. (Ona je bila Clarissina najbolja prijateljica, uvijek se viđala po kući, privlačna djevojka, zgodna, tamnopusna, u to ju je doba pratio glas da je veoma smiona; on joj je znao davati cigare, pušila ih je u svojoj sobi, bila je ili zaručena s nekim ili posvađana sa svojom obitelji, i stari ih Parry nije podnosio oboje podjednako, a to ih je jako vezivalo.) Onda je Clarissa, i dalje s izrazom lica kao da su je svi oni uvrijedili, ustala, našla nekakvu izliku i izašla, sama. Dok je otvarala vrata, ušao je onaj veliki čupavi pas što je jurio za ovcama. Bacila se na njega, počela ga zanosno milovati. Bilo je to kao da govori Peteru - sve je to činila zbog njega, znao je -»Znam da si pomislio da sam smiješna zbog te žene malo prije; ali vidi kako sam ja iznimno osjećajna; vidi kako ja volim svoga Roba!«

Uvijek su imali tu čudnu moć da se sporazumijevaju bez riječi. Ona je neposredno znala kad joj on zamjera. Onda bi učinila nešto potpuno očito da se obrani, poput toga prenemaganja sa psom - ali to ga nikad nije zavaralo, on je uvijek prozreo Clarissu. Naravno, ništa ne bi rekao; samo bi namršten sjedio. Tako su često počinjale njihove svađe.

Zatvorila je vrata. Odjednom je postao krajnje potišten. Sve se činilo suvišno - da i dalje budu zaljubljeni; da se i dalje svađaju; da se i dalje pomiruju, pa je odlutao sam, među sporedne zgrade, staje, i gledao konje. (Posjed je bio prilično skroman; Parryjevi nikada nisu bili neki bogataši; ali je ondje uvijek bilo konjušara i stajskih slugu - Clarissa je voljela jahati - i neki stari kočijaš - kako se ono zvao? - i stara dadilja, stara Moody, stara Goody, tako su je nekako zvali, kojoj su sve vodili da je pohode u maloj sobi s mnoštvom fotografija, s mnoštvom ptičjih kaveza.)

Bila je užasna večer! On se sve više i više tmurio, ne samo zbog toga; zbog svega. A nju nije mogao vidjeti; nije joj mogao objasniti; nije mogao stvar raščistiti. Uvijek se netko našao u blizini - a ona se držala kao da se ništa nije dogodilo. To je bila njezina đavolska strana - ona hladnoća, ona drvenost, nešto duboko u njoj, što je ponovo jutros osjetio u razgovoru s njom; neka neprobojnost. Ali bog mu je svjedok da ju je ljubio. Imala je

neku čudnu moć da se poigrava s tuđim živcima, da ih napinje kao strune na violini, da.

Na večeru je došao prilično kasno, zbog neke sulude pomisli da bude zapažen, i sjeo kraj stare gospođice Parry - tetke Helene - sestre gospodina Parryja kojoj je bilo prepušteno čelo stola. Ona je sjedila u svom bijelom šalu od kašmira, leđima okrenuta prema prozoru - stara lady koja ulijeva strah, ali s njim je bila ljubazna, jer joj je bio našao neki rijedak cvijet, a ona je bila veliki botaničar, gazila je okolo u debelim čizmama s crnom limenom sakupljačkom kutijom zabačenom na leđa. Sjeo je kraj nje i nije umio progovoriti. Činilo mu se da sve juri pokraj njega; a on samo sjedi i jede. I onda se oko pola večere prisilio da prvi put pogleda Clarissu preko stola. Razgovarala je s nekim mladićem zdesna. Njemu iznenada sinu. »Udat će se za toga čovjeka«, rekao je samom sebi. Nije mu znao čak ni ime.

Jer to popodne, naravno, upravo to popodne, Dalloway je onamo stigao; i Clarissa ga je zvala »Wickham«; tako je sve to počelo. Netko ga je bio doveo onamo; i Clarissa mu je pogrešno upamtila ime. Naposljetku je rekao: »Ja se zovem Dalloway!« - tako je prvi put vidio Richarda - kao plava mladića, prilično nespretna, kako sjedi na ležaljci i plete jezikom »Ja se zovem Dalloway!« Sally se uhvatila za to; uvijek ga je poslije toga zvala »Ja se zovem Dalloway!«

On je u to doba bio žrtva raznih otkrivenja. Ovo ga je - da će se ona udati za Dallowaya - zasljepilo - zgromilo za trenutak. Bilo je neke - kako da to nazove? - neke neusiljenosti u njezinu ophođenju s njim; nečega materinskog; nečeg blagog. Razgovarali su o politici. Tijekom cijele večere trudio se da čuje što govore.

Pamtio je da je poslije toga stajao kraj stolice stare gospođice Parry u salonu. Došla je Clarissa, savršena držanja, kao prava domaćica, i htjela da ga nekom predstavi - govorila je kao da se prije toga nikada nisu sreli, i to ga je razbjesnilo. Ipak joj se čak i tada zbog toga divio. Divio se njenoj hrabrosti; njenom urođenom osjećanju društva; divio se njenoj sposobnosti da rješava stvari. »Savršena domaćica«, rekao joj je, a ona se od toga sva stresla. Ali on je htio da je to zaboli. Učinio bi bilo što da je povrijedi, pošto ju je vidio s Dallowayem. Tako ga je ostavila. A on je osjećao da su se svi oni zajedno udružili u urotu protiv njega - dok su se smijali i razgovarali -

iza njegovih leđa. Stajao je kraj stolice gospođice Parry kao da je istesan od drva i razgovarao o poljskom cvijeću. Nikada, nikada nije tako paklenski patio¹. Vjerojatno je bio zaboravio čak i da se pravi da sluša; napokon se osvijestio; vidio je gospođicu Parry prilično uznemirenu, prilično gnjevnu, kako u nj zuri svojim izbuljenim očima. Zamalo nije viknuo da je ne može pratiti jer se nalazi u paklu! Drugi su počeli izlaziti iz sobe. Čuo ih je kako govore da treba uzeti ogrtače; da je na vodi hladno, i tako dalje. Htjeli su se voziti čamcem po jezeru na mjesecini - jedna od ludih ideja one Sally. Mogao ju je čuti kako opisuje mjesec. I svi su izašli. Njega su ostavili potpuno samog.

»Zar nećete poći s njima?« rekla je tetka Helena - jadna stara lady! - pogodila je. A on se okrenuo i opet se pojavila Clarissa. Vratila se da ga povede. Svladala ga je njezina velikodušnost -njezina dobrota.

»Dođi«, rekla je. »Čekaju nas.«

Nikad se nije osjećao tako sretnim u cijelom svom životu! Bez riječi su se pomirili. Sišli su k jezeru. Dvadeset minuta savršene sreće. Njezin glas, njezin smijeh, njena haljina (nešto lelujavo, bijelo, grimizno), njezin duh, njena pustolovnost; sve ih je nagnala da se iskrcaju i da pretraže otok; preplašila je neku pticu; smijala se; pjevala. A sve to vrijeme, on je to savršeno dobro znao, Dalloway se u nju zaljubljavao; ona se zaljubljujivala u Dallowaya; ali kanda to nije bilo važno: ništa nije bilo važno. Sjeli su na tlo i razgovarali - on i Clarissa. Ulazili su jedno drugome u dušu bez ikakva napora. A onda je u jednoj sekundi sve bilo svršeno. Rekao je sam sebi kad su ulazili u čamac: »Udat će se za toga čovjeka«, tupo, bez jala; ali to je bilo očito. Dalloway će se oženiti Clarissom.

Dalloway je veslao na povratku. Nije progovorio. Ali dok su ga promatrali kako polazi, kako uzjahuje bicikl da na njemu prevali dvadeset milja kroz šumu, kako se kolebljivo spušta prilazom, kako maše rukom i zamiče, on je bjelodano osjetio, nagonski, stravično, jako, sve to; noć; ljubav; Clarissu. Zasluživao ju je. Što se pak njega tiče, bio je smiješan. Njegovo svojatanje Clarisse (sad je to mogao vidjeti) bilo je smiješno. Zahtijevao je nešto nemoguće. Pričinjao je strašne neugodnosti. Ona bi još i pristala, možda, da nije bio toliko smiješan. Tako je mislila Sally. Ona mu je cijelog toga ljeta pisala dugačka pisma; kako su razgovarale o njemu; kako ga je ona hvalila, kako je Clarissa briznula u plač«! Bilo je to iznimno ljeto

- sva ona pisma, svade, brzjavu - kad je stizao u Bourton rano ujutro, vrzmao se uokolo dok poslugi ne bi ustala; pa mučni tété-á-tété sa starim gospodinom Parryjem za doručkom; tetka Helena strahotna ali ljubazna; Sally koja ga je odvlačila u povrtnjak na razgovore; Clarissa u krevetu s glavoboljama.

Završni prizor, onaj užasni prizor koji je po njegovu mišljenju bio važniji nego išta drugo u cijelom njegovu životu (možda je to i pretjerano - ali ipak, tako mu se sada čini), zbio se u tri sata poslije podne jednog vrlo vrućeg dana. Izazvala ga je jedna sitnica - Sally je za ručkom nešto rekla o Dallowayu, i nazvala ga »Ja se zovem Dalloway«; na to se Clarissa ukrotila, pocrvenjela, na onaj svoj način, i oštro se okosila: »Dosta nam je te slabe šale«. To je bilo sve; ali njemu je to bilo kao da je rekla: »S tobom se samo zabavljam; a već sam se dogovorila s Richardom Dallowayem«. Tako je on to protumačio. Noćima nije spavao. »To treba okončati, ovako ili onako«, rekao je sam sebi. Poslao joj je pisamce po Sally moleći je da se s njim nađe u tri sata kod izvora. »Dogodilo se nešto veoma važno«, načrčkao je na kraju. Izvor se nalazio usred male šumice, daleko od kuće, okružen grmljem i drvećem. Ona je došla, čak prije vremena; i stajali su, izvor je bio između njih, iz žlijeba (bio je napuknut) neprestano je kapala voda. Kako se neke slike urezuju u pamćenje! Na primjer, ona živa zelena mahovina.

Ona se nije micala. »Reci mi istinu, reci mi istinu«, neprestano je govorio. Osjećao se kao da će mu čelo prsnuti. Ona je izgledala kao da se smanjila, okamenila. Nije se micala. »Reci mi istinu«, ponavljao je on, kadli odjednom onaj stari Breikopf promoli glavu držeći *Times*; zagleda se u njih; zinu; i ode. Nijedno od njih nije se pomaklo. »Reci mi istinu«, ponovio je on. Osjećao je da se muči s nečim što je fizički tvrdo; ona nije popuštala. Bila je poput željeza, poput kremenja, kruta do krajnosti. A kad je rekla: »Uzalud je. Uzalud je. Ovo je kraj« — pošto je govorio satima, tako se činilo, dok su mu suze tekle niz obraze - bilo je kao da ga je udarila po licu. Okrenula se, ostavila ga, otišla. »Clarissa!« vikao je, »Clarissa!« Ali ona se nije vratila. Bilo je svršeno. On je otputovao te noći. Nikada je više nije vidio.

To je užasno, uzviknu on, užasno, užasno!

Ipak, sunce prži. Ipak, čovjek prelazi preko nekih stvari. Ipak, život na neki način niže dan za danom. Ipak, pomisli on zijeajući i počinjući zamjećivati - Regent park se vrlo malo promijenio od njegova dječastva, osim vjeverica - ipak, valjda je bilo i nekih naknada - kad malena Elise Mitchell, koja je skupljala oblutke da poveća zbirku oblutaka što su je ona i njezin brat pravili na polici kamina u dječjoj sobi, iskrenu pregršt njih dadilji na koljeno pa se okrenu i svom se snagom žabi nekoj gospođi u noge. Peter Walsh se glasno nasmija.

Ali Lucrezia Warren Smith je govorila u sebi: To nije pravo; zašto ja moram patiti? pitala se dok je koračala širokom stazom. Ne; ja to ne mogu više trpjeti, govorila je, ostavivši Septimusa, koji više i nije bio Septimus, da govori grube, okrutne, zle stvari, da razgovara sam sa sobom, da razgovara s mrtvacem, ondje na klupi; kad se dijete svom snagom zatrčalo u nju, palo i udarilo u plač.

To je bilo prilično utješno. Podigla ju je, otresla prašinu s njene haljinice, poljubila je.

Ali što se tiče nje, nikada nije ništa loše učinila; voljela je Septimusa; bila je sretna; imala je divan dom, i u njemu još žive njezine sestre, prave šešire. Zašto ona mora patiti?

Dijete otrča ravno natrag k svojoj dadilji, i Rezia vidje kako je dadilja kori, tješi, odlaže svoje pletivo i uzima je na krilo, i kako joj onaj čovjek ljubazna izgleda daje sat da ga otvara i zatvara ne bi li je utješio - ali zašto ona mora ispaštati? Zašto nije ostala u Milanu? Zašto nju muče? Zašto?

Lagano zanjihani zbog suza, široka staza, dadilja, čovjek u sivom odijelu, dječja kolica, dizali su se i padali pred njezinim očima. Njezina je sudbina bila da se njom poigrava taj zloćudni mučitelj. Ali zašto? Bila je kao ptica koja se sklonila pod tanko okrilje lista, pa žmirka u sunce kad se list zanjije; trza se na pucketanje suhe grančice. Ona ispašta; okružena je golemim stablima, prostranim oblacima ravnodušna svijeta, ispašta; nju muče; a zašto ona mora patiti? Zašto?

Ona se namršti; udari nogom. Mora se vratiti Septimusu jer je već gotovo vrijeme da pođu do sir Williama Bradshawa. Mora se vratiti i to mu reći, vratiti se njemu koji ondje sjedi na zelenoj klupi ispod stabla i razgovara sam sa sobom, ili s pokojnim Evansom, kojega je ona samo jednom za trenutak vidjela u trgovini. Učinilo joj se daje krasan miran čovjek;

veliki Septimusov prijatelj, a poginuo je u ratu. Ali takve se stvari svakome događaju. Svatko ima prijatelja koji su poginuli u ratu. Svatko se nečega odrekne kad stupi u brak. Ona se odrekla svoga doma. Došla je da živi ovdje, u ovom groznom gradu. Ali Septimus se prepušta mislima o užasnim stvarima, kao što bi i ona mogla, kad bi htjela. On postaje sve čudniji i čudniji. Rekao je da netko razgovara iza zidova njihove spavaće sobe. Gospođa Filmer misli da je to neobično. Njemu se i priviđaju stvari - vidio je glavu neke starice usred paprati. Međutim, on može biti sretan kad hoće. Otišli su u Hampton Court na krovu omnibusa i bili su savršeno sretni. Toliko je sitnih crvenih i žutih cvjetova virilo iz trave, kao plutajuće svjetiljke, rekao je on, i razgovarao je i brbljao, i smijao se, izmišljao priče. Odjednom je rekao: »Sad ćemo se ubiti«, dok su stajali pokraj rijeke, koju je on gledao onim pogledom što ga je ona viđala u njegovim očima kad bi projurio vlak, ili omnibus - pogledom kao da ga nešto začarava; i osjetila je da odlazi od nje pa ga je uhvatila za ruku. Ali na povratku kući bio je savršeno miran - savršeno razuman. Raspravljao je s njom o samoubojstvu; i objašnjavao kako su ljudi zli; kako vidi da smišljaju laži dok prolaze ulicom. On zna sve njihove misli, rekao je; on zna sve. On zna smisao svijeta, rekao je.

Kad su se zatim vratili, jedva je mogao hodati. Legao je na sofu i zamolio je da mu drži ruke da ne bi pao dolje, dolje, vikao je, u oganj! i vidio je lica koja su mu se smijala, nazivala ga strašnim odvratnim imenima, sa zidova i ruke koje su upirale prstima oko zaslona. A ipak su bili potpuno sami. Ali on je počeo glasno razgovarati, odgovarati ljudima, prepirući se, smijući se, vičući, uzbuđujući se veoma i tjerajući je da stvari zapisuje. Bile su to savršene besmislice; o smrti; o gospođici Isabel Pole. Ona ne može više izdržati. Vratit će se.

Sada mu se primaknula, mogla ga je vidjeti kako zuri u nebo, mrmljajući, kršeći ruke. A doktor Holmes je rekao da njemu nije ništa. Što se onda dogodilo - zašto je otišao, onda, zašto se, kad je sjeta kraj njega, trgnuo, namrštio se na nju, odmaknuo se i pokazao na njezinu ruku, uzeo njezinu ruku, prestravljeno je pogledao?

Je li to zato što je skinula vjenčani prsten? »Ruka mi je tako smršavila«, rekla je; »metnula sam ga u torbicu«, kazala mu je. On ispusti njenu ruku. Njihov je brak svršen, pomisli on, s tjeskobom, s olakšanjem. Uže je

presječeno; on ustaje; on je slobodan, jer je objavljeno da on, Septimus, gospodar ljudi, bude slobodan; sam (jer mu je žena odbacila svoj vjenčani prsten; jer ga je napustila), on, Septimus, sam je, pozvan prije gomila ljudi da čuje istinu, da dozna smisao, koji je sada napokon, poslije svih napora civilizacije - poslije Grka, Rimljana, Shakespearea, Damina, i njega sada - trebalo da bude u cijelosti otkriven... »Kome?« upita on glasno, »Predsjedniku vlade«, odgovoriše glasovi koji su šumili iznad njegove glave. Uzvišena tajna mora se reći ministarskom vijeću; prvo, da su stabla živa; zatim, da ne postoji zločin; zatim, ljubav, sveopća ljubav, mrmljao je, dašćući, dršćući, mučno izvlačeći te duboke istine koje su zahtijevale, tako su duboke bile, tako teške, golem napor da se izgovore, ali one su potpuno mijenjale svijet, zauvijek.

Nikakav zločin; ljubav; ponavljao je, tražeći po džepovima svoja posjetnicu i olovku, kadli mu neki skaj-terijer omirisa hlače i on se trže na smrt ustrašen. Pas se pretvarao u čovjeka! On nije mogao gledati kako se to događa! Bilo je užasno, užasno vidjeti kako pas postaje čovjek! Odjednom pas otkaska.

Nebo je božanstveno milosrdno, beskrajno blagotvorno. Poštedjelo ga je, oprostilo mu je slabost. Ali koje je znanstveno objašnjenje (jer čovjek mora biti znanstven iznad svega)? Zašto on može vidjeti kroz tijela, zaviriti u budućnost, kad će psi postati ljudi? Vjerojatno je to toplinski val; djeluje na mozak koji je postao osjetljiv tijekom eona evolucije. Znanstveno govoreći, meso se otapa i nestaje sa svijeta. Njegovo se tijelo rastvaralo sve dok nisu ostala samo živčana vlakna. Rasprostrlo se kao koprena po stijeni.

On se zavalio na stolici, iscrpljen ali bodar. Ležao je odmarajući se, čekajući, prije nego što opet počne, naporno, tjeskobno, tumačiti čovječanstvu. Ležao je vrlo visoko, na leđima svijeta. Zemlja je drhtala ispod njega. Crveno je cvijeće prorastalo kroz njegovo meso; njegovo mu je ukočeno lišće šumilo kraj glave. Glazba poče odzvanjati tu gore među stijenama. To je automobilska truba dolje na ulici, promrmlja; ali tu gore ona se topovski odbija od stijene k stijeni, dijeli se, skuplja se u sudaranju zvuka izrastajući u glatke stupove (to je otkriće, da je glazba vidljiva) i postaje zahvalnica, zahvalnica što se sada uokolo izvija iz gajdi dječaka pastira (To je starac koji svira u frulu pred krčmom i prosi, promrmlja on) koja, dok dječak miruje, izlazi mjehurasto iz njegovih gajdi,

a zatim, kad se popeo naviše, razliježe svoju istančanu tužaljku dok se dolje odvija promet. Dječak svira svoju elegiju usred prometa, pomisli Septimus. Sad se povlači gore među snjegove, i ruže vise oko njega - guste crvene ruže što rastu po zidovima moje spavaće sobe, podsjeti se. Glazba prestade. Isprosio je svoj penny, zaključio on, i otišao do naredne krčme.

Ali on je ostao visoko na svojoj stijeni, kao utopljeni mornar na stijeni. Nagnuo sam se preko ruba čamca i pao, pomisli. Potonuo sam u more. Bio sam mrtav, a ipak sam sada živ, ali pustite me da mirujem, zamoli (opet govori sam sa sobom -to je užasno, užasno!); i kao što, prije buđenja, glasovi ptica i zvukovi kotača zveče i žagore u čudnovatom skladu, postaju sve glasniji i glasniji, a spavač osjeća da se primiče žalima života, tako i on osjeti da se primiče životu, da sunce sve žešće prži, da povici jače odjekuju, da se sprema nešto strahovito.

Trebalo je samo da otvori oči; ali na njima je bilo neko breme; neki strah. On se napreže; gumu; pogleda; i vidje oko sebe Regent park. Dugačke sunčeve zrake umiljavale su se oko njegovih nogu. Stabla su se njihala, uzmahivala. Mi to pozdravljamo, činilo se da govori svijet; mi prihvaćamo; mi stvaramo. Ljepotu, činilo se da govori svijet. I kao da to dokazuje (znanstveno), kamo god je bacio pogled, na kuće, na ograde, na antilope što vire iznad plotu, istoga je časa izvimala ljepota. Iznimno je veselje gledati kako neki list treperi na zapuhu zraka. I gore na nebu lastavice kako se strmoglavljaju, izvijaju, bacaju na sve strane, krug za krugom, ali stalno pod savršenim nadzorom kao da su pričvršćene elastikom; i muhe kako uzlijeću i padaju; a sunce obasjava sad ovaj sad onaj list, u šali, zablješćući ga mekim zlatom od pukoga zadovoljstva; i od časa do časa neki zvon (mogla bi to biti automobilska truba) što božanstveno zveckala na vlatima trave - sve to, mimo i razumno kao što jest, načinjeno od običnih stvari kao što jest, sada je istina; ljepota, to je sada istina. Ljepota je posvuda.

»Vrijeme je«, reče Rezia.

Riječ »vrijeme« rascijepi svoju ljusku; izli svoja bogatstva po njemu; a s njegovih usana otpadoše kao krljušti, kao strugotine ispod blanje, a da ih on nije oblikovao, tvrde, bijele, neprolazne riječi, i poletješe da se utisnu na svoje mjesto u odi Vremenu; u besmrtnoj odi Vremenu. On zapjeva. Evans

odgovori iza stabla. Mrtvaci su u Tesaliji, pjevao je Evans, među orhidejama. Ondje čekaju dok ne svrši rat, pa sada ti mrtvaci, sada i Evans -
»Za ime božje, ne prilazi!« uzviknu Septimus. Jer on ne može gledati mrtvace.

Ali grane se razdvojiše. Neki čovjek u sivom odijelu zaista ide prema njima. To je Evans! Ali na njemu nema blata; nema rana; nije se promijenio. Moram to reći cijelom svijetu, viknu Septimus dižući ruku (dok se mrtvac u sivom odijelu primicao), dižući ruku kao neki divovski lik što oplakuje čovjekovu sudbinu vjekovima u pustinji sam, s rukama pritisnutim na čelo, s brazdama očaja na obrazima, a sada vidi svjetlost na rubu pustinje koja se širi i udara o željezno crni lik (i Septimus napola ustade iz stolice), pa s legijama ljudi što za njim ničice leže on, divovski žalobnik, prima za trenutak na lice sav -»Ali ja sam tako nesretna, Septimus«, reče Rezia, pokušavajući ga nagnati da sjedne.

Milijuni procviliše: vjekovima su oni tugovali. On će se okrenuti, on će im obznaniti za nekoliko trenutaka, samo za još nekoliko trenutaka, to olakšanje, to veselje, to čudesno objavljenje -»Koliko je, Septimus«, reče Rezia. »Koliko je sati?« On govori, on se trza, ovaj ga čovjek mora primijetiti. On ih promatra. »Reći ću ti koliko je sati«, reče Septimus, veoma polagano, veoma pospano, smiješeći se tajanstveno mrtvacu u sivom odijelu. Dok je on smiješeći se sjedio, izbi četvrt sata - četvrt do dvanaest.

To znači biti mlad, pomisli Peter Walsh prolazeći pokraj njih. To znači užasno se svađati - jedna djevojka izgleda potpuno očajna - usred bijeloga dana. Ali zbog čega? pitao se on; što li joj je mladić u ogrtaču rekao da ona tako izgleda; u kakvu su to strašnu nevolju zapali da oboje tako očajni izgledaju ovoga lijepog ljetnog dana? Najzabavnije je to pri povratku u Englesku, poslije pet godina, što se na neki način, u svakom slučaju prvih dana, stvari ističu kao da ih čovjek nikada prije nije vidio; porječkani ljubavnici pod drvetom; domaći obiteljski život parkova. Nikada nije zamijetio da London izgleda tako čarobno - mekoća razdaljina; bogatstvo; zelenilo; civilizacija, poslije Indije, pomisli, oštro gazeći travom.

Ta prijemljivost prema dojmovima bila je njegova propast, nema sumnje. Još u sadašnjoj dobi on pati, kao kakav momak ili čak djevojka, od tih promjena raspoloženja; lijepi dani, ružni dani, bez ikakva razloga, sreća s nekoga lijepog lica, krajnja kukavnost pri pogledu na neku staricu. Poslije

Indije, naravno, čovjek se zaljubljuje u svaku ženu koju sretne. Ima u njima neke svježine; i najsiromašnije su bolje odjevene nego prije pet godina, sigurno; a moda u njegovim očima nikada nije bila tako pristala; dugi crni ogrtači; vitkost; elegancija; a zatim predivna i očito sveopća navika šminkanja. Svaka žena, čak i najštovanija, ima obraze poput ruža; usne obrezane nožem; uvojke od indijskog crnila; vidi se crtež, umjetnost, posvuda; nekakva promjena je nesumnjivo nastupila. Što mladi svijet o tome misli? pitao se Peter Walsh.

Tih pet godina-od 1918. do 1923. -bilo je, nagađao je on, na neki način veoma važno. Ljudi drugačije izgledaju. Novine drugačije izgledaju. Sada, na primjer, neki čovjek potpuno otvoreno piše u jednom od uglednih tjednika o zahodima s tekućom vodom. To niste mogli učiniti prije deset godina - pisati potpuno otvoreno o zahodima s tekućom vodom u nekom uglednom tjedniku. Pa zatim ovo vađenje crvenila za usne, ili jastučića za pudranje, i dotjerivanje na javnome mjestu. Na putu kući na brodu bilo je mnogo mladića i djevojaka - posebno mu ostadoše u sjećanju Betty i Bertie - koji su se potpuno otvoreno zabavljali; dok je stara majka sjedila i gledala ih pletući, hladna kao krastavac. Djevojka bi mimo stara i púdrala nos pred svima. A nisu bili zaručeni; samo su se zabavljali; ni jedno ni drugo nije bilo time povrijeđeno. Bila je žilava kao dren - ta Betty - Kako se - ono - zove - ali dobra srca. Od nje će postati veoma dobra supruga kad zađe u tridesetu - udat će se kad njoj bude odgovaralo da se uda; udat će se za nekog bogata čovjeka i živjeti u velikoj kući blizu Manchestera.

Ali koja je baš tako učinila? upita se Peter Walsh skrenuvši u glavnu aleju - udala se za bogata čovjeka i sada živi u velikoj kući blizu Manchestera? Neka žena koja mu je nedavno napisala dugo, zanosno pismo o »plavim hortenzijama«. Pogled na plave hortenzije naveo ju je da se sjeti njega i starih dana - Sally Seton, naravno! To je Sally Seton - zadnja osoba na svijetu od koje bi čovjek mogao očekivati da će se udati za bogata čovjeka i živjeti u velikoj kući blizu Manchestera, divlja, drska, romantična Sally!

Ipak od cijelog onog starog društva, Clarissinih prijatelja - Whitbreadovih, Kindersleyjevih, Cunninghamovih, Kinloch Jonesovih - Sally je vjerojatno bila najbolja. U svakom slučaju trudila se da stvari promatra s prave strane. Hugh Whitbreada je prozirala u svakom slučaju - divnog Hugh-a - kad su Clarissa i svi drugi pred njim klečali.

»Whitbreadovi?« još ju je čuo kako govori. »Tko su ti Whitbreadovi? Trgovci ugljenom. Ugledna trgovačka čeljad.« Nije podnosila Hughu zbog nekog razloga. On ni o čemu drugome ne misli nego o svojoj vanjštini, rekla je. Trebalo je da bude vojvoda. Jamačno bi se oženio nekom kraljevskom princezom. I naravno, Hugh je gajio najiznimnije, najprirodnije, najuzvišenije poštovanje prema britanskoj aristokraciji od svih ljudskih bića što ih je Peter ikada sreo. Čak je i Clarissa morala to priznati. Oh, ali on je tako ljubak, tako nesebičan, odriče se lova da ugoditi svojoj ostarjeloj majci - sjeća se rođendana svojih tetaka, i tako dalje.

Sally je, istini za volju, sve to prozirala. Posebno dobro pamti raspravu jedne nedjelje ujutro u Bourtonu o ženskim pravima (o toj pretpotopnoj temi), kad je Sally odjednom izgubila strpljenje, planula i rekla Hughu da on predstavlja sve što je najodvratnije u životu britanskog srednjeg staleža. Rekla mu je da njega smatra odgovornim za stanje »onih jadnih djevojaka na Piccadillyju«; Hugh, savršeni gentleman, jadni Hugh! - nikada nitko nije bio užasnutiji! Namjerno je to učinila, rekla je poslije Qer imali su običaj da se sastaju u povrtnjaku i uspoređuju bilješke). »On ništa ne čita, ništa ne misli, ništa ne osjeća«, kao da je i sada čuje kako to izgovara onim svojim odrješitim glasom koji je dopirao mnogo dalje nego što je mislila. Više ima života u stajskim slugama nego u Hughu, rekla je. On je savršen primjerak visokoškolske vrste, rekla je. Nije mogao nastati ni u jednoj zemlji osim Engleske. Zaista je bila zlobna, zbog nekog razloga; imala je nešto protiv njega. Nešto se bilo dogodilo -zaboravio je što - u sobi za pušenje. Uvrijedio ju je - poljubio? Nevjerojatno! Nitko nije povjerovao ni u jednu riječ protiv Hughu, naravno. Ta tko bi i mogao? Da je poljubio Sally u sobi za pušenje! Da je to bila neka plemenita Edith ili lady Violet, možda; ali ne ta odrpanka Sally bez pennyja u džepu, kojoj se nekakav otac ili mati kockaju u Monte Carlu. Jer od svih ljudi što ih je ikada upoznao Hugh je bio najveći snob - najpokorniji - ne, nije baš puzio. Bio je previše uobražen za to. Prvorazredni osobni sluga je najprikladnija usporedba - netko tko ide straga i nosi kovčege; komu se može povjeriti stanje telegrama -neophodan domaćicama. I on je našao svoj posao - oženio se plemenitom Evelyn; dobio neku malu službu na dvoru, brine se za kraljevske podrume, glača carske kopče na cipelama, hoda okolo u hlačama

do koljena i čipkastim okovratnicima. Kako je život nemilosrdan! Mala služba na dvoru!

Oženio se tom lady, plemenitom Evelyn, i žive tu negdje, pomisli on (promatrajući raskošne kuće što gledaju na park), jer on je jednom ondje ručao u nekoj kući koja je imala, kao sve što posjeduje Hugh, nešto što nijedna druga kuća nipošto ne može imati - na primjer ormari za rublje. Morate poći i to pogledati - morate utrošiti mnogo vremena diveći se stalno čemu god - ormarima za rublje, jastučnicama, starom hrastovu pokućstvu, slikama što ih je Hugh negdje pokupio gotovo zabadava. Ali Hughova se gospođa katkada znala izlanuti. Bila je jedna od onih sitnih žena mišjeg izgleda koje se dive kršnim ljudima. Bila je gotovo neprimjetljiva. Onda bi iznenada rekla nešto potpuno neočekivano - nešto oštro. U njoj je možda bilo ostataka otmjenog ponašanja. Grijanje ugljenom je malo prejako za nju - od njega je zrak težak. I tako oni žive, sa svojim ormarima za rublje i svojim starim majstorima i svojim jastučnicama obrubljenim pravom čipkom, uz plaću od pet ili deset tisuća godišnje po svoj prilici, dok on, koji je dvije godine stariji od Hugh, moljaka za posao.

U pedeset trećoj godini on mora ići k njima i moliti ih da ga proguraju na mjesto nekakva tajnika, da mu nađu posao nekog pomoćnog nastavnika da poučava dječake latinski, da skače na svaki mig nekog mandarina u uredu, nešto što donosi pet stotina godišnje; jer ako se oženi s Daisy, čak uz njegovu mirovinu, s manje novca ne mogu vezati kraj s krajem. Whitbread mu vjerojatno može pomoći; ili Dalloway. Njemu ne smeta što će moliti Dallowaya. On je zaista dobar čovjek; malo ograničen; malo tvrde glave; da; ali je zaista dobar čovjek. Čega god se prihvati sve obavi na isti trijezan i razuman način; bez truna mašte, bez iskrice blistavosti, ali s neobjašnjivom istančanošću svoga tipa. Trebalo je da bude seoski vlastelin - on se gubi u politici. On najviše vrijedi izvan kuće, s konjima i psima -kako se samo istaknuo, na primjer, kad je onaj čupavi Clarissin pas pao u zamku koja mu je oderala pola šape, pa se Clarissa onesvijestila a Dalloway sve sam obavio; zavio, napravio udlage; rekao Clarissi da ne bude smiješna. Zbog toga joj se on sviđao, možda - to je njoj trebalo. »No, draga, ne budite smiješni. Pridržite ovo - dodajte mi ono«, razgovarajući cijelo to vrijeme sa psom kao da je ljudsko biće.

Ali kako je mogla progutati sve one gluposti o pjesništvu? Kako ga je mogla pustiti da mudruje o Shakespeareu? Ozbiljno i svečano Richard Dalloway se podigao i rekao da nijedan pristojan čovjek ne smije čitati Shakespeareove sonete, jer je to nalik na prisluškivanje kroz ključanice (osim toga, on ne odobrava tu vezu). Nijedan pristojan čovjek ne smije dopustiti da mu supruga pohodi sestru pokojne supruge. Nevjerojatno¹. Gađati ga zašćerenim bademima, to je jedino što se moglo učiniti -bilo je to za vrijeme objeda. Ali Clarissa je sve to gutala; mislila je da je to od njega tako pošteno; tako samostalno od njega; bog zna nije li mislila da je on najizvorniji duh što ga je ikada sreća! To je bila jedna od veza između Sally i njega. Bio je ondje neki vrt po kojemu su znali šetati, obzidan prostor, s ružinim grmljem i divovskim cvjetačama - još se sjeća Sally kako trga ružu, zaustavlja se da kliče ljepoti kupusnog lišća na mjesecini (izvanredno je kako sve to živo iskršava u njemu, ono o čemu godinama nije razmišljao), moleći njega, napola kroza smijeh, naravno, da odvede Clarissu, daje spasi od tih Hugh'a i Dallowaya i svih ostalih »savršenih gentlemana« koji će »zagušiti njezinu dušu« (u to je doba pisala gomile pjesama), načiniti od nje puku domaćicu, potaknuti njezinu mondenost. Ali čovjek mora biti pravedan prema Clarissi. Ona se ni u kom slučaju ne bi udala za Hugh'a. Ona je savršeno znala što hoće. Njeni su osjećaji bili potpuno na površini. Ispod toga bila je veoma pronicava -mnogo bolje je prosuđivala ljude nego Sally, na primjer, a osim toga, čisto ženstvena; s onim iznimnim darom, onim ženskim darom, da stvori svoj vlastiti svijet gdje god se zatekne. Ušla bi u sobu; zastala bi, kao što ju je često vidio, na pragu s mnogo gostiju oko sebe. Ali čovjek je pamtio samo Clarissu. Nije ona bila upadljiva; uopće nije bila lijepa; nikada nije rekla ništa osobito pametno; tu je ona, međutim, tu je ona.

Ne, ne, ne! On nije više u nju zaljubljen! Samo osjeća, pošto ju je jutros vidio, s njenim svilenim koncima i škarama, kako se sprema za primanje, da se ne može otresti misli o njoj; ona mu se stalno vraća i vraća kao usnuli putnik što se kraj njega klimata u željezničkom vagonu; a to ne znači da je zaljubljen, naravno; to znači da razmišlja o njoj, da o njoj izriče sud, da opet počinje, nakon trideset godina, pokušavajući da je objasni. O njoj se očigledno može reći daje mondena; previše joj je stalo do položaja i društva i napredovanja u svijetu - što je istina u stanovitom smislu; to mu je

priznala. (Uvijek je možete natjerati da prizna, ako se potrudite; ona je čestita.) Znala bi reći da mrzi usidjelice, staromodne čudake, promašene ljude, kao što je valjda on; ona misli da ljudi nemaju prava dangubiti s rukama u džepovima; moraju nešto raditi, nešto biti; a ti veliki kicoši, te vojvotkinje, te drvene stare grofice što se sreću u njezinu salonu, za njega neizrecivo daleko i od čega što vrijedi jednu slamku, njoj predstavljaju nešto stvarno. Lady Bexborough, rekla je jednom, uspravno se drži (i Clarissa se tako drži; nikada ona nije bila mlitava ni u kojem smislu te riječi; ravna je kao strijela, zapravo malo ukočena). Kaže da u njima ima neke vrste hrabrosti koju ona sve više poštuje što je starija. U svemu tome ima dobar dio Dallowaya, naravno; dobar dio duha javnog mišljenja, britanskog imperija, carinske reforme, vladajuće klase, koji ju je potpuno prožeo, kako to već biva. Dvaput je pametnija od njega, a mora stvari gledati njegovim očima - jedna od tragedija bračnog života. Ima vlastite nazore, a stalno mora navoditi Richarda -kao da čovjek ne može znati do tančina što Richard misli ako pročita jutarnji *Morning Post* Sva ta primanja, na primjer, priređuju se zbog njega, ili zbog njezine slike o njemu (istini za volju, Richard bi bio sretniji na imanju u Norfolku). Ona je od svog salona načinila neku vrstu sastajališta; rođena je za to. Toliko ju je puta vidio kako se bavi nekim sirovim mladićem, suče ga, okreće ga, budi ga; izvodi ga na put. Oko nje se okuplja bezbroj dosadnih ljudi, naravno: Ali se neočekivano zna pojaviti i netko neobičan; ponekad neki umjetnik; ponekad pisac; čudni svati za takvu okolinu. A iza svega toga leži mreža posjećivanja, ostavljanja posjetnica, ljubaznog ophođenja s ljudima; jurnjave s kitama cvijeća, malim darovima; Taj-i-taj putuje u Francusku - mora imati gumeni jastuk; pravo rasipanje njezine snage; sve te beskonačne veze što ih žene njezine vrste održavaju; ali ona sve to čini nehinjeno, po prirodnom nagonu.

Zaista čudno, ona je jedan od najdosljednijih skeptika što ih je on ikada upoznao, i vjerojatno (to je bila njegova teorija što ju je smislio da objasni nju, tako prozirnu u nekom pogledu, tako nedokučivu u drugom), vjerojatno ona sama sebi kaže: Budući da smo prokletoga roda, vezani uz brod koji tone (dok je bila djevojčica najdraže su joj štivo bili Huxley i Tyndail, a oni su zaljubljeni u te pomorske metafore), budući daje sve ovo zajedno neslana šala, izvršimo bar svoju dužnost; ublažimo patnje svojim družima u

sužanjstvu (opet Huxley); uresimo tamnicu cvijećem i gumenim jastucima; budimo dolični koliko god možemo. Ti razbojnici, bogovi, neće činiti sve što ih je volja - jer je smatrala da se bogovi, koji nikad ne propuštaju zgodu da rane, pometu i unište ljudski život, ozbiljno zbune ako se, usprkos svemu, ponašate kao prava lady. To je razdoblje nastupilo neposredno poslije Sylvijine smrti - tog užasnog događaja. Vidjeti kako vam rođena sestra gine pod oborenim stablom (sve krivnjom Justina Parryja - sve njegovom nepažnjom) pred vašim očima, k tome djevojčica na pragu života, najnadarenija među njima, to je Clarissa uvijek govorila, dovoljno je da postanete ogorčeni. Kasnije nije bila tako sigurna, možda; mislila je da ne postoje bogovi; da nikoga ne treba okrivljavati; i tako se razvila ta njezina ateistička religija da treba činiti dobro radi dobra.

I naravno, ona silno uživa u životu. U njezinoj je naravi da uživa (premda, bog je tome svjedok, ona zna biti oprezna; često je osjetio da čak i on, nakon svih tih godina, može načiniti tek puki obris Clarisse). Međutim, u njoj nema gorčine; ništa od onog osjećaja čudoredne kreposti koja je tako odbojna kod dobrih žena. Ona uživa doslovno u svemu. Ako se s njom prošetate po Hyde parku, čas je to lijeha tulipana, čas dijete u kolicima, čas neka smiješna mala drama što ju je u tom trenutku smislila. (Vjerojatno bi porazgovorila s onim ljubavnicima, ako bi pomislila da su nesretni.) Ona uistinu ima istančan smisao za komediju, ali treba joj ljudi, stalno ljudi, da ga pokaže, s neizbježnom posljedicom traćenja vremena, objedujući, večeravajući, priređujući ta svoja neprestana primanja, pričajući besmislice, govoreći ono što ne misli, otupljujući oštricu svoga duha, gubeći sposobnost razlučivanja. Sjela bi na čelo stola i izvrgnula se beskrajnom mučenju s nekim ishlapjelim starcem koji bi mogao koristiti Dallowayu - oni poznaju najgroznije gnjavatore u Europi - ili bi ušla Elizabeth i sve se moralo njoj podrediti. Išla je u srednju školu kad je zadnji put bio ovdje, djevojčica u prijelaznom razdoblju, okruglih očiju, blijeda lica, ni s čim od svoje majke u sebi, šutljivo, tromo stvorenje koje sve prima kao da je razumljivo samo po sebi; pustila je majku da se sva uzvrpolji zbog nje, a zatim je rekla »Mogu li sada otići?« kao kakvo četverogodišnje dijete; pa je otišla, objasnila je Clarissa s onom mješavinom naslade i ponosa što ju je valjda sam Dalloway u njoj pobudio, da igra hokej. A sad je Elizabeth vjerojatno uvedena u društvo; o njemu misli da je

staro naklapalo, smije se prijateljima svoje majke. No dobro, tako je to. Nagrada za starenje, pomisli Peter Walsh, izlazeći iz Regent parka i držeći šešir u ruci, jednostavno je u tome: strasti ostaju jake kao i prije, ali čovjek stječe - napokon! - moć koja dodaje uzvišeni začim postojanju - moć da zagospodari iskustvom, da ga polako okrene na drugu stranu, prema svjetlosti.

Strašno je to priznanje (on ponovo metnu šešir na glavu), ali sada, u pedeset i trećoj godini, čovjeku su jedva više i potrebni ljudi. Sam život, svaki njegov trenutak, svaka njegova kap, ovdje, ovoga časa, sada, na suncu, u Regent parku, to je dovoljno. Previše, zapravo. Cijeli životni vijek prekratak je da se izvuče, sada kad čovjek posjeduje moć, taj puni miris; da se iscijedi svaka kap užitka, svaka sjenka značenja; a jedno i drugo je mnogo tvrđe nego što je nekada bilo, toliko manje osobno. Nemoguće je da će ikada ponovo patiti kao što pati zbog Clarisse. Jer prolaze čitavi sati (hvala bogu da čovjek može to reći a da ga nitko ne čuje!), jer prolaze sati i dani, a on i ne pomišlja na Daisy.

Je li onda moguće da je zaljubljen u nju, pamteći bijedu, mučenje, iznimnu strast onih dana? Bilo je to nešto posve drugačije - mnogo ugodnije - jer je istina, naravno, da je ona sada zaljubljena u *njega*. I to je možda razlog zašto je on, kad je brod napokon otplovio, osjetio iznimno olakšanje, želio iznad svega da bude sam; ozlovoljio se kad je našao sve one njezine male znake pažnje - cigare, podsjetnik, putnički pokrivač - u kabini. Tko god je iskren reći će to isto; poslije pedesete čovjek ne želi ljude; čovjek ne želi govoriti ženama da su lijepe; to će većina muškaraca od pedeset godina reći, pomisli Peter Walsh, ako su iskreni.

Ali onda ovi zapanjujući izljevi čuvstava - kad je jutros briznuo u plač, što je sve to? Što je Clarissa morala pomisliti o njemu? Vjerojatno je pomislila da je lud, i to ne prvi put. Ispod svega toga ležala je ljubomora - ljubomora koja nadživljuje svaku drugu ljudsku strast, pomisli Peter Walsh ispruživši ruku s džepnim nožićem. Sastala se s majorom Orde, pisala je Daisy u svom posljednjem pismu; rekla je to namjerno, on to zna; rekla je to da u njemu probudi ljubomoru; zamišlja je kako mršti čelo dok piše, pitajući se što bi mogla reći da ga povrijedi; ali svejedno nema razlike; on je bijesan! Sva ta zbrka oko dolaska u Englesku i savjetovanja s odvjetnicima nije bila zato da se oženi njome, nego da spriječi nju da se ne uda za koga

drugoga. To ga je mučilo, to ga je svladalo kad je vidio Clarissu, onako mirnu, onako hladnu, onako zadubljenu u svoju haljinu ili ono što je već bilo; kad je shvatio čega ga je ona mogla poštediti, na što ga je svela - na cmizdravog, slinavog starog magarca. Ali žene, pomisli I on sklapajući džepni nožić, ne poznaju strast. One ne znaju što I ona znači muškarcima. Clarissa je hladna kao ledena svijeća. Sjedila je kraj njega na sofi, dopustila mu je da je uzme za ruku, poljubila ga je u obraz - On stiže do pješačkog prijelaza.

Prekide ga neki zvuk; loman i drhtav zvuk, glas što mrmori bez smjera, jačine, početka ili kraja, što slabašno i piskavo s pomanjkanjem bilo kakva ljudskog značenja juri u

a ko na so vi
za re va no o-

glas bez dobi i spola, glas drevnog vrela što izbija iz zemlje; koji se širio, upravo nasuprot stanici podzemne željeznice kod Regent parka, iz nekog visokog treperavog lika, nalik na lijevak, nalik na zarđalu crpku, nalik na vjetrom šibano drvo koje je zauvijek ostalo bez lišća pa dopušta vjetru da se vere po njegovim granama i pjeva

a ko na so vi
za re va no o,

te se njiše i škripi i jauče na vječnom lahoru.

Od pamtivijeka - kad je taj pločnik bio trava, kad je bio močvara, u doba kljova i mamuta, u doba tihih svitanja - ispaćena žena -jer na onom liku je bila suknja - s ispruženom desnom rukom, s lijevom pritisnutom na bok, stoji i pjeva o ljubavi - o ljubavi koja traje milijun godina, ona pjeva, o ljubavi koja pobjeđuje, i prije toliko milijuna godina njezin ljubavnik, koji je mrtav već stoljećima, šetao je s njom, ona pjevuši, u svibnju; ali tijekom vjekova, dugih poput ljetnih dana, i usplamtjelih (ona se sjeća) od samih crvenih lijepih kata, on je iščeznuo; golemi srp smrti sravnao je one strahovite bregove, i kada naposljetku bude spustila svoju sijedu i neizmjerne ostarjelu glavu na zemlju, koja će tada biti tek ledeni pepeo, zaklinjat će bogove da kraj nje polože kitu grimizna vrijeska, ondje na njezinu visokom ukopištu što će ga posljednje zrake posljednjega sunca milovati; jer tada će svečana predstava svemira završiti.

Dok je drevna pjesma mrmorila nasuprot stanici podzemne željeznice kod Regent parka, još je zemlja izgledala zelena i cvjetna; još, premda je istekla iz tako grubih usta, iz puke rupe u zemlji, blatnjave k tome, obrasla vlaknima korijena i opletena travom, još je stara mrmorava i žuborasta pjesma, cijedeći se kroz čvornato korijenje beskonačnih vjekova, i kostura i blaga, otjecala u potočićima preko pločnika i duž Marylebone ceste, i dolje prema Euston, plodeći, ostavljajući vlažne mrlje. Sjećajući se još kako je jednom u nekom prapovijesnom svibnju šetala sa svojim ljubavnikom, ta stara crpka, ta ispaćena stara žena s ispruženom jednom rukom za milostinju, dok joj druga pritiskuje bok, bit će još tu i za deset milijuna godina, sjećajući se kako je jednom šetala u svibnju, onuda gdje sada pljuska more, nije važno s kim - bio je to muškarac, oh da, muškarac koji ju je volio. Ali protjecanje vjekova pomutilo je jasnoću onoga drevnog svibanjskoga dana; cvjetovi svijetlih latica su sivi i srebrno mrazni; i ona više ne vidi kad ga preklinje (kao što to sad posve jasno čini) »pogledaj mi oči svojim milim očima, pažljivo«, ona više ne vidi smeđe oči, crne zaliske ni preplanulo lice, nego samo nejasni obris, sjenast obris kojemu, s ptičjom svježinom svoje prestarjelosti, još cvrkuće »daj mi svoju ruku da je nježno stisnem« (Peter Walsh je morao dati novčić tom jadnom stvorenju dok je ulazio u taksi), »ako nas tko vidi, zar je važno to?« pita ona; i njezina šaka pritiskuje bok, i ona se smiješi, mećući svoj shilling u džep, i sve upitno uprte oči kao da izbljeđuju, a naraštaji u prolazu - pločnik je vrvio užurbanim svijetom srednjeg staleža - iščezavaju, kao lišće, da ih gnječi, da ih moči i prožima i mijesi taj vječni izvor –

a ko na so vi
za re va no o.

»Jadna starica«, reče Rezia Warren Smith. O, jadna stara nesretnica! reče ona čekajući da prijede ulicu.

A da je noćas padala kiša? I da nag otac, ili netko drugi tko nas je u boljim danima poznao slučajno prođe, pa nas vidi kako stojimo ondje kraj slivnika? I gdje ona spava noću?

Razdragano, gotovo veselo, nepobjediva nit zvuka izvijala se u zrak kao što se dim iz dimnjaka na kolibi mota oko čistih bukovih debala i izbija u pramenu modroga dima kroz najviše lišće. »Ako nas tko vidi, zar je važno to?«

Otkad je ovako nesretna, sada već tjednima i tjednima, Rezia je pridavala značenje nekim događajima, katkada je gotovo osjećala da mora zaustaviti ljude na ulici, ako izgledaju dobri, ljubazni ljudi, samo da im rekne »Ja sam nesretna«; a ova starica što na ulici pjeva »ako nas tko vidi, zar je važno to?« odjednom je gotovo uvjeri da će sve biti u redu. Oni idu k sir Williamu Bradshawu; ona pomisli da njegovo ime lijepo zvuči; on će Septimusa odmah izliječiti. A eto zatim i pivarskih kola, a sivi konji imaju ravne bodlje od slame u repovima; tu su i novinski plakati. Biti nesretna, to je glup, glup san.

Tako su oni prešli ulicu, gospodin Septimus Warren Smith i njegova gospođa, i zar je bilo išta, uostalom, što bi privuklo pažnju na njih, išta što bi navelo nekog prolaznika da posumnja da je tu mlad čovjek koji u sebi nosi najveću poruku na svijetu, i još je k tome najsretniji čovjek na svijetu, i najjadniji? Oni možda koračaju sporije nego drugi ljudi, i u hodu toga čovjeka ima nekog oklijevanja, povlačenja, ali što je prirodnije za jednog službenika, koji godinama nije bio u West Endu radnim danom u taj sat, nego da stalno gleda u nebo, da gleda ovo, to i ono, kao da je Portland Place salon u koji je ušao kad nema obitelji kod kuće, kad svijećnjaci vise u vrećama od grubog platna, a čuvarica, dok pušta duge strijele prašnjave svjetlosti na opustjele naslonjače neobičnog izgleda, podižući jedan kraj visokih zastora, objašnjava posjetiocima kako je čudesno to mjesto; kako čudesno, ali u isto vrijeme, pomisli on, kako čudnovato.

Naizgled, on bi mogao biti službenik, ali na boljem položaju; jer on nosi smeđe cipele; ruke su mu kao u školovana čovjeka; isto tako profil, njegov uglasti, inteligentni, čuvstveni profil velikoga nosa; ali usne uopće nisu, jer su opuštene; a oči su mu (kao što oči obično bivaju) tek puke oči; svijetlosmeđe, krupne; tako da je on, u cjelini, granični slučaj, ni ovakav ni onakav; može završiti s kućom u Purleyju i s automobilom, ili i dalje iznajmljivati stanove po zabačenim ulicama cijelog svog života; jedan od onih nedoučenih, samoukih ljudi koji su sve svoje znanje stekli iz knjiga posuđenih u javnoj knjižnici i čitanih uvečer poslije dnevnoga rada, po savjetu poznatih pisaca kojima su se obratili pismom.

A što se tiče drugih iskustava, odijeljenih, što ih ljudi stječu sami, u svojim spavaćim sobama, u svojim uredima, u šetnji poljima i ulicama Londona, njih ima; napustio je dom, još kao dječak, zbog majke; jer je

lagala; jer je po pedeseti put sišao na čaj neopranih ruku; jer nije vidio budućnosti za pjesnika u Stroudu; i tako, našavši pouzdanicu u svojoj sestrici, otišao je u London ostavivši iza sebe smiješnu poruku, kakvu pišu veliki ljudi, pa ih svijet čita poslije, kad povijest njihovih stradanja postane slavna.

London je progutao mnogo milijuna mladih ljudi koji se zovu Smith; ne obazire se na maštovita kršćanska imena kao što je Septimus kojima njihovi roditelji misle da će ih izdvojiti. Stanujući u blizini Euston Rooda, stječu se iskustva, mnoga iskustva, poput onih koja za dvije godine promijene ružičasto nevino okruglo lice u mršavo, zategnuto, neprijateljsko lice. Ali što bi o svemu tome mogli reći najpažljiviji prijatelji osim onoga što rekne vrtlar kad ujutro otvori vrata staklenika i nađe nov cvijet na svojoj biljci? Cvjeta; cvjeta od taštine, preuzetnosti, zanesenosti, strasti, samoće, hrabrosti, lijenosti, od toga običnog sjemenja zbog kojega je, kad se sve pomiješalo (u nekoj sobi u blizini Euston Rooda], postao stidljiv, i mucav, i željan da se popravi, zbog kojega se zaljubio u gospođicu Isabel Pole koja je držala predavanja o Shakespeareu u Waterloo Roadu.

Zar on nije sličan Keatsu? pitala je; i razmišljala kako da mu otkrije ljepotu *Antonija i Kleopatre* i ostaloga; posuđivala mu je knjige; pisala mu kratke napomene; i zapalila u njemu onaj oganj koji gori samo jednom u životu, bez topline, palucajući beskrajno eteričnim i nestvarnim crvenozlatnim plamenom iznad gospođice Pole; *Antonije i Kleopatra*; i Waterloo Road. Mislio je da je lijepa, vjerovao je da je nepogrešivo mudra; sanjao je o njoj, pisao joj pjesme koje je ona, ne znajući im sadržaj, ispravljala crvenom tintom; vidio ju je, jedne ljetne večeri, kako u zelenoj haljini šeta trgom. »Cvjeta«, mogao bi reći vrtlar, da je otvorio vrata; to jest, da je ušao, bilo koje noći u to vrijeme, i našao ga kako piše; našao ga kako trga ono što je napisao; našao ga kako završava remek-djelo u tri sata izjutra i juri napolje da korača ulicama, da ide u crkve, da posti jedan dan, da drugi pije, i guta Shakespearea, Darwina, *Povijest civilizacije* i Bernarda Shawa.

Nešto se sprema, znao je to gospodin Brewer; gospodin Brewer, direktor tvrtke Sibleys & Arrowsmiths koja se bavila dražbama, procjenama i posredovanjem kod nekretnina; nešto se sprema, mislio je on, i budući da je očinski postupao sa svojim mladim službenicima, i imao vrlo visoko mišljenje o Smithovim sposobnostima, i proricao mu da će, za deset ili

petnaest godina, stići do kožnatog naslonjača u stražnjoj sobi pod ostakljenim krovom s arhivom oko sebe, »posluži li ga zdravlje«, govorio je gospodin Brewer, a u tome je ležala opasnost - on je slabo izgledao, savjetovao mu je nogomet, pozivao ga na večeru i tražio načina da razmotri bi li ga preporučio za povišenje plaće, kad se zbilom nešto što je gospodinu Breweru pomrsilo mnoge račune, otelo mu najsposobnije mlade suradnike i naposljetku, tako su prodorni i nepodnošljivi bili prsti rata u Europi, razmrskalo gipsani odljev Cerere, izoralo jamu u lijevima geranija i potpuno uništilo živce kuharice na imanju gospodina Brewera u Muswell Hillu.

Septimus je bio jedan od prvih dobrovoljaca. Otišao je u Francusku da spasi onu Englesku koja se gotovo sva sastojala od Shakespeareovih komada i gospođice Isabel Pole koja u zelenoj haljini šeta trgovom. Ondje u rovovima smjesta se zbilom promjena koju je priželjkivao gospodin Brewer kad mu je savjetovao nogomet; zadobio je muževnost; bio je unaprijeđen; privukao je pažnju, zapravo sklonost svog oficira, koji se zvao Evans. Bili su poput dvaju pasa što se igraju na sagu uz ognjište; jedan se bavi zgužvanim papirom, reži, škljoca, zagrizajući pokatkada uho staroga psa; drugi dremljivo leži, žmirka na vatru, diže šapu, okreće se i dobroćudno reži. Morali su biti zajedno, dijeliti dobro i zlo, tući se međusobno, svađati se. Ali kad je Evans (Rezia, koja ga je samo jednom vidjela, zvala ga je »miran čovjek«; bio je snažan muškarac crvene kose, suzdržljiv u ženskom društvu), kad je Evans poginuo, upravo uoči primirja, u Italiji, Septimus je, daleko od toga da pokaže ikakvu ganutost ili prizna da je to konac jednog prijateljstva, čestitao sam sebi što ga prožimlje tako neznatno i tako razborito osjećanje. Njega je rat naučio. Bio je veličanstven. Prošao je kroz sve to, kroz prijateljstvo, rat u Europi, smrt, zaslužio unapređenje, još nije imao trideset godina i bio je na putu da preživi. Bio je upravo tu. Posljednje su ga granate promašile. Ravnodušno je gledao kako eksplodiraju. Mir ga je zatekao u Milanu; bio je nastanjen kod nekog krčmara koji je imao dvorište, cvijeće u bačvicama, stolice na otvorenom, kćeri koje su pravile šešire; a s Lucrezijom, mlađom kćeri, zaručio se jedne večeri kad ga je obuzeo užas - da više nema osjećaja.

Jer sada kad je sve bilo svršeno, mir potpisan i mrtvi pokopani, njega su, osobito uvečer, hvatali ti iznenadni munjeviti napadi straha. Nije više

osjećao. Dok je otvarao vrata sobe gdje su mlade Talijanke sjedile i pravile šešire, mogao ih je vidjeti, mogao ih je čuti; prodijevale su žice kroz raznobojna zrnca u zdjelicama; okretale su ovako i onako komade krutog platna; sav stol je bio posut perjem, šljokicama, svilom i vrpcama, škare su lupkale po stolu; ali njemu je nešto nedostajalo; nije više osjećao. Ipak, zaštićivalo ga je lupkanje škara, smijanje djevojaka, pravljenje šešira; bila mu je zajamčena sigurnost; imao je utočište. Ali nije mogao tu prosjediti cijelu noć. Bilo je trenutaka kad se budio rano izjutra. Postelja je padala; on je padao. Ah te škare i ta svjetiljka i ti komadi krutoga platna! Zaprosio je ruku Lucrezije, mlađe od njih dviju, vesele, lakoumne, s onim malenim umjetničkim prstima što bi ih podigla i rekla: »Sve je u njima«. Svila, perje, što sve nije oživljavalo pod njima?

»Najvažniji je šešir«, rekla bi kad su izlazili zajedno. Koji god bi šešir prošao, ona bi ga promotrila; i ogrtač i haljinu i kako se koja žena drži. Neukusno odijevanje, pretjerano odijevanje ona je žigosala, ne žestoko, nego nestrpljivim kretnjama ruku, nalik na kretnje slikara koji odbija od sebe neku očigledno dobronamjernu napadnu patvorinu; a onda bi velikodušno, ali uvijek strogo, pohvalila neku prodavačicu koja bi smjelo iskoristila svoju skromnu odjeću, ili bi se zadivila, bez ustručavanja, s oduševljenim i stručnim razumijevanjem, nekoj francuskoj dami koja silazi iz svoje kočije, u krznu od činčile, u dugoj haljini, s biserjem.

»Prekrasno!« promrmljala bi i gurnula laktom Septimusa da pogleda. Ali krasota je bila iza staklene plohe. Čak ni okus (Rezia je voljela sladoled, čokoladu, slatkiše) nije njemu pružao užitka. Odložio je svoju čašu na mramorni stolić. Gledao je ljude napolju; izgledali su sretni, dok su se okupljali nasred ulice, vičući, smijući se, prepirući se ni oko čega. Ali on nije mogao okusiti, nije mogao osjetiti. U slastičarnici među stolovima i brbljavim konobarima obuzeo ga je jeziv strah - on više ne osjeća. Može rasuđivati; može čitati, na primjer Dantea, prilično lako [»Septimus, ta ostavi tu knjigu«, rekla je Rezia nježno sklapajući *Inferno*), može zbrojiti račun; njegov je mozak savršen; onda vjerojatno sa svijetom nešto nije u redu - kad on ne može osjećati.

»Englezi su tako šutljivi«, rekla je Rezia. Njoj se to sviđa, rekla je. Ona poštuje te Engleze, i želi vidjeti London, i engleske konje, i odijela po

mjeri, i još pamti kako je čula, od neke tetke koja se udata i živi u Sohou, da su ondje divne trgovine.

Može biti, razmišljao je Septimus gledajući Englesku kroz prozor iz vlaka, dok su napuštali Newhaven; može biti da taj svijet po sebi nema smisla.

U uredu su ga unaprijedili na položaj sa znatnom odgovornošću. Ponosili su se njime; vratio se s odličjima. »Izvršili ste svoju dužnost; na nama je red« - počeo je gospodin Brewer; i nije mogao dovršiti, tako je ugodno bio ganut. Iznajmili su divan stan uz Tottenham Court Road.

Tu je ponovo otvorio Shakespearea. Ono dječaćko opijanje jezikom - *Antonije i Kleopatra* - potpuno je bilo usahlo. Kako se Shakespeareu gadilo čovječanstvo - oblačenje odjeće, rađanje djece, nečist usta i trbuha! To se sada otkrilo Septimusu; poruka skrivena u ljepoti riječi. Tajni znak što ga jedan naraštaj predaje, pod krinkom, drugom naraštaju je gađenje, mržnja, očaj. Isto je i s Danteom. Isto je i s Eshilom (u prijevodu). Rezia tu sjedi i kiti šešire. Kiti šešire za prijateljice gospođe Filmer; satima kiti šešire. Izgleda blijeda, tajanstvena, kao ljiljan, utopljena, pod vodom, mislio je.

»Englezi su tako ozbiljni«, rekla bi ona grleći Septimusa, obraz uz obraz.

Ljubav između muškarca i žene odbojna je Shakespeareu. Vršenje snošaja njemu je i prije svršetka gnusoba. Ali, rekla je Rezia, ona mora imati djece. Već su pet godina u braku. Zajedno su išli u Tower; u Victoria muzej i Albert muzej; stajali su u gužvi da vide kako kralj otvara parlament. A zatim su došle trgovine - trgovine šešira, trgovine haljina, trgovine s kožnatim torbama u izlogu, gdje bi ona zastala i gledala. Ali ona mora imati sina.

Ona mora imati sina nalik na Septimusa, rekla je. Ali nitko nije mogao biti nalik na Septimusa; tako nježan; tako ozbiljan; tako pametan. Zar ne bi i ona mogla čitati Shakespearea? Je li Shakespeare težak pisac? pitala je.

Čovjek ne može donositi djecu na ovakav svijet. Čovjek ne može vječno produžavati patnju, ili povećavati vrstu tih požudnih životinja koje nemaju trajnih čuvstava, nego samo hirove i taštine koje ih odvlače čas na ovu čas na onu stranu.

Gledao ju je kako reže, oblikuje, kao što netko gleda pticu kako skakuće, piše u travi, ne usuđujući se prstom maknuti. Jer istina je (nek ona to ne

spozna) da u ljudskim bićima nema ni ljubaznosti, ni vjere, ni milosrđa više nego što im služi da poveća trenutačni užitek. Ona love u čoporima. Njihovi čopori pretražuju pustinju i vrišteći iščezavaju u divljini. Ostavljaju one koji padnu. Lica su im oblijepljena grimasama. Postoji onaj Brewer u uredu, sa svojim navoštenim brkovima, koraljnom iglom za kravatu, bijelim prslukom i ugodnim osjećajima - sama hladnoća i ljigavost iznutra - sa svojim geranijama uništenim u ratu, i upropaštenim kuharičinim živcima; ili Amelia Kako-se-ono-zove, koja dijeli okolo šalice čaja točno u pet - žmirava, iscerena, bestidna mala vještica; pa svaki onaj Tom i Bertie s uštirkanim oprsjem na košulji s kojega se cijede krupne kapi poroka. Nikada ga oni nisu vidjeli kako ih u svojoj bilježnici crta gole s čudačkim svojstvima. Na ulici kamioni bruje pokraj njega; okrutnost kriči s plakata; ljudi su ulovljeni u rudnicima; žene se žive spaljuju; a jednom je osakaćeni niz luđaka, koje su vježbali ili pokazivali za razonodu stanovništvu (što se glasno smijalo), prolazio i klimao glavama i kesio se pokraj njega, na Tottenham Court Roadu, i svaki mu je, uz polovično ispričavanje ali likujuć, zadavao svoj beznadni jad. Pa hoće li i on poludjeti?

Dok su pili čaj Rezia mu je rekla da kći gospođe Filmer očekuje dijete. *Ona* ne smije ostarjeti a nemati djece! Ona je vrlo usamljena, ona je vrlo nesretna! Zaplakala je prvi put otkad su se vjenčali. Čuo ju je kako jeca u daljini; čuo je to točno, zamijetio je to izrazito; usporedio je to s lupanjem klipa. Ali ništa nije osjetio.

Žena mu je plakala, a on ništa nije osjećao; samo svaki put kad je zajecala na onako dubok, onako tih, onako beznadan način, on je silazio još jednu stepenicu u ponor.

Naposljetku, s melodramatičnom kretnjom koju je mehanički učinio, potpuno svjestan njene neiskrenosti, zario je glavu u ruke. Sada se predao; sada drugi njemu moraju pomoći. Valja poslati po ljude. On je popustio.

Ništa ga nije moglo probuditi. Rezia ga je plegla u krevet. Poslala je po liječnika - po doktora Holmesa gospođe Filmer. Doktor Holmes gaje pregledao. Njemu nije ništa ozbiljno, rekao je doktor Holmes. Oh, kakvo olakšanje! Kako je on ljubazan čovjek, kako je dobar čovjek! mislila je Rezia. Kad se on tako osjeća, pođe u varijete, rekao je doktor Holmes. Uzme jedan dan dopusta sa ženom i igra golf. Zašto ne bi pokušali dvije tablete bromida otopljene u čaši vode prije spavanja? Ove stare kuće u

Bloomsburyju, rekao je doktor Holmes kucajući po zidu, često su pune finih drvenih oplata koje vlasnici glupo oblažu tapetama. Baš nekidan, došavši u posjet nekom bolesniku, sir Iks Ipsilonu, na Bedford Squareu -

I tako nije bilo isprike; ništa mu nije bilo, osim grijeha zbog kojega ga je ljudska narav osudila na smrt; da ništa ne osjeća. Njemu nije bilo stalo ni kad je Evans poginuo; to je bilo najgore; ali svi drugi zločini dizali su glave i prijetili prstima i rugali se i cerili se preko krevetne ograde u rane jutarnje sate njegovu ispruženom tijelu koje je ležalo svjesno svoga poniženja; kako se vjenčao sa ženom kad je nije volio; lagao joj; zaveo je; uvrijedio gospođicu Isabel Pole, i postao tako rohav i žigosan porokom da žene trepte kad ga vide na ulici. Presuda ljudske naravi nad takvim bijednikom je smrt.

Doktor Holmes je ponovo došao. Krupan, svjež, lijep, otrešajući prašinu s cipela, gledajući u zrcalo, sve je to pomeo - glavobolje, nesanice, bojazni, snove - živčani simptomi i ništa više, rekao je. Kad doktor Holmes na sebi primijeti da je imalo lakši od svojih sedamdeset kilograma, zamoli ženu za još jedan tanjur zobene kaše za doručak. (Rezia će naučiti kako se kuha zobena kaša.) Ali, nastavio je on, zdravlje je uvelike u našoj vlasti. Zanimajte se za nesvakidašnje stvari; nađite neku razonodu. Otvorio je Shakespearea - *Antonija i Kleopatru*; gurnuo je Shakespearea u stranu. Neku razonodu, rekao je doktor Holmes, jer ne duguje li i on svoje izvrsno zdravlje (a radi teže nego itko u Londonu) činjenici da uvijek može prijeći od svojih bolesnika na staro pokušstvo? A kako veoma lijep češalj, ako smije primijetiti, ima gospođa Warren Smith!

Kad je taj prokleti luđak opet došao, Septimus je odbio da ga primi. Zaista odbija? rekao je doktor Holmes, ugodno se smiješeći. Stvarno je morao tu dražesnu malu lady, gospođu Smith, prijateljski odgurnuti da bi mogao kraj nje proći u spavaću sobu njezina muža.

»Spopao vas je dakle strah«, rekao je prijazno sjedajući kraj svoga bolesnika. Ustvari, da će se ubiti, govorio je svojoj ženi, gotovo djevojčici, strankinji, zar ne? Zar joj to ne pruža veoma čudnu sliku o engleskim muževima? Nema li možda muškarac nekih dužnosti prema svojoj ženi? Zar ne bi bilo bolje nešto raditi umjesto ležati u krevetu? Jer on ima četrdesetogodišnje iskustvo iza sebe; i Septimus može vjerovati doktoru Holmesu na riječ - njemu nije uopće ništa. I kada doktor Holmes bude idući

put došao, nada se da će Smitha naći van postelje, da ta dražesna mala lady, njegova supruga, ne bude više zabrinuta zbog njega.

Ukratko, ljudska narav ga progoni - gnusna zvijer krvavo-crvenih nozdrva. Holmes ga progoni. Doktor Holmes redovito dolazi gotovo svaki dan. Kad jednom posrnete, napisao je Septimus na poledini neke razglednice, ljudska narav vas progoni. Holmes vas progoni. Njihov jedini spas je da pobjegnu, ne rekavši to Holmesu; u Italiju - bilo kamo. Bilo kamo, daleko od doktora Holmesa.

Ali Rezia ga nije mogla razumjeti. Doktor Holmes je tako ljubazan čovjek. On se tako zanima za Septimusa. On im samo želi pomoći, rekao je. Ima četvero male djece i poziva je na čaj, rekla je Septimusu.

I tako je bio napušten. Cijeli svijet je bučno zahtijevao: Ubij se, ubij se, nama za ljubav. Ali zašto bi se on ubio njima za ljubav? Hrana je ukusna; sunce vruće; a to ubijanje samog sebe, kako to netko obavi, kuhinjskim nožem, ružno, u potocima krvi; ili udisanjem plina iz cijevi? On je preslab; jedva može ruku dignuti. Osim toga, sada kad je sasvim sam, osuđen, napušten, kao što su sami oni kojima se bliži smrt, u tome ima raskoši, osame pune uzvišenosti; neke slobode koju nikada ne mogu spoznati privrženi. Holmes je pobijedio, naravno; zvijer crvenih nozdrva je pobijedila. Ali čak ni Holmes glavom ne može dodirnuti taj posljednji ostatak što bludi rubom svijeta, toga izopćenika koji zuri natrag na naseljene predjele, koji leži, kao utopljeni mornar, na žalu svijeta.

Baš u tom trenutku (Rezia je bila otišla u kupovinu) zbilo se veliko otkrivenje. Neki glas je govorio iza zaslona. Evans je govorio. Mrtvi su bili s njim.

»Evans, Evans!« vikao je.

Gospodin Smith glasno razgovara sam sa sobom, viknula je sluškinja Agnes gospođi Filmer u kuhinji. »Evans, Evans!« rekao je kad je ona unijela poslužavnik. Ona je poskočila, zaista je poskočila. Jumula je niz stepenice.

A Rezia je ušla, sa svojim cvijećem, i prešla preko sobe, i metnula ruže u vazuu, na njih je izravno palo sunce, i počela se smijati, skakati po sobi.

Morala je kupiti te ruže, rekla je Rezia, od nekog siromaha na ulici. Ah već su gotovo mrtve, rekla je namještajući ruže.

I tako je neki čovjek napolju; vjerojatno Evans; i te ruže, za koje Rezia kaže da su napola mrtve, ubrao je on na poljima Grčke. Priopćenje je zdravlje; priopćenje je sreća. Priopćenje, mrmljao je.

»Što kažeš, Septimus?« upitala je Rezia, mahnita od užasa, jer on razgovara sam sa sobom.

Poslala je Agnes trkom po doktora Holmesa. Njezin je muž, rekla je, poludio. Jedva je prepoznaje.

»Zvijeri! Zvijeri jedna!« viknuo je Septimus videći da ljudska spodoba, to jest doktor Holmes, ulazi u sobu.

»No, što je to sada opet?« rekao je doktor Holmes najljupkijim glasom na svijetu. »Govorite besmislice da uplašite svoju ženu?« Ali on će mu dati neko sredstvo za spavanje. I ako su bogati, rekao je doktor Holmes gledajući ironično okolo po sobi, neka svakako odu u ulicu Harley; ako nemaju povjerenja u njega, rekao je doktor Holmes, ne izgledajući baš sasvim ljubazno.

Bilo je točno dvanaest sati; dvanaest sati po Big Benu; njegovi su se otkucaji rasplinjavali nad sjevernim dijelom Londona; stapali su se s otkucajima drugih satova, miješali se na tanahan prozračan način s oblacima i pramićima dima i zamirali tamo gore među galebovima - izbijalo je dvanaest sati kad je Clarissa Dalloway polagala svoju zelenu haljinu na krevet, a Warren Smithovi koračali ulicom Harley. Bili su naručeni za dvanaest sati. Vjerojatno je ono, pomisli Rezia, kuća sir Williama Bradshawa pred kojom stoji sivi automobil. (Olovni krugovi su se rastvarali u zraku.)

Zaista, to je bio automobil sir Williama Bradshawa; nizak, snažan, siv, s jednostavnim isprepletenim inicijalima na vratima, kao da raskoš heraldike ne priliči tom čovjeku, vilenjačkom dobročinitelju i svećeniku znanosti; a jer je automobil bio siv, da sve bude u skladu s njegovom trijeznom blagošću, u njemu su bila nagomilana siva krzna, srebrno sivi sagovi, da griju lady Bradshaw dok čeka. Jer često bi sir William putovao po stotinu i više kilometara u unutrašnjost da posjeti bogataše, oboljele, koji mogu platiti vrlo veliku pristojbu što je sir William s punim pravom zaračunava za svoj savjet. Lady Bradshaw bi čekala sa sagovima oko koljena po sat ili više, naslanjajući se natrag, misleći ponekad na bolesnika, ponekad, može se oprostiti, na zid od zlata koji raste iz minute u minutu dok ona čeka; na

taj zid od zlata što je rastao između njih, i sve nedaće i brige (ona ih je junački podnijela; imali su oni teških trenutaka), dok ne bi osjetila da je stigla na miran ocean gdje pire samo vjetrovi prožeti mirodijama; gdje je poštuju, dive joj se, zavide joj, gdje više gotovo ništa ne može poželjeti, premda joj je žao što je gojazna; velika primanja s večerom svakog četvrtka za kolege sir Williama; povremeno otvaranje neke dobrotvorne zabave; pozdravljanje članova kraljevske obitelji; premalo vremena, jao, sa svojim mužem kojemu posao sve više i više raste; sin koji napreduje u Etonu; bilo bi joj drago da ima i kćer; ipak, zanima se za mnoštvo stvari; briga o djeci; njegovanje bivših padavičara, i fotografija; ako se negdje gradi crkva, ili neka crkva propada, ona podmiti crkvenjaka, dobije ključ i snima fotografije koje se jedva mogu razlikovati od profesionalnih radova, dok čeka.

Sir William pak nije više bio mlad. Radio je vrlo naporno; zadobio je svoj položaj pukom sposobnošću (bio je sin nekog trgovca); volio je svoje zvanje; ostavljao je lijep dojam na svečanostima i dobro je govorio - sve mu je to do časa kad je proglašen vitezom dalo ozbiljan izgled, umoran izgled (jer je neprekidno tekla struja bolesnika, odgovornosti i povlastice njegova poziva su tegobne), i ta umornost, zajedno s njegovom sijedom kosom, povećavala je izvanrednu upadljivost njegove pojave i donosila mu glas (što je krajnje važno kad se radi o nervnim bolesnicima) ne samo blistavog umijeća i gotovo nepogrešive točnosti u dijagnozi, nego i suosjećanja; obzirnosti; razumijevanja ljudske duše. Bilo mu je jasno istog časa kad su ušli u sobu (zvali su se Warren Smithovi); bio je siguran čim je čovjeka vidio; radilo se o krajnje teškom slučaju. O slučaju potpunoga sloma - potpunoga tjelesnog i živčanog sloma, sa svim simptomima poodmakloga stanja, u to se uvjerio za dvije-tri minute (mrmljao je diskretno, pišući odgovore na pitanja na ružičastom kartonu).

Koliko ga dugo liječi doktor Holmes?

Šest tjedana.

Propisao je malo bromida? Rekao da mu nije ništa? Ah, da. (Ti liječnici opće prakse! pomislio je sir William. Oduzima mu pola vremena ispravljanje njihovih nemarnih grešaka. Neke su i nepopravljive.)

»Vrlo ste se istakli u ratu?«

Bolesnik je upitno ponovio riječ »ratu«.

On pridaje razna značenja riječima simboličnoga svojstva. Važan simptom koji treba zabilježiti na kartonu.

»Ratu?« pitao je bolesnik. Rat u Europi - ta mala đaćka tučnjava s barutom? On se vrlo istakao? Zaista je zaboravio. U samom ratu on nije uspio.

»Da, on se izvanredno istakao«, uvjerala je Rezia liječnika; »bio je unaprijeđen«.

»I imaju najviše mišljenje o vama u uredu?« mrmljao je sir William bacivši pogled na vrlo blagonaklono sročeno pismo gospodina Brewera. »Nema dakle ništa zbog čega biste brinuli, nikakvih novčanih nevolja.«

Počinio je užasan zločin i ljudska ga je narav osudila na smrt.

»Ja sam - ja sam«, počeo je, »počinio zločin - «

»On uopće nije ništa zla učinio«, uvjerala je Rezia liječnika. Ako gospodin Smith želi pričekati, rekao je sir William, on bi razgovarao s gospođom Smith u susjednoj sobi. Njezin muž je veoma ozbiljno bolestan, rekao je sir William. Je li prijetio da će se ubiti?

O, prijetio je, zaplakala je ona. Ali nije mislio ozbiljno, rekla je. Naravno da nije. To je samo pitanje odmora, rekao je sir William; odmora, odmora, odmora; dugog odmora u krevetu. Postoji krasno lječilište u unutrašnjosti gdje će joj mužu pružiti savršenu njegu. Daleko od nje? pitala je. Nažalost, da; ljudi do kojih nam je najviše stalo malo su nam korisni kad smo bolesni. Ali on nije lud, zar ne? Sir William je rekao da nikada ne govori o »ludilu«; on to zove pomanjkanjem osjećaja mjere. Ali njezin muž ne voli liječnike. On neće htjeti tamo otići. Ukratko i ljubazno sir William joj je objasnio kako stoje stvari. On je prijetio da će se ubiti. Tu nema izbora. To je pitanje zakona. Ležat će u krevetu u prekrasnom lječilištu u unutrašnjosti. Bolničarke su divne. Sir William će ga posjećivati jedanput tjedno. Ako gospođa Warren Smith zaista misli da nema više što pitati - on nikada ne požuruje svoje bolesnike - vratit će se njezinu mužu. Ona nije imala više što pitati, bar ne sir Williama.

Tako su se vratili najuznesenijem pripadniku ljudskog roda; zločincu koji stoji pred svojim sucima; žrtvi izloženoj na visovima; bjeguncu; utopljenom mornaru; pjesniku besmrtnog hvalospjeva; Gospodu koji je prešao iz života u smrt; Septimusu Warrenu Smithu koji je sjedio u naslonjaču pod

ostakljenim stropom zureći u fotografiju lady Bradshaw u dvorskoj haljini, mrmljajući poruke o ljepoti.

»Mi smo malo razgovarali«, rekao je sir William.

»On kaže da si teško bolestan«, zaplakala je Rezia.

»Dogovorili smo se da odete u jedno lječilište«, rekao je sir William.

»U jedno Holmesovo lječilište?« nacerio se Septimus.

Taj čovjek se neugodno doima. Jer u siru Williamu, kojega je otac bio trgovac, postoji urođeno poštovanje prema odgoju i odijevanju koje neurednost vrijeđa; k tome, još dublje, u sir Williamu, koji nikada nije imao vremena za čitanje, postoji duboko zakopana kivnost prema obrazovanim ljudima koji dolaze u njegovu ordinaciju i natuknjuju mu da liječnici, kojima je zvanje trajno naprezanje najviših sposobnosti, nisu školovani ljudi.

»U jedno moje lječilište, gospodine Warren Smith«, rekao je on, »gdje ćemo vas naučiti da se odmarate.«

Bilo je tu još samo nešto.

On je bio siguran da je gospodin Warren Smith posljednji čovjek na svijetu koji bi plašio svoju ženu kad bi bio zdrav. Ali on je govorio o samoubojstvu.

»Svi mi imamo svoje časove potištenosti«, rekao je sir William. Kad jednom padnete, ponavljao je Septimus u sebi, ljudska vas narav progoni. Holmes i Bradshaw vas progone. Oni pretražuju pustinju. Oni kričeći bježe u divljinu. Tu se upotrebljavaju raspinjalo i škrip. Ljudska narav je nemilosrdna.

»Je li ponekad imao napade?« pitao je sir William držeći olovku na ružičastom kartonu.

To je njegova osobna stvar, rekao je Septimus.

»Nitko ne živi sam za sebe«, rekao je sir William bacivši pogled na fotografiju svoje žene u dvorskoj haljini.

»A pred vama je blistava karijera«, rekao je sir William. Na stolu je ležalo pismo gospodina Brewera. »Izvanredno blistava karijera.«

Ali ako prizna? Ako priopći? Hoće li ga onda pustiti na miru, Holmes, Bradshaw?

»Ja - ja - » mucao je.

Ali koji je njegov zločin? Nije ga se mogao sjetiti.

»Da?« ohrabrio ga je sir William. (Ali bivalo je već kasno.] Ljubav, drveće, tu nema zločina - koja je njegova poruka?

Nije je se mogao sjetiti.

»Ja - ja - » mucao je Septimus.

»Pokušajte misliti što je moguće manje o sebi«, rekao je sir

William ljubazno. Zaista, on se ne smije ostaviti među ljudima. Ima li još išta što bi ga htjeli pitati? Sir William će sve urediti (šapnuo je Režiji) i javit će joj iste večeri između pet i šest. »Preпустите sve meni«, rekao je i otpustio ih.

Nikada, nikada Rezia nije osjetila takvu muku u cijelom svom životu! Molila je pomoć a prepuštena je sudbini! On ih je iznevjerio! Sir William Bradshaw nije dobar čovjek.

Samo održavanje tog automobila mora ga prilično stajati, rekao je Septimus kad su izašli na ulicu.

Ona se pripi uz njegovu ruku. Njih su prepustih sudbini.

AH što ona još hoće?

On svojim bolesnicima posvećuje tri četvrti sata; pa ako u toj napornoj znanosti koja se bavi onim o čemu, na koncu konca, ništa ne znamo - živčanim sustavom, ljudskim mozgom - liječnik izgubi osjećaj mjere, on griješi kao liječnik. Moramo sačuvati zdravlje; a zdravlje je mjera; tako da prizivate mjeru kad vam neki čovjek dođe u ordinaciju i reče da je Krist (česta obmana), i da ima poruku, kao što je ponajviše imaju, i prijeti da će se ubiti, kao što često čine; naređujete odmor u postelji; odmor u samoći; tišinu i odmor; odmor bez prijatelja, bez knjiga, bez poruka; šestomjesečni odmor; sve dok čovjek koji u lječilište uđe s pedeset kilograma ne izađe iz njega težak sedamdesetpet kilograma.

Mjeru, božansku mjeru, sir Williamovu božicu, stekao je sir William obilazeći bolnice, loveći losose, izrodivši sina u ulici Harley s lady Bradshaw, koja i sama lovi losose i snima fotografije koje se jedva mogu razlikovati od profesionalnih radova. Obožavajući mjeru, sir William nije samo za se zadobio blagostanje nego ga je i Engleskoj podario, odjeljivao je njezine luđake, zabranjivao rađanje djece, kažnjavao očajanje, onemogućavao neprikladne ljude da šire svoje poglede dok i oni, ako su muškarci, ne počnu dijeliti njegov osjećaj za mjeru, ili osjećaj lady Bradshaw ako su žene (ona je vezla, plela, provodila četiri od sedam večeri kod kuće sa sinom), tako da ga nisu poštovali samo

njegovi kolege, a podčinjeni ga se bojali, nego su prijatelji i rođaci njegovih bolesnika gajili prema njemu najveću zahvalnost što ustrajava u tome da ti proročki Kristovi i Kristice, što navješćuju smak svijeta ili dolazak Boga, piju mlijeko u krevetu, kao što sir William naređuje; sir William sa svojim tridesetogodišnjim iskustvom u takvim slučajevima, i njegov nepogrešivi instinkt: ovo je ludilo, ovo razum; njegov osjećaj za mjeru.

Ali Mjera ima sestru, koja se manje smiješi, koja je strasnija, Božicu koja je čak i sada zauzeta - u žezi i pijesku Indije, blatu i močvari Afrike, predgrađima Londona, ukratko, gdje god podneblje ili đavao kuša ljude da otpadnu od prave vjere, to jest njezine vjere - čak i sada zauzeta rušenjem svetišta, razbijanjem idola i postavljanjem svoga strogog lika na njihovo mjesto. Njezino je ime Obraćenje i ona se gosti voljom slabih, voleći da se doima, da se nameće, obožavajući svoje obličje otisnuto na licu puka. U određenom uglu Hyde Parka ona stoji na bačvici i propovijeda; ogrće se u bjelinu i pokajnički prerusena korača kao bratska ljubav po tvornicama i parlamentima; nudi pomoć, ali žudi vlast; sa svog puta grubo uklanja otpadnike i nezadovoljnike; udjeljuje svoj blagoslov onima koji, podižući pogled, pokorno love svjetlost svojih očiju iz njezinih. I taje lady (Rezia Warren Smith je to naslutila) imala svoje prebivalište u srcu sir Williama, premda prikriivena, kakva ponajviše i jest, pod nekom uvjerljivom krinkom; pod nekim časnim imenom; ljubavi, dužnosti, samoprijedora. Kako je on radio - kako se trudio da prikupi sredstva za fondove, da zagovara reforme, da osniva ustanove! Ali Obraćenje, izbirljiva božica, više voli krv nego ciglu, i najlukavije se gosti ljudskom voljom. Na primjer, lady Bradshaw. Podlegla je prije petnaest godina. Nije u tome bilo ničega opipljivoga; nikakva scena, nikakav lom; samo polagano tonjenje, poput čamca puna vode, njezine volje u njegovu. Sladak je bio njezin osmijeh, brzo njezino pokorenje; večera u ulici Harley, s osam ili devet jela, za deset-petnaest gostiju iz liječničkog staleža, bila je neusiljena i otmjena. Samo što je s odmicanjem večeri neka lagana dosada, ili možda nelagodnost, trzaj živca, šepRTLjenje, nespretnost i pometnja pokazala - u što je zaista mučno bilo povjerovati - da jedna lady laže. Nekada, davno, ona je slobodno lovila losose: sada, hitra u službi žudnje kojom se oko njezina muža tako uljevito krijesi za vlašću, za moći, ona se grčila, stiskala, smanjivala, kljaštrila, povlačila, zirkala: tako i ne

znajući točno zbog čega je večer bila neugodna, i što je prouzročilo taj pritisak na tjeme (što se lako moglo pripisati profesionalnom razgovoru, ih umoru velikog liječnika kojega život, rekla je lady Bradshaw, »ne pripada njemu nego njegovim bolesnicima«), ali neugodna je bila: tako su gosti, kad je izbilo deset sati, udisali zrak ulice Harley čak sa zanosom; to se olakšanje, međutim, uskraćuje njegovim bolesnicima.

Ondje u sivoj sobi, sa slikama na zidu i skupocjenim pokućstvom, pod stropom od debelog stakla, oni su spoznavali doseg svojih prijestupa: skutreni u naslonjačima, promatrali su ga kako prolazi, za njihovo dobro, kroz čudnovatu vježbu rukama, koje izbacuje naprijed, oštro ih vraća na bok, da dokaže (ako je bolesnik tvrdoglav) kako je sir William gospodar svojih postupaka, što bolesnik nije. Tu su se neki slabiji slamali; jecali, pokoravali se; drugi, nadahnuti tko zna kakvim neumjerenim ludilom, nazivali su sir Williama u lice bezočnim varalicom; pitali su se, što je još bezbožnije, o smislu života. Čemu živjeti? zahtijevali su. Sir William je odgovarao da je život dobar. Lady Bradshaw, dakako, u nojevu perju visi iznad okvira kamina, a što se njegovih prihoda tiče oni se penju do dvanaest tisuća godišnje. Ali nama, bunili su se, život nije pružio takvo obilje. On se s tim mirio. Njima nedostaje osjećaj za mjeru. A možda, na koncu konca, ne postoji ni Bog? On je slijegao ramenima. Ukratko, živjeti ili ne živjeti je naša osobna stvar? Ali tu oni griješe. Sir William ima nekog prijatelja u Surreyju gdje se uči - sir William je iskreno priznavao da je to teška umjetnost -osjećaj mjere. Postoji nadalje privrženost obitelji; čast; hrabrost; i blistava karijera. Sir William je odlučan pobornik svega toga. Ako to ne uspije, ostaju mu kao oslonac policija i opće dobro koje će se pobrinuti, napominjao je vrlo mirno, da se ti nedruštveni nagoni, dolje u Surreyju, ponikli prije svega zbog pomanjkanja čiste krvi, drže pod nadzorom. A onda se iskrada iz svoga skrovišta i penje na prijestolje ona Božica koja žudi zgaziti protivnike, neizbrisivo utisnuti svoj lik u tuđa svetišta. Goli, nezaštićeni, iscrpljeni, ti ljudi bez prijatelja primali su žig volje sir Williama. On se obarao; proždirao. Zatvarao je ljude. Zbog toga sklopa odlučnosti i čovjekoljublja sir William je bio tako silno drag svojti svojih žrtava.

Ali Rezia Warren Smith je kukala, koračajući ulicom Harley, da joj se ne sviđa taj čovjek.

Sijekući i razrezujući, razdjeljujući i podrazdjeljujući, satovi u ulici Harley grickali su lipanjski dan, savjetovah pokornost, podržavali vlast, i isticali u zboru uzvišene prednosti osjećaja za mjeru, sve dok se humak vremena nije toliko smanjio da je reklamni sat, obješen iznad neke trgovine u ulici Oxford, prijazno i bratski objavio, kao da tvrtka Rigby Lowndes ima zadovoljstvo davati besplatno obavijesti da je jedan i pol.

Kad se pogleda gore, vidi se da svako slovo njihovih prezimena stoji mjesto jednog sata; podsvjesno je čovjek zahvalan Rigbyju i Lowndesu što mu kažu koliko je sati, provjereno prema Greenwichu; i ta zahvalnost (tako je premišljao Hugh Whitbread, trateći vrijeme pred izlogom) poslije prirodno poprima oblik kupovanja čarapa i cipela tvrtke Rigby Lowndes. Tako je on premišljao. To mu je bila navika. On nije zalazio u dubinu. Doticao je površinu; mrtvi jezici, živi, život u Carigradu, Parizu, Rimu; jahanje, lov, tenis, sve je to jednom bilo. Zlobni jezici tvrde da sada čuva stražu u palači Buckingham, u svilenim čarapama i hlačama do koljena, nad nečim što nitko ne zna. Ah on to Čini izvanredno uspješno. On plovi u cvijetu engleskoga društva već pedeset pet godina. Poznaje predsjednike vlada. Za njega kažu da je čovjek duboke odanosti. Pa premda je istina da nije sudjelovao ni u jednom od velikih pokreta toga vremena niti je zauzimao važan položaj, jedna ili dvije skromne reforme služe mu na čast; jedna je poboljšanje javnih skloništa; druga zaštita sova u Norfolku; sluškinje su imale razloga da mu budu zahvalne; a njegovo ime na koncu pisama *Timesu*, koja su se zalagala za fondove, pozivala javnost da štiti, da čuva, da skuplja otpatke, da smanjuje dim i da iskorijeni nemoral po parkovima, nalagalo je poštovanje.

I veličanstveno je izgledao, zaustavivši se za trenutak (dok je zvuk polovine sata zamirao) da kritički, znalački, pogleda čarape i cipele; besprijekoran, bitan, kao da motri svijet s određene visine, i odjeven u skladu s tim; ali je bio svjestan obaveza što ih povlače za sobom stas, bogatstvo, zdravlje i sitničavo je držao, čak i kad to nije neophodno potrebno, do sitnih pažnji, do staromodnih iskazivanja štovanja, što je davalo neko svojstvo njegovu ponašanju, nešto što se može oponašati, nešto po čemu ga drugi pamte; jer on nikada ne bi, na primjer, došao na ručak kod

lady Bruton, koju poznaje već dvadeset godina, da joj u ispruženoj ruci ne donese kitu karanfila, i da ne upita gospođicu Brush, tajnicu lady Bruton, za njezina brata u Južnoj Africi, što je gospođica Brush, premda lišena svih osobina ženskih draži, zbog nekog razloga tako uzimala za zlo da je govorila »Hvala, njemu je vrlo dobro u Južnoj Africi«, dok mu je, već pet-šest godina, bilo vrlo loše u Portsmouthu.

Lady Bruton je pak više voljela Richarda Dallowaya, koji je stigao u isti čas. Zapravo, sreli su se na kućnom pragu.

Naravno, lady Bruton je više voljela Richarda Dallowaya. On je bio mnogo istančanije građe. Ali ona ne bi dopustila da ogovaraju njenog jadnog dragog Hugh-a. Ona nikad ne može zaboraviti njegovu ljubaznost - zaista je bio iznimno ljubazan - zaboravila je u kojoj točno prilici. Ali bio je - iznimno ljubazan. U svakom slučaju, razlika između jednog čovjeka i drugog nije tako velika. Ona nikada nije vidjela smisla u komadanju ljudi, kao što je činila Clarissa Dalloway - u komadanju i ponovnom sastavljanju; ni u kom slučaju kad je nekome već šezdeset druga. Uzela je Hughove karanfile sa svojim ukočenim odbojnim osmijehom. Nitko više neće doći, rekla je. Pozvala ih je pod lažnom izlikom da joj pomognu da se izvuče iz jedne neprilike.

»Ali prvo ručajmo«, rekla je.

I tako je počelo bešumno i savršeno prolaženje kroz dvojna vrata dvorkinja s pregačama i bijelim kopicama, ne sluškinja zbog nužde, nego sljedbenica tajanstva ili velike obmane kojom se bave domaćice u Mayfairu od jedan i pol do dva, kad na pokret ruke prestaje promet, a mjesto njega se javlja duboka zabluda prije svega o hrani - da se ne plaća; a zatim da se stol sam od sebe dobrovoljno prekriva kristalom i srebrninom, malenim podloščima, tanjurićima s crvenim voćem; slojevi smeđe kreme prerušavaju iverke; u zdjelama plivaju razuđeni pilići; gori raznobojna neprirodna vatra; a s vinom i kavom (što se ne plaćaju) rastu vesela priviđenja pred zanesenim očima; pred plemenito zamišljenim očima; očima kojima se život čini glazben, tajanstven; očima što sada zasjaše da blago primijete ljepotu crvenih karanfila što ih je lady Bruton (kojoj su kretnje stalno ukočene) položila kraj svoga tanjura, tako da Hugh Whitbread, osjećajući da je u miru s cijelim svemirom i u isti mah

potpuno svjestan svog položaja, reče odlažući viljušku: »Zar ne bi čarobno izgledali na vašoj čipki?«

Ta prisnost je žestoko kosnula gospođicu Brush. Pomislila je da je neodgojen čovjek. Nagnala je lady Bruton na smijeh.

Lady Bruton podiže karanfile, držeći ih prilično kruto u gotovo istom stavu u kojem je general na slici iza nje držao svitak; ostade mirna, ushićena. Što je ona zapravo, generalova praunuka? prapraunuka? pitao se Richard Dalloway. Sir Roderick, sir Miles, sir Talbot - tako je. Neobično je kako se u toj porodici sličnost prenosi po ženskoj lozi. I ona bi morala biti konjički general. Richard bi oduševljeno pod njom služio; on je silno poštuje; on gaji one romantične poglede o dobrodržecim staricama s rodoslovljem, i volio bi, na svoj dobroćudan način, dovesti nekog svog mladog znanca usijane glave k njoj na ručak; kao da netko poput nje može poteći od blagorodnih zaljubljenika u čaj] On poznaje njezin kraj. On poznaje njezinu porodicu. Postoji loza, koja još rađa, pod kojom je ili Lovelace ili Herrick⁶ - ona sama nikada nije pročitala nijedan pjesnički redak, ali tako se priča - sjedio. Bolje da pričekava s iznošenjem pitanja koje ju muči (radi se o nekom apelu javnosti; ako ga objavi, u kojem obliku i tako dalje), bolje je pričekati dok ne popiju kavu, mislila je lady Bruton; i tako je položila karanfile kraj svog tanjura.

»Kako je Clarissa?« upitala je naglo.

Clarissa je uvijek govorila da je lady Bruton ne voli. Zaista, o lady Bruton se pričalo da je više zanima politika nego ljudi; da razgovara kao muškarac; da je imala umiješane prste u nekoj čuvenoj spletki iz osamdesetih godina koja se sada počinjala spominjati u memoarima. Svakako u njezinu salonu postoji udubljenje, i stol u tom udubljenju, i nad tim stolom fotografija generala sir Talbota Moorea, sada pokojnoga, koji je tu napisao (jedne večeri osamdesetih godina) u nazočnosti lady Bruton, s njezinim znanjem, možda i savjetom, telegram kojim je naređeno britanskim trupama da napreduju u jednom povijesnom trenutku. (Ona je čuvala pero i kazivala tu priču). Tako, kad bi ona na svoj iznenadan način rekla »Kako je Clarissa?« muževi su teško mogli uvjeriti svoje supruge, a zapravo, koliko god su joj bili odani, i sami su potajno u to sumnjali, u njeno zanimanje za žene koje se često isprečavaju na putu muževima, ne dopuštaju im da prihvate mjesto u inozemstvu, te usred

zasjedanja moraju se voditi na more da se oporavljaju od gripe. Ipak su žene nepogrešivo znale daje njezino pitanje »Kako je Clarissa?« poruka od onoga tko nam želi dobro, od gotovo nijemog pratioca, i da to izricanje (možda pet-šest puta tijekom cijeloga života) znači priznavanje nekog ženskog drugarstva što se provlačilo ispod muških ručkova i spajalo lady Bruton i gospođu Dalloway, koje su se rijetko sretale, a kad su se sretale, držale su se ravnodušno pa čak i neprijateljski, jedinstvenom vezom.

»Sreo sam Clarissu jutros u parku«, reče Hugh Whitbread, zagrabiivši iz zdjele, željan da sebi pripiše tu malu zaslugu, jer njemu je trebalo samo da dođe u London i da se odjednom sa svima sretne; ali je proždrljiv, jedan od najproždrljivijih ljudi što ih je ikad vidjela, pomisli Milly Brush, koja je promatrala muškarce s nepokolebljivom strogošću i bila sposobna za vječnu vjernost, posebno svome spolu, jer je bila kvrgava, neskladna, koščata i posve lišena ženskih draži.

»Znate li tko je u gradu?« reče lady Bruton sjetivši se iznenada. »Naš stari prijatelj, Peter Walsh.«

Nasmiješise se. Peter Walsh! A gospodinu Dallowayu je iskreno drago, pomisli Milly Brush; a gospodin Whitbread misli samo na svoju piletinu.

Peter Walsh! Sve troje, lady Bruton, Hugh Whitbread i Richard Dalloway, sjetiše se iste stvari - kako je Peter bio strasno zaljubljen; bio odbijen; otišao u Indiju; teško propao; napravio zbrku; a Richard Dalloway je ipak veoma naklonjen tom dragom starom prijatelju. Milly Brush je to vidjela; vidjela je sjenu u njegovim smeđim očima; vidjela je da oklijeva; da razmatra; i to ju je zanimalo, kao što ju je gospodin Dalloway oduvijek zanimalo, jer što li on misli, pitala se, o Peteru Walshu?

Da je Peter Walsh bio zaljubljen u Clarissu; da će ravno poslije ručka otići kući i naći Clarissu; da će joj reći, s mnogo riječi, da je voli. Da, on će to reći.

Milly Brush se nekada gotovo mogla zaljubiti u te šutnje; gospodin Dalloway je uvijek bio tako pouzdan; i takav gentleman. Sada, u četrdesetoj godini, trebalo je samo da lady Bruton klimne, ih da malo naglije okrene glavu pa da Milly Brush zamijeti znak, koliko god duboko bila potonula u ta svoja razmišljanja povučena duha, nepokvarene duše koju život nije mogao zavarati, jer joj život nije darovao ni truna najneznatnije vrijednosti; ni kovrču, ni osmijeh, ni usnu, ni obraz, ni nos; ništa, zaista ništa; trebalo

je samo da lady Bruton klimne, i Perkinsovoj je već bilo naređeno da požuri s kavom.

»Da; Peter Walsh se vratio«, reče lady Bruton. To je svima njima neodređeno laskalo. Vratio se, potučen, poražen, na njihove sigurne obale. Ali, razmišljali su, nemoguće mu je pomoći; postoji neka pukotina u njegovu karakteru. Hugh Whitbread reče da bi, naravno, mogli spomenuti njegovo ime Tome-i-tome. On se tugaljivo, važno, namršti pomislivši na pisma koja će pisati predstojnicima vladinih ureda o »svom starom prijatelju,

Peteru Walshu«, i tako dalje. Ali to ničemu neće voditi - ničemu stalnom, zbog njegova karaktera.

»U nevolji je zbog neke žene«, reče lady Bruton. Svi su oni nagađali da se *to* krije iza svega.

»Kako god bilo«, reče lady Bruton želeći prekinuti razgovor o tome, »cijelu ćemo priču čuti od samog Petera.«

(Kava je vrlo polako stizala.)

»Adresa«? promrmlja Hugh Whitbread; i odjednom se namreška ona siva službena plima što iz dana u dan oplakuje lady Bruton, pribirući, priječeći, obavijajući je tananim tkivom koje oslabljuje potrese, blaži razdore i oko te kuće u ulici Brook razastire tanku mrežu gdje se stvari hvataju i odakle ih pomnjivo i smjesta vadi sjedokosa Perkinsova, koja je već trideset godina kod lady Bruton i sada ispisuje tu adresu; pruža je gospodinu Whitbreadu koji vadi novčanik, podiže obrve, i gurajući je među dokumente najveće važnosti govori da će reći Evelyn da ga pozove na ručak.

(Čekali su s donošenjem kave dok gospodin Whitbread ne svrši s jelom.)

Hugh je vrlo spor, pomisli lady Bruton. On se deblja, primijeti. Richard stalno održava svoju vitkost. Postajala je nestrpljiva; cijelo njezino biće se usmjeravalo, metući potpuno, neopozivo, nadmoćno u stranu sve te nepotrebne sitnice (Petera Walsha i njegove poslove), na predmet koji je obuzimao njezinu pažnju, ne samo njezinu pažnju nego i ono vlakno koje je potka njezine duše, taj bitan njezin dio bez kojega Millicent Bruton ne bi bila Millicent Bruton; na projekt iseljavanja mladih ljudi obaju spolova iz uglednih obitelji i njihova naseljavanja u Kanadi s dobrim izgledima za

uspjeh. Ona pretjeruje. Možda je izgubila svoj osjećaj mjere. Iseljavanje se drugima ne čini da je očigledan lijek, veličanstvena zamisao. Ne predstavlja to njima (ni Hughu, ni Richardu, čak ni odanoj gospođici Brush) oslobođenje zaslužjenog egoizma što ga jaka ratoborna žena, dobro odgojena, dobra podrijetla, neposrednih poriva, čestitih osjećaja i s malo moći samopromatranja (širokogrudna i jednostavna - zašto ne može svatko biti širokogrudan i jednostavan? pitala je), osjeća da u njoj raste, kad mladost već mine, i što se mora na nešto usmjeriti - može to biti Iseljavanje, može to biti Oslobođanje; ali što god to bilo, taj predmet oko kojega se svakodnevno izlučuje bit njezine duše, neizbježno postaje prizmatičan, blještav, napola zrcalo, napola dragulj; čas pomnjivo skriven ako bi mu se ljudi podsmjehivali; čas ponosno izložen. Ukratko, Iseljavanje je velikim dijelom postalo lady Bruton.

Ali ona mora pisati. A nju jedno pismo *Timesu*, znala je reći gospođici Brush, stoji više nego spremanje ekspedicije u Južnu Afriku (što je činila u ratu). Poslije jutarnje bitke, kad je počinjala, kidala, ponovo počinjala, znala je osjetiti ništavnost svoga ženskog bića kao što to ni u jednoj drugoj zgodi nije osjećala, i zahvalno je okretala misli prema Hughu Whitbreadu koji je vladao - u to nitko nije mogao posumnjati - vještinom pisanja pisama *Timesu*.

Stvorenje tako različito građeno od nje, s takvim vladanjem jezikom; sposobno da složi rečenice onako kako urednici vole da budu složene; sa strastima koje čovjek ne može jednostavno nazvati proždrljivošću. Lady Bruton se često sustezala da donosi sud o muškarcima iz poštovanja prema tajanstvenom sporazumu po kojemu oni, a nijedna žena, stoje u skladu sa zakonima svemira; znaju složiti rečenice; znaju što treba reći; tako da je bila sigurna, ako joj Richard dade savjet a Hugh to za nju napiše, da je na neki način u pravu. I tako je pustila Hughu da pojede svoj nabujak; upitala je za jadnu Evelyn; pričekala dok nisu počeli pušiti, pa onda rekla:

»Milly, biste li donijeli one papire?«

I gospođica Brush izađe, vrati se; položi papire na stol; a Hugh izvuče svoje naliv-pero; svoje srebrno naliv-pero, koje ga služi već dvadeset godina, reče odvrćući mu poklopac. Još savršeno radi; pokazao ga je proizvođačima; nema razloga, rekli su, da se ikad istroši; što je nekako Hughu služilo na čast, i na čast osjećajima što ih je njegovo pero izražavalo

(tako se učini Richardu Dallowayu) dok je Hugh pomnjivo počinjao pisati velika štampana slova s viticama na rubu, tako čudesno svodeći zbrkane misli lady Bruton na smisao, na gramatiku, da to urednik *Timesa*, osjećala je lady Bruton promatrajući čudesnu preobrazbu, mora poštovati. Hugh je bio spor. Hugh je bio tvrdoglav. Richard je rekao da čovjek mora riskirati. Hugh je predložio promjene iz obzira prema osjećajima čitalaca o kojima, rekao je prilično kiselo kad se Richard nasmijao, »treba voditi računa«, i pročitao »kako dakle mislimo da je sazrelo vrijeme... pretičak omladine našeg sve brojnijeg pučanstva... što dugujemo mrtvima...« što je Richard smatrao pukim gomilanjem riječi i naklapanjem, ali ne može škoditi, naravno, a Hugh je nastavio nabacivati osjećaje najuzvišenije plemenitosti po abecednom redu, otresajući pepeo cigare s prsluka i dajući s vremena na vrijeme pregled onoga što su učinili, dok napokon nije pročitao nacrt pisma za koje je lady Bruton pouzdano osjetila da je remek-djelo. Zar njezine misli mogu tako zvučati?

Hugh nije mogao jamčiti da će ga urednik uvrstiti; ali će se sastati s nekim čovjekom na ručku.

Na to lady Bruton, koja je rijetko činila dražesne kretnje, zadjenu sve Hughove karanfile za prednji dio haljine i izbacivši ruke nazva ga: »Moj predsjedniče vlade!« Nije znala što bi učinila bez njih dvojice. Oni ustadoše. I Richard Dalloway po običaju pristupi generalovu portretu da ga pogleda, jer je kanio, kad bude imao slobodnog vremena, napisati povijest porodice lady Bruton.

I Millicent Bruton je vrlo ponosna na svoju porodicu. Ali oni mogu čekati, oni mogu čekati, rekla je promatrajući sliku; što je značilo da su njezini preci, vojnici, službenici, admirali, bili poduzetni ljudi koji su izvršili svoju dužnost; i Richardova prva dužnost je njegova domovina; ali ima krasno lice, rekla je; i svi su papiri spremni za Richarda u Aldmixtonu kad dođe vrijeme; laburistička vlada, mislila je. »Ah, te vijesti iz Indije!« uskliknu. A poslije, dok su stajali u predvorju i uzimali žute rukavice iz zdjele na stolu od malahita, dok je Hugh s posve suvišnom udvornošću poklanjao gospođici Brush neku neiskorištenu ulaznicu ili joj iskazivao neku drugu čast, što se njoj gadilo iz dna duše te je crvenjela kao opeka, Richard se okrenuo k lady Bruton, držeći šešir u ruci, i rekao:

»Večeras ćemo vas vidjeti na našem primanju?« na što se lady Bruton vrati dostojanstvo koje je bilo uništeno pisanjem pisma. Možda će doći; ili možda neće doći. Clarissa ima čudesnu snagu. Lady Bruton se užasava primanja. I k tome, ona stari. Tako je napominjala stojeći na pragu; lijepa; vrlo uspravna; dok se njezin kineski pas protezao iza nje, a gospođica Brush nestajala u pozadini punih ruku papira.

I lady Bruton se svečano, veličanstveno, uspe u svoju sobu, i ispruživši jednu ruku leže na sofu. Uzdahnu, zahrka, ah nije spavala, samo je bila dremljiva i teška, dremljiva i teška, kao djetelinište na pripeci ovog vrelog lipanjskog dana, s pčelama što se vrzu na sve strane i žutim leptirima. Uvijek se vraćala na ta polja u Devonshireu, gdje je preskakivala potočice na Pattyju, svom konjiću, s Mortimerom i Tomom, svojom braćom. I bilo je pasa; bilo je štakora; otac i majka su joj sjedili na ledini pod drvećem, s iznesenim priborom za čaj; pa lijehe georgina, trandovilja, pampaske trave; a oni, mali nevaljalci, stalno spremni na neku nepodopštinu! prikradajući se straga kroz grmlje, da ih ne vide, potpuno blatnjavi od nekog nestašluka. Što je sve stara dadilja znala reći o njenim haljnicama!

Ah bože, sjeti se - danas je srijeda u ulici Brook. Ona dva ljubazna draga prijatelja, Richard Dalloway, Hugh Whitbread, otišla su po današnjoj vrućini kroz ulice iz kojih buka dopire do nje dok leži na sofi. Moć ona ima, položaj, prihode. Živjela je među vrhovima svoga vremena. Imala je dobrih prijatelja; poznavala je najsposobnije ljude svoga doba. Šumorenje Londona diže se do nje, a njezina ruka, ležeći na naslonu sofe, steže se oko nekog zamišljenog štapa kakav su možda njeni djedovi držali, i držeći ga ona izgleda, ovako dremljiva i teška, kao da zapovijeda bataljunima što polaze u Kanadu, i onim dragim prijateljima što koračaju Londonom, tim svojim područjem, tim komadićem saga, Mayfaira.

A oni su sve dalje i dalje odlazili od nje, vezani za nju tankom niti (jer su kod nje ručali) koja će se rastezati i rastezati, postajati sve tanja i tanja dok budu koračali Londonom; kao da se nečiji prijatelji vežu za njegovo tijelo, pošto s njim ručaju, tankom niti koja (dok ona ondje drijema) postaje magličava od zvuka zvona koja otkucavaju sate ili zvone za službu božju, kao što je nit samotnog pauka poprskana kapima kiše pa se, otežala, objesi. Tako ona zaspa.

A Richard Dalloway i Hugh Whitbread oklijevali su na uglu ulice Conduit upravo u trenutku kad je Millicent Bruton, ležeći na sofi, dopustila da se nit prekine; zahrkala je. Protivni vjetrovi sudarali su se na uglu ulice. Oni su gledali u neki izlog; nisu željeli ništa kupiti niti razgovarati nego se razići, ali su zbog protivnih vjetrova što se sudaraju na uglu ulice, zbog neke vrsti klonulosti tjelesnih plima, zbog dviju sila što se vrtložno susreću, jutro i poslijepodneva, oklijevali. Neki novinski plakat poletio je u zrak, junački, isprva kao zmaj, zatim je zastao, propao, zalepršao; i koprena neke lady je zavijorila. Žuti platneni zaslони su treperili. Brzina jutarnjeg prometa je opala, a usamljena kola nemarno su tandrkala kroz poluprazne ulice. U Norfolku, o kojemu je Richard Dalloway napola mislio, blag topao vjetar posuvraćao je latice; mreškao vode; mrsio rascvale trave. Kosci sijena, koji su se bili svalili ispod živica da se ispavaju od jutarnjega truda, rastvarali su zastore od zelenih vlati; odmicali kugle obične krasuljice da vide nebo; modro, postojano, usplamtjelo ljetno nebo.

Svjestan da gleda srebrni vrč s dvije ručke iz vremena kralja Jamesa I., i da se Hugh Whitbread udostojano, s izgledom znalaštva, divi nekoj španjolskoj ogrlici kaneći pitati za cijenu u slučaju da se ona sviđi Evelyn - Richard je ipak bio umrtvljen; nije uspijevaao ni misliti ni maknuti se. Život je izbacio te olupine; izloge pune raznobojnog stakla, a čovjek stoji ukočen od staračke obamrlosti, uklipljen od staračke ukrućenosti, i gleda ih. Možda će Evelyn Whitbread poželjeti da kupi tu španjolsku ogrlicu -možda hoće. On mora zijevnuti. Hugh je ulazio u trgovinu. »Pravo imate!« rekao je Richard pošavši za njim.

Bog mu je svjedok da nije želio ići u kupovinu ogrlice s Hughom. Ali u tijelu su plime. Susreću se jutro i poslijepodne. Nošeni poput krhkog čuna na dubokim, dubokim vodama, pradjed lady Bruton i njegovi memoari i njegove bitke u Sjevernoj Americi klonuše i potonuše. Millicent Bruton također. I ona zaroni. Richard nimalo ne mari što će biti s iseljavanjem; ni s tim pismom, hoće li ga urednik uvrstiti ili neće. Napeta ogrlica visjela je između Hughovih divnih prstiju. Neka je dade nekoj djevojci, ako mora kupovati dragulje - bilo kojoj djevojci, bilo kojoj djevojci na ulici. Jer nevrijednost ovog života prilično se snažno dojmila Richarda - kupovanje ogrlica za Evelyn. Da ima sina, rekao bi: Radi, radi. Ali on ima svoju Elizabeth; on obožava svoju Elizabeth.

»Htio bih vidjeti gospodina Dubonneta«, rekao je Hugh na svoj otresit otmjen način. Ustanovilo se da taj Dubonnet ima mjeru vrata gospođe Whitbread i da, što je još neobičnije, poznaje njezino mišljenje o španjolskom nakitu i koliko ga već posjeduje (čega se Hugh nije mogao sjetiti). A sve je to Richardu Dallowayu izgledalo strašno čudno. Jer on nikada nije Clarissi donosio darove, osim jedne narukvice prije dvije-tri godine, s kojom nije osobito uspio. Ona je nikad ne nosi. Zaboljelo ga je kad se sjetio da je ona nikad ne nosi. I kao što se nit samotnog pauka, pošto se tu i tamo zanjiše, uhvati za vršak nekog lista, tako se Richardov razum, prenuvši se iz obamrlosti, ustali na njegovoj ženi, Clarissi, koju je Peter Walsh tako strasno ljubio; a Richard je iznenada vidio njezin lik ondje za ručkom; svoj lik i Clarissin; njihov zajednički život; i on privuče pladanj sa starim nakitom k sebi, i dignuvši prvo jedan broš, zatim neki prsten, upita: »Koliko stoji ovo?« ali je sumnjao u svoj ukus. Htio je otvoriti vrata salona i ući pružajući nešto; neki dar za Clarissu. Samo što? Ali Hugh se naljutio. Bio je neizrecivo nadut. Zaista, pošto je već trideset pet godina njihov kupac, on neće dopustiti da ga samo tako otpremi neki dječak koji ne zna svoj posao. Jer čini se da Dubonneta nema, a Hugh ne želi ništa kupiti dok gospodin Dubonnet ne izvoli biti tu; na što mladić pocrvenje i nakloni se svojim malim odmjerenim naklonom. Bio je savršeno odmjeren. A ipak Richard ne bi mogao to reći po cijenu svog života! Zašto ti ljudi podnose ovako groznu bezobraštinu, to nije mogao shvatiti. Hugh postaje nepodnošljivi magarac. Richard Dalloway ne može izdržati više od jednog sata u njegovu društvu. I podigavši svoj polucilindar u znak pozdrava, Richard skrenu na uglu ulice Conduit nestrpljiv, da, veoma nestrpljiv da slijedi onu paukovu nit privrženosti između njega i Clarisse; poći će ravno k njoj, u Westminster.

Ali je želio ući s nečim u ruci. Cvijeće? Da, cvijeće, budući da ne vjeruje svom ukusu kad se radi o zlatu; mnoštvo cvijeća, ruža, orhideja, da proslavi nešto što predstavlja, nazovite to kako hoćete, događaj; taj osjećaj prema njoj kad su razgovarali o Peteru Walshu za ručkom; a oni nikada o tome nisu govorili; godinama nisu o tome progovorili; što je, pomisli on primajući svoje crvene i bijele ruže (veliku kitu u svilenom papiru), najveća greška na svijetu. Dolazi vrijeme kad se to ne može reći; čovjek postaje previše stidljiv da to reče, pomisli, turajući u džep ostatak od desetak

pennyja, krećući s velikom kitom stisnutom uz tijelo prema Westminsteru, da joj odmah upravo tim riječima reče (što god ona pomislila o njemu), pružajući to cvijeće: »Volim te«. Zašto ne? Zaista, to je čudo kad pomisli na rat, na tisuće jadnih momaka pred kojima je stajao život, koji su zajedno pokošeni, i već napola zaboravljeni; to je čudo. On korača Londonom da upravo tim riječima rekne Clarissi da je voli. Što se nikada ne govori, pomisli. Djelomično zbog lijenosti; djelomično zbog stidljivosti. A Clarissa - na nju je teško misliti; osim na trenutke, kao za ručkom, kad ju je sasvim izrazito vidio; i njihov cio život. On zastade na prijelazu; i ponovi - jer je bio jednostavan po prirodi, i nepokvaren, volio je pješaćenje, i lov; jer je bio ustrajan i tvrdoglav, zastupao potlačene i oslanjao se na svoj instinkt u Donjem domu; jer je sačuvao svoju jednostavnost a ipak u isti mah postao prilično nerazgovorljiv, prilično krut - i ponovi da je to čudo što se oženio Clarissom; čudo - njegov život je čudo, pomisli; oklijevajući da prijeđe ulicu. Ali mu je uzavrela krv videći da malena stvorenja od pet-šest godina sama prelaze preko Piccadillyja. Policija treba smjesta zaustaviti promet. On se ne zanosi mislima o londonskoj policiji. Ustvari, on prikuplja dokaze o njihovim manjkavostima; pa ti piljari kojima nije dopušteno da se sa svojim kolicima zadržavaju na ulicama; pa prostitutke, bože dragi, nisu krive one, nisu krivi ni mladići, nego njihov ogavni društveni sistem i tako dalje; sve o čemu je razmišljao moglo se vidjeti na njegovu zamišljenom, sivom, nepopustljivom, žustrom, urednom licu dok je koračao parkom da reče svojoj ženi da je voli.

Jer on će joj to reći upravo tim riječima, čim uđe u sobu. Jer je neizmijerna šteta ne reći ono što čovjek osjeća, pomisli on prolazeći kroz Green park i promatrajući sa zadovoljstvom kako u hladovini ispod drveća cijele obitelji, siromašne obitelji, planduju; djeca se ritaju nogama; sišu mlijeko; razbacane papirnate vrećice koje bi lako mogao pokupiti (kad bi ljudi na to upozorili) jedan od te debele gospode u uniformi; jer njegovo je mišljenje da svaki park, i svaki trg, u ljetnim mjesecima treba biti otvoren za djecu (trava u parku buja i vene, obasjavajući uboge majke iz Westminstera i njihova puzava čeda, kao da se odozdo pomiče neka žuta svjetiljka). Ali što se može učiniti za ženske skitnice kao što je to jedno stvorenje što se nalakćeno izvalilo (kao da se bacila na zemlju, stresavši sve spona, da radoznalo promatra, da smjelo razmišlja, da proniče u

mnoga zašto i zbog čega, bezobrazna, razjapljena, podrugljiva), to ne zna. Noseći svoje cvijeće kao oružje, Richard Dalloway joj se primače; prođe kraj nje pribran; još je bilo vremena za iskru među njima - ona se nasmija kad ga vidje, on se dobroćudno nasmiješi, razmatrajući problem žena skitnica; ali nipošto ne bi stupili u razgovor. Međutim, on će reći Clarissi da je voli, upravo tim riječima. On je bio, nekada davno, ljubomoran na Petera Walsh; ljubomoran na njega i na Clarissu. Ali ona mu je toliko puta rekla da je imala pravo što se nije udala za Petera Walsh; što je, znajući Clarissu, očito istina; njoj treba oslonac.

Ne zato što je slaba; ali joj treba oslonac.

A što se tiče palače Buckingham (poput kakve stare primadone što se pokazuje gledalištu sva u bjelini), ne možete joj zanijekati stanovito dostojanstvo, mislio je, ni prezreti ono što, na koncu konca, milijunima ljudi (mala skupina čekala je pred ulazom da vidi kralja kad se izveze) predstavlja simbol, kako god to smiješno bilo; dijete bi s kutijom kocaka to bolje napravilo, pomisli; gledajući spomenik kraljici Viktoriji (koju je pamtio kako se s rožnatim naočalama vozi kroz Kensington), njegovo bijelo postolje, njegovo bujno materinstvo; ali njemu je drago što nad njim vladaju potomci Horse⁷; njemu je drago susljeđivanje; i osjećaj prenošenja tradicija prošlosti. Veliko je doba u kojemu živi. Zaista, njegov je život čudo; neka u to ne sumnja; evo ga, u najboljim godinama svog života, kako korača prema svojoj kući u Westminsteru da reče Clarissi da je voli. To je sreća, pomisli on. To je to, reče ulazeći u Dean's Yard. Big Ben je počinjao otkucavati, prvo upozorenje, glazbeno; zatim sat, neopozivo. S ručkovima propada cijelo popodne, pomisli približavajući se svojim vratima. Zvuk Big Bena preplavljivao je Clarissin salon gdje je ona, zlovoljna kao nikada, sjedila za pisaćim stolom; zabrinuta; zlovoljna. Istina je živa da nije pozvala Ellie Henderson na svoje primanje; ali ona je to namjerno činila. Sad joj gospođa Marsham piše: »Rekla je Ellie Henderson da će moliti Clarissu - Ellie toliko želi doći«.

Ali zašto ona mora pozivati sve dosadne žene u Londonu na svoja primanja? Zašto se gospođa Marsham mora miješati? A Elizabeth se sve to vrijeme zatvorila s Doris Kilman. Ništa mučnije ne može zamisliti. Molitva u ovo doba s tom ženom. A zvuk zvona preplavljuje sobu svojim tugaljivim valom; koji se povlači, pa se skuplja da još jednom zapljusne; kadli

začu, rastreseno, kako nešto šuška, kako nešto grebe pred vratima. Tko li je u taj sat? Tri, bože dragi! Već su tri sata! Jer s nadmoćnom izravnošću i dostojanstvom ura je izbila tri puta; i ona nije čula ništa drugo; ali se kvaka na vratima pomače i uđe Richard! Kakvo iznenađenje! Uđe Richard, pružajući cvijeće. Jednom ga je izdala, u Carigradu; a lady Bruton, za čije se ručkove govori da su izvanredno zabavni, nije nju pozvala. On pruža cvijeće - ruže, crvene i bijele ruže. (Ali sebe nije mogao prisiliti da reče da je voli; ne upravo tim riječima.)

Kako su lijepe, rekla je uzimajući cvijeće. Razumjela je; razumjela je bez njegovih riječi; njegova Clarissa. Metnula ih je u vaze na okviru od kamina. Kako lijepo izgledaju, rekla je. I je li bilo zabavno, upitala je? Je li lady Bruton pitala za nju? Vratio se Peter Walsh. Pisala je gospođa Marsham. Mora U pozvati Ellie Henderson? Ona Kilmanova je gore.

»Ah sjednimo pet minuta«, rekao je Richard.

Sve se čini tako pusto. Sve su stolice uza zid. Što to rade? O, to je za primanje; ne, nije on zaboravio primanje. Vratio se Peter Walsh. O, da; posjetio ju je. Došao je da se razvede; i zaljubljen je u neku ženu ondje. I nije se ni najmanje promijenio. Ona je bila tu, popravljala je haljinu...

»Razmišljala sam o Bourtonu«, reče ona.

»Hugh je bio na ručku«, reče Richard. Ona je i njega srela! No, on postaje krajnje nepodnošljiv. Kupovao je ogrlice za Evelyn; deblji nego ikada; nepodnošljivi magarac.

»Pa mi je odjednom sinulo da sam se mogla udati za njega«, reče ona misleći na Petera koji je tu sjedio sa svojom malom leptir-kravatom; s onim nožem, otvarajući ga, zatvarajući ga. »Baš kakav je uvijek bio, znaš.«

Razgovarali su o njemu za ručkom, reče Richard. (Ah joj nije mogao reći da je voli. Držao ju je za ruku. Ovo je sreća, mislio je.) Pisali su pismo *Timesu* za Millicent Bruton. To je sve za što je Hugh sposoban.

»A naša draga gospođica Kilman?« upita on. Clarissa je razmišljala kako su ruže doista krasne; prvo skupljene u kiti; sada se počinju same od sebe razdvajati.

»Kilmanova je stigla upravo kad smo ručali«, reče ona. »Elizabeth je porumenjela. Zatvorile su se gore. Mislim da se mole.« Gospode! Njemu se to ne sviđa; ah takve stvari prolaze ako im ne pridaješ važnosti.

»S kišnim ogrtačem i kišobranom«, reče Clarissa.

On nije rekao »Volim te«; ali je drži za ruku. Ovo je sreća, ovo, pomisli.

»Ah zašto ja moram pozivati sve dosadne žene na svoja primanja? reče Clarissa. A kad gospođa Marsham priređuje primanje, poziva li *ona* njezine goste?«

»Jadna Ellie Henderson«, reče Richard - vrlo je čudna stvar koliko je Clarissi stalo do njenih primanja, pomisli.

Ali Richard nema pojma kako treba izgledati salon. Ipak – što da reče?

Ako ona toliko brine zbog tih primanja, on joj neće dati da ih priređuje. Zali li što se nije udala za Petera? Ali on mora pod. On mora otići, reče ustajući. Ali zastade trenutak kao da se sprema nešto reći; i ona se upita što? Zašto? Tu su ruže.

»Neki odbor?« upita ona kad on otvori vrata.

»Armenci«, reče on; ili su to možda bili »Albanci«.

A u ljudima postoji dostojanstvo; samotnost; čak između muža i žene ponor; i to čovjek mora poštivati, pomisli Clarissa gledajući ga kako otvara vrata; jer žena se ne može toga odred, niti oduzeti to svome mužu protiv njegove volje, a da ne izgubi svoju nezavisnost, svoje samopoštovanje - nešto, na koncu konca, neprocjenjivo.

On se vrati s jastukom i pokrivačem.

»Jedan sat potpunog odmora poslije ručka«, reče. I ode.

Takav je on¹. Govorit će »Jedan sat potpunog odmora poslije ručka« do konca svijeta, jer je to neki liječnik jednom naredio. Tako on doslovno shvaća sve što liječnici kažu; to je dio njegove divne božanstvene jednostavnosti koju nitko nema u tolikoj mjeri; koja ga tjera da pođe i obavlja stvari dok ona i Peter gube vrijeme u zadjevicama. On je već na pola puta prema Donjem domu, prema svojim Armencima, svojim Albancima, pošto je nju smjestio na sofu da gleda njegove ruže. A ljudi će reći: »Clarissa Dalloway je razmažena«. Njoj je mnogo više stalo do njenih ruža nego do tih Armenaca. Oni se zatiru, sakate, mrznu, žrtve okrutnosti i nepravde (slušala je Richarda kako to po sto puta govori) - ne, ona ništa ne osjeća za te Albance, ili su to Armenci? ali voli svoje ruže (zar to ne pomaže Armencima?) - jedino cvijeće koje može gledati otrgnuto. Ali Richard je već u Donjem domu; u svom odboru, pošto je riješio sve

njezine poteškoće. Ali ne; jao, to nije istina. On ne vidi zašto ne treba pozvati Ellie Henderson. Ona će, naravno, učiniti kako on želi. Budući da je donio jastuk, ona će leći... Ali - ali - zašto se ona iznenada osjeća, bez njoj dokučiva razloga, očajno nesretnom? Kao netko kome ispadne zrnce bisera ili dijamanta u travu, pa vrlo pomnjivo razmiče visoke vlati, ovamo i onamo, i uzalud traži na sve strane, i napokon ga nazre ondje među korijenjem, tako ona prebire jednu stvar za drugom; ne, nije to zbog Sally Seton koja je rekla da Richard nikada neće ući u vladu jer ima drugorazrednu pamet (toga se sjetila); ne, njoj to ne smeta; niti to ima ikakve veze s Elizabeth i Doris Kilman; to su činjenice. Bilo je to zbog nekog dojma, nekog neugodnog dojma, možda ranije toga dana; nešto što je rekao Peter, sjedinjeno s nekom njezinom potištenošću, u njenoj spavaćoj sobi, dok je skidala šešir; i to se pojačalo zbog onoga što je Richard rekao, samo što je ono rekao? Tu su njegove ruže. Njezina primanja! To je to! Njezina primanja! Obojica su je vrlo nepošteno kritizirala, vrlo nepravedno joj se smijala, zbog njenih primanja. To je to! To je to!

No, kako će se braniti? Sad kada zna što je, osjeća se savršeno sretnom. Oni misle, ili Peter u svakom slučaju misli, da ona uživa u tome da se nameće; da se voli okruživati slavnim ljudima; velikim imenima; jednostavno da je snob, ukratko. No, Peter možda tako misli. Richard tek misli da je glupo od nje što voli uzbuđenja kad zna da to škodi njezinu srcu. To je djetinjasto, misli. A obojica potpuno griješe. Ona jednostavno voli život. »Zbog toga ja to činim«, reče ona, govoreći glasno, životu. Otkad je legla na sofu, odijeljena od svijeta, izdvojena, nazočnost onoga što je osjećala da je tako očigledno postala je fizički stvarna; u odjeći zvukova s ulice, sunčana, vrela daha, šaputava, u nadimanju zastora. Ali da joj je Peter rekao: »Da, da, ali tvoja primanja - koji je smisao tvojih primanja?« mogla bi mu samo odgovoriti (i ni od koga ne bi mogla očekivati da shvati): Ona su žrtvovanje; što zvuči užasno neodređeno. Ali tko je Peter da tvrdi da je život jednostavna stvar? - taj vječno zaljubljeni Peter, vječno zaljubljen u pogrešnu ženu? A što je tvoja ljubav? mogla bi mu reći. I znala je njegov odgovor; kako je to najvažnija stvar na svijetu i kako je nijedna žena ne može razumjeti. Vrlo dobro. Ali može li isto tako ijedan muškarac razumjeti što ona misli? o životu? Nije mogla zamisliti ni Petera ni Richarda da se muče i priređuju primanje bez ikakva razloga.

Ali zalazeći sada dublje, ispod onoga što ljudi kažu (i ti sudovi, kako su površni, kako su nepotpuni!), u svoju dušu, što njoj to znači, to što naziva životom? Oh, to je vrlo čudnovato. Tu živi Taj-i-taj u South Kensingtonu; netko gore u Bayswateru; a netko drugi, recimo, u Mayfairu. I ona gotovo neprekidno osjeća smisao njihova postojanja; i osjeća kakav je to gubitak; i osjeća kakva je to šteta; i osjeća kad bi se samo mogli združiti; i ona ih združuje. I to je žrtvovanje; ujediniti, stvoriti; ali za koga? Žrtvovanje zbog žrtvovanja, možda. U svakom slučaju, za to je nadarena. I ni za što drugo što bi išta vrijedilo; ne zna misliti, ni pisati, čak ni svirati klavir. Ona brka Armence i Turke; voli uspjeh; mrzi neudobnost; mora se sviđati; govori more gluposti: čak i danas, upitajte je što je ekvator, i ona to neće znati.

Ali svejedno, da dan slijedi za danom; srijeda, četvrtak, petak, subota; da se čovjek izjutra budi; da vidi nebo; prošeta parkom; sretne Hughu Whitbreada; onda iznenada uđe Peter; zatim te ruže; to je dovoljno. Poslije toga - kako je nevjerojatna smrti -da mora doći kraj; i nitko na cijelom svijetu neće znati koliko je ona sve to voljela; koliko je, svakoga trenutka...

Vrata se otvoriše, Elizabeth je znala da joj se majka odmara. Ušla je vrlo tiho. Stajala je savršeno mirno. Je li to neki Mongol doživio brodolom na obali Norfolka (kao što kaže gospođa Hilbery), pa se družio s gospođama Dalloway, prije stotinu možda godina? Jer Dallowayevi su općenito plavokosi; modrih očiju; Elizabeth je, naprotiv, tamnoputa; ima kineske oči na blijedom licu; istočnjačka tajna; nježna je, obzirna, tiha. Dok je bila dijete, imala je savršen smisao za šalu; ali sada u sedamnaestoj godini, eto, Clarissa to nikako nije mogla razumjeti, postala je vrlo ozbiljna, kao zumbul ovit sjajnim zelenilom, tek zarudjelih pupoljaka, zumbul koji nije vidio sunca.

Stajala je potpuno mirno i gledala majku; ali vrata su bila odškrinuta, a iza njih je bila gospođica Kilman, što je Clarissa znala; gospođica Kilman u svom kišnom ogrtaču slušajući sve što one reknu.

Da, gospođica Kilman je stajala na odmorištu, u svom kišnom ogrtaču; ali je imala svoje razloge. Prvo, jeftin je; drugo, ona je prevalila četrdesetu; i ne oblači se, na koncu konca, da se sviđi. K tome, ona je siromašna; ponižavajuće siromašna. Inače ne bi uzimala posao od ljudi kao što su Dallowayevi; od bogatih ljudi, koji vole biti ljubazni. Istini za volju, gospodin Dalloway je ljubazan. Ali gospođa Dalloway nije. Ona je tek

snishodljiva. Pripada najnevrednijem od svih staleža - bogatašima, s vrlo površnom kulturom. Posvuda imaju skupe stvari; slike, sagove, mnoštvo posluge. Ona smatra da ima savršeno pravo na sve to što Dallowayevi za nju čine.

Ona je prevarena. Da, ta riječ nije pretjerana, jer jedna djevojka valjda ima pravo na neku vrstu sreće? A ona, tako nespretna i tako siromašna, nikada nije bila sretna. I onda, baš kad je možda imala prilike u školi gospođice Dolby, izbio je rat; a ona nikada nije bila sposobna lagati. Gospođica Dolby je mislila da će biti sretnija s ljudima koji dijele njezine nazore o Nijemcima. Morala je otići. Istina je da joj je porodica njemačkog podrijetla; u osamnaestom stoljeću pisali su prezime Kiehlman; ali njezin brat je poginuo. Izbacili su je jer se nije slagala s tim da su svi Nijemci hulje - kad je imala prijatelje Nijemce, kad je jedine sretne dane svoga života provela u Njemačkoj! I naposljetku, mogla je poučavati povijest. Morala je uzeti što god joj se ponudi. Gospodin Dalloway se javio kad je radila za kvekere. Dopustio joj je (i to je bilo zaista plemenito od njega) da njegovu kćer poučava povijest. Radila je malo i na večernjim tečajevima, i tako dalje. Onda joj se ukazao Gospod Bog (i tu ona uvijek prigne glavu). Vidjela je svjetlost prije dvije godine i tri mjeseca. Sad ne zavidi ženama poput Clarisse Dalloway; ona ih žali.

Zali ih i prezire iz dubine svoga srca, stojeći na mekom sagu i gledajući stari bakrorez djevojčice s mufom. Produžujući sa svom tom raskoši, kakva preostaje nada za poboljšanje stanja stvari? Umjesto što leži na sofii - »Moja majka se odmara«, rekla je Elizabeth - morala bi biti u nekoj tvornici; iza neke tezge; gospođa Dalloway i sve druge krasne dame!

Ogorčena i raspaljena, gospođica Kilman se svratila u jednu crkvu prije dvije godine i tri mjeseca. Čula je velečasnog Edwarda Whittakera kako propovijeda; dječake kako pjevaju; vidjela je uzvišenu svjetlost kako silazi, i je li to bilo zbog glazbe, ili zbog glasova (i ona je u večerima samoće nalazila utjehu u violini; ali zvuk je bio mučan; nije imala sluha), ali vreli i uskovitlani osjećaji što su u njoj ključali i bujali utišali su se dok je ondje sjedila, pa se do sita naplakala i otišla u posjet gospodinu Whittakeru u njegovoj kući u Kensingtonu. To je ruka Božja, rekao je on: Bog joj je pokazao put. I tako sada, kad god u njoj uzavru vruća i bolna osjećanja, ta mržnja prema gospođi Dalloway, taj jal na svijet, ona pomisli na Boga.

Pomisli na gospodina Whittakera. Za gnjevom dolazi smirenje. Neki sladak sok ispunjava joj žile, usne joj se razmiču, i stojeći stameno na odmorištu u svom kišnom ogrtaču, ona s postojanom i groznom vedrinom gleda gospođu Dalloway kako izlazi sa svojom kćeri.

Elizabeth reče da je zaboravila rukavice. Reče zbog toga što se gospođica Kilman i njezina mati mrze. Ona ih ne može vidjeti zajedno. Pa otrča gore da nađe rukavice.

Ali gospođica Kilman nije mrzila gospođu Dalloway. Svrnuvši svoje krupne oči ogrozdove boje na Clarissu, promatrajući njezino sitno ružičasto lice, njezino nježno tijelo, njezin svjež i pristao izgled, gospođica Kilman osjeti: Ludo! Glupačo! Ti što nisi upoznala ni žalost ni užitak; što si potratila svoj život! I u njoj planu neodoljiva želja da je nadjača; da je raskrinka. Da je može oboriti na zemlju, bilo bi joj lakše. Ali ne njezino tijelo; željela joj je pokoriti dušu i njenu podrugljivost; natjerati je da osjeti njezinu nadmoćnost. Da je bar može na plač natjerati; da je može upropastiti; poniziti je; oboriti je na koljena u jauku: Ti imaš pravo! Ali to neka bude volja Božja, a ne gospođice Kilman. To mora biti religiozna pobjeda. Zato je zurila; zato se mrštila. Clarissa je zaista bila zgranuta. To kršćanka - ta žena! Ta žena joj je otela dijete! Ona u dodiru s nevidljivim bićima! Troma, ružna, prosta, bez ljubaznosti i ljupkosti, ona da znade značenje života! »Vodite Elizabeth u robnu kuću?« rekla je gospođa Dalloway. Gospođica Kilman je rekla da vodi. Stajale su tu. Gospođica Kilman nije htjela biti ugodna. Ona oduvijek zarađuje za život. Njezino poznavanje suvremene povijesti je temeljito do tančina. Ona od svojih mršavih prihoda meće na stranu tako mnogo za stvari u koje vjeruje; dok ta žena ne radi ništa, ni u što ne vjeruje; odgaja svoju kćer - ali evo Elizabeth, te lijepe djevojke, gotovo bez daha.

I tako one idu u robnu kuću. Čudno je to kako se, dok je gospođica Kilman stajala tu (a zaista je stajala, sa snagom i šutljivošću nekog prehistorijskog čudovišta oružanog za prvobitno ratovanje), iz sekunde u sekundu smanjivala predodžba o njoj, kako se mržnja (prema idejama, ne ljudima) mrvila, kako je gubila svoju zloćudnost, svoju veličinu, postajala iz sekunde u sekundu puka gospođica Kilman, u kišnom ogrtaču, kojoj bi Clarissa, Bog joj je svjedok, željela pomoći.

Tom nestajanju čudovišta Clarissa se nasmija. Govoreći doviđenja, ona se nasmija.

Odoše one zajedno, gospođica Kilman i Elizabeth, niza stube.

S nekim iznenadnim porivom, sa silovitom tjeskobom, jer ta joj žena otima kćer, Clarissa se nagnu preko stubišne ograde i viknu: »Ne zaboravi primanje! Ne zaboravi naše večerašnje primanje!«

Ali Elizabeth je već otvorila kućna vrata; prolazio je neki kamion; nije odgovorila.

Ljubav i religija! pomisli Clarissa vraćajući se u salon, dršćući sva. Kako je odvratno, kako je to odvratno! jer sada, kad tijelo gospođice Kilman nije više bilo pred njom, njome je zagospodarila - ideja. Najokrutnije stvari na svijetu, pomisli videći ih nezgrapne, gorljive, nadmoćne, licemjerne, nametljive, ljubomorne, beskrajno nesmiljene i bezobzirne, obučene u kišni ogrtač, na odmorištu; ljubav i religija. Je li ona ikada ikoga pokušala obratiti? Zar ona svakome ne želi da bude jednostavno ono što jest? Pa poče kroz prozor gledati staru gospođu preko puta kako se penje uza stube. Neka se penje ako želi; neka stane; neka zatim, kao što ju je Clarissa često viđala, dođe do svoje sobe, razmakne zastore i opet iščezne u pozadini. Čovjek to na neki način poštuje - tu staru ženu što gleda kroz prozor, potpuno nesvjesna da je netko promatra. U tome ima nečeg svečanog - ali ljubav i religija će to uništiti, što god to bilo, tu tajnu duše. Ona mrska Kilmanova će to uništiti. Ipak taj prizor je u njoj budio želju da plače.

I ljubav uništava. Sve što je lijepo, sve što je istinito umire. Uzmimo na primjer Petera Walsha. Bio je zgodan, pametan čovjek, o svemu je imao pojma. Ako ste htjeli nešto znati o Popeu, recimo, ili o Addisonu, ili jednostavno pričati gluposti, kakvi su ljudi, što znače neke stvari, Peter je to znao bolje nego itko drugi. Peter joj je pomagao; posuđivao joj je knjige. Ali pogledajte žene koje je volio - vulgarne, trivijalne, proste. Zamislite zaljubljenog Petera - došao joj je u posjet poslije svih tih godina i o čemu je govorio? O sebi. Užasna strast! pomisli ona. Sramotna strast! pomisli, misleći na Kilmanovu i svoju Elizabeth koje idu u Vojnu i mornaričku robnu kuću.

Big Ben odbi pola sata.

Kako je neobično, čudnovato, da, ganutljivo vidjeti tu staru gospođu (toliko mnogo godina su susjede) kako se odmiče od prozora, kao da je privezana uz taj zvuk, taj konop. Koliko god je divovski, on ima neke veze s njom. Dolje, dolje, usred običnih stvari pada zvon, trenutak postaje svečan. Nju prisiljava, tako je mislila Clarissa, taj zvuk da se miče, da odlazi - ali kamo? Clarissa ju je pokušala slijediti kad se okretala i nestajala, a mogla je vidjeti samo njezinu bijelu kapicu kako se kreće u dnu sobe. Ona je još ondje, vrzma se po drugom kraju sobe. Čemu vjere i molitve i kišni ogrtači, pomisli Clarissa, kad je ovo čudo, kad je ovo otajstvo? Ta stara gospođa, pomisli, koju može vidjeti kako ide od komode do toaletnog stolića. Ona je još može vidjeti. A najviše otajstvo što Kilmanova može reći da ga je riješila, ili što Peter može reći da ga je riješio, ali Clarissa ne vjeruje da ijedno od njih vidi i traga rješenju, jednostavno je ovo: ovdje je jedna soba; ondje druga. Rješava li religija to, ili ljubav?

Ljubav - ali uto drugi sat, sat što uvijek izbija dvije minute poslije Big Bena, vukući se uđe s krilom punim svakojakih sitnica, i istrese ih kao da kaže daje sve to vrlo dobro što Big Ben u svojoj veličanstvenosti ustanovljuje zakon, tako svečan, tako pravedan, ali ona se osim toga mora sjetiti svakovrsnih stvarčica - gospođe Marsham, Elbe Henderson, čaša za sladoled - svakovrsne stvarčice uđoše preplavljujući i zapljuskujući i plešući brazdom onog svečanog otkucaja koji se razastro kao zlatan trag na moru. Gospođa Marsham, Ellie Henderson, čaše za sladoled. Sad smjesta mora telefonirati.

Blagoglagoljivo, nespokojno, zvonio je kasni sat, ulazeći brazdom Big Bena, s krilom punim sitnica. Izudarani, polomljeni nasrtajima kola, okrutnošću kamiona, revnim nastupanjem mirijada koščatih muškaraca, nakinđurenih žena, kupola i šiljaka ureda i bolnica, posljednji ostaci toga krila puna svakojakih drangulija činilo se da se lome, kao pjena iznemogla vala, o tijelo gospođice Kilman koja je za trenutak nepomično zastala na ulici ,da promrmlja: »Radi se o puti«.

Ona mora svladati tu put. Clarissa Dalloway ju je uvrijedila. To je očekivala. Ali nije likovala; nije zagospodarila puti. Ružna, nespretna, Clarissa Dalloway joj se smijala Stoje takva; i oživila je putene želje, jer joj je bilo krivo što tako izgleda pored Clarisse. Ne zna ni govoriti kao što ona govori. Ali zašto željeti da slični na nju? Zašto? Ona prezire gospođu

Dalloway iz dna svoga srca. Ona nije ozbiljna. Ona nije dobra. Njezin je život tkivo ispraznosti i obmane. Ipak Doris Kilman je bila pobijeđena. Ustvari, bila je na rubu plača kad joj se Clarissa Dalloway smijala. »Radi se o puti, radi se o puti«, mrmljala je (imala je naviku da glasno govori), nastojeći ugušiti taj uskovitlani i bolni osjećaj dok je hodala ulicom Victoria. Molila se Bogu. Nije mogla ništa protiv svoje ružnoće; nije imala mogućnosti kupovati lijepu odjeću. Clarissa Dalloway se smijala - ali ona će usredotočiti misli na nešto drugo dok ne stigne do poštanskog ormarića. U svakom slučaju pridobila je Elizabeth. Ali mislit će na nešto drugo; mislit će na Rusiju; dok ne stigne do poštanskog ormarića.

Kako lijepo mora biti na selu, rekla je boreći se, kao što joj je rekao gospodin Whittaker, s tim silovitim jalom prema svijetu koji ju je prezreo, rugao joj se, odbacio je, počinjući s tim poniženjem - ojađivanjem njezina nemila tijela što ga ljudi ne mogu gledati. Što god učinila sa svojom kosom, čelo joj ostaje kao jaje, golo, bijelo. Nijedna joj haljina ne pristaje. Može kupiti što bilo. A za jednu ženu, naravno, to znači da nema druženja sa suprotnim spolom. Nikada ona ne bi prva nikome pristupila. Ponekad joj se u posljednje vrijeme čini da, osim za Elizabeth, živi samo za hranu; za udobnosti; za svoj ručak, svoj čaj; za svoj termofor po noći. Ali čovjek se mora boriti; pobjeđivati; vjerovati u Boga. Gospodin Whittaker je rekao da ona postoji zbog neke svrhe. Ali nitko ne poznaje muku! Rekao je, upirući prstom u raspelo, da Bog zna. Ali zašto ona mora patiti kad druge žene, kao Clarissa Dalloway, tome izmiču? Spoznaja dolazi kroz patnju, rekao je gospodin Whittaker.

Prošla je kraj poštanskog ormarića, a Elizabeth je skrenula u svježi i smeđi odjel duhana Vojne i mornaričke robne kuće dok je ona još u sebi mrmljala što joj je gospodin Whittaker rekao o spoznaji koja dolazi kroz patnju i put. »Ta put«, promrmlja.

U koji odjel želi? Elizabeth je prekide.

»Suknje«, reče ona naglo i ponosno pođe ravno k liftu.

Popeše se. Elizabeth ju je vodila na sve strane; vodila ju je u njenoj rastresenosti kao da je veliko dijete, golem bojni brod. Bilo je sukanja, smeđih, pristojnih, prugastih, upadljivih, čvrstih, tričavih; a ona je, u svojoj rastresenosti, nemarno odabrala, pa je prodavačica pomislila da je luda.

Elizabeth se pak pitala, dok su vezivali paket, što misli gospođica Kilman. Moraju poći na čaj, rekla je gospođica Kilman, prenuvši se, pribravši se. I pošle su na čaj.

Elizabeth se pak pitala nije li gospođica Kilman možda gladna. Ona je jela na poseban način, jela je sa žestinom, zatim pogledavala, sve više i više, tanjur sa zašećerenim kolačima na stolu do njih; zatim kad je neka žena s djetetom sjela pa je dijete uzelo kolač, je li gospođici Kilman zaista bilo krivo? Da, gospođici Kilman je bilo krivo. Ona je željela taj kolač - taj ružičasti. Užitek u jelu je gotovo jedini čisti užitek koji joj je preostao, pa da onda bude osujećena i u tome!

Kad su ljudi sretni, rekla je svojoj Elizabeth, oni imaju zalihu I na koju se mogu osloniti, dok je ona poput kotača bez gume (bile su joj drage takve metafore) koji poskakuje preko svakog kamenčića - tako bi ona rekla, ostajući poslije sata, stojeći kraj kamina sa svojom torbom knjiga, sa svojom »uprtnjačom« kako ju je zvala, utorkom izjutra, poslije svršetka sata. I govorila je također o ratu. Na koncu konca, ima ljudi koji ne misle da su Englezi redovito u pravu. Postoje knjige. Postoje sastanci. Postoje druga gledišta. Bi li Elizabeth htjela poći s njom da i čuje Toga-i-toga (nekog najneobičnijega starca)? Onda ju je gospođica Kilman odvela u neku crkvu u Kensingtonu pa su pile čaj s nekim svećenikom. Posuđivala joj je svoje knjige. , Pravo, medicina, politika, sva su zvanja otvorena ženama vaše i generacije, rekla je gospođica Kilman. Ali što se tiče nje, njezina je karijera potpuno upropaštena, a je li ona za to kriva? Bože I dragi, rekla je Elizabeth, ne.

I njezina bi majka ušla da reče da je stigla košara cvijeća iz Bourtona i bi li gospođica Kilman htjela malo cvijeća. Ona je s i gospođicom Kilman uvijek bila vrlo, vrlo ljubazna, ali gospođica Kilman je gnječila sve cvijeće u jednu kitu, i nije ni o čemu razgovarala, i ono što je zanimalo gospođicu Kilman bilo je i dosadno njezinoj majci, i gospođica Kilman i ona bile su užasne L kad su bile zajedno; i gospođica Kilman se nadimala i izgledala i veoma prosto, ali gospođica Kilman je strahovito pametna, i Elizabeth nikada nije razmišljala o siromasima. Oni imaju sve što žele - njezina majka svakog dana doručkuje u krevetu; Lucy joj nosi gore; i voli starice jer one su vojvotkinje i potječu od nekog lorda. Ali gospođica Kilman je rekla (jednog utorka r ujutro, poslije svršetka sata): »Moj djed je držao trgovinu

ulja i boja u Kensingtonu«. Gospođica Kilman je potpuno različita od svijetu koje poznaje; kraj nje se čovjek osjeća tako malen.

Gospođica Kilman je uzela još jednu šalicu čaja. Elizabeth je, sa svojim istočnjačkim držanjem, svojom nedokučivom tajanstvenošću, sjedila savršeno uspravno; ne, ona nije htjela i ništa više. Tražila je svoje rukavice - svoje bijele rukavice. Bile su ispod stola. Ah, ali ona ne smije otići! Gospođica Kilman joj neće dopustiti da ode! Tako mlada, tako lijepa djevojka, koju ona iskreno voli! Njezina velika ruka se otvarala i zatvarala na stolu. Ali možda je na neki način pomalo dosadno, pomisli Elizabeth. I zaista bi željela otići.

Ali reče gospođica Kilman: »Ali ja još nisam potpuno svršila«. Naravno, Elizabeth će onda pričekati. Ali tu je prilično zagušljivo.

»Hoćete li ići na to primanje večeras?« reče gospođica Kilman. Elizabeth pretpostavlja da hoće; njezina majka želi da dođe. Ne smije dopustiti da je primanja zaokupe, reče gospođica Kilman, uzimajući zadnja dva prsta čokoladnog eklera.

Ona ne voli osobito primanja, reče Elizabeth. Gospođica Kilman otvori usta, lagano isturi bradu i proguta zadnji komad čokoladnog eklera, zatim obrisa prste i mučnu čaj u šalici. Zamalo da prepukne, osjećala je. Muka je tako užasna. Kad bi je mogla zgrabiti, kad bi je mogla stisnuti, kad bi je se mogla domoći potpuno i zauvijek pa onda umrijeti; to je sve što želi. Ali sjediti tu, nesposobna da se sjeti ijedne riječi; vidjeti kako se Elizabeth okreće protiv nje; osjetiti da je i njoj odbojna - to je previše; ona to ne može podnijeti. Debeli se prsti zgrčiše.

»Ja nikad ne idem na primanja«, reče gospođica Kilman, samo da spriječi Elizabeth da ne ode. »Mene ne pozivaju na primanja« - i znala je dok je to govorila da je upropaštava samoljublje; gospodin Whittaker ju je upozorio; ali ona se nije mogla svladati. Tako je strahovito patila. »Zašto bi me i pozivali?« reče. »Ja sam nezanimljiva, ja sam nesretna.« Znala je da je to glupo. Ali svi ti ljudi što prolaze - ljudi s paketima koji je preziru - zbog njih to govori. Ipak, ona je Doris Kilman. Ona ima diplomu. Ona je žena koja sebi krči put u svijetu. Njezino poznavanje suvremene povijesti više je nego dostojno poštovanja.

»Ja ne žalim sebe«, reče. »Žalim« - htjela je reći »vašu majku«, ali ne, nije mogla, ne pred Elizabeth. »Mnogo više žalim druge ljude.«

Kao neko nijemo stvorenje dovedeno pred kapiju zbog nepoznate nakane, pa tu stoji žudeći da pobjegne u trku, Elizabeth je šutke sjedila. Namjerava li gospođica Kilman još nešto reći?

»Nemojte me posve zaboraviti«, reče Doris Kilman; glas joj je drhtao. Smjesta je do ruba polja to nijemo stvorenje trkom pobjeglo do užasa.

Velika se ruka otvarala i zatvarala.

Elizabeth okrene glavu. Konobarica dođe. Mora se platiti na kasi, reče Elizabeth, i pođe čupajući, tako se gospođica Kilman osjećala, utrobu iz njezina tijela, isukujući je dok je prelazila dvoranu, i zatim, uz posljednji trzaj, klimnuvši vrlo uljudno glavom, ode.

Otišla je. Gospođica Kilman je sjedila za mramornim stolom među eklerima pogođena jedanput, dvaput, triput udarima patnje. Otišla je. Gospođa Dalloway je pobijedila. Elizabeth je otišla. Ljepota je otišla; mladost je otišla.

Tako je sjedila. Ustala je, spotala se između stolića, lagano se ljuljala s jedne strane na drugu, i netko je za njom došao s njezinom suknjom, pa se izgubila, našla se okružena golemim kovčezima posebno pripremljenim za slanje u Indiju; zatim je upala među trudničku opremu i rublje za novorođenčad; kroz svu moguću robu na svijetu, pokvarljivu i trajnu, suho meso, lijekove, cvijeće, uredski pribor, kroz različite mirise, čas blage, čas jetke, teturala je ona; vidjela se kako tetura s nakrivljenim šeširom, vrlo crvena u lica, cijelim stasom u nekom ogledalu; i naposljetku je izašla na ulicu.

Pred njom se dizao toranj katedrale Westminster, prebivalište Božje. Usred onog prometa, eto prebivališta Božjeg. Namršteno se zaputila s paketom u drugo svetište, u Opatiju, gdje je, digavši ruke poput šatora ispred lica, sjela kraj onih koji su također bili stjerani u utočište; vjernici skupljeni sa svih strana, sada lišeni društvenog položaja, gotovo i spola, dizali su ruke pred lica; ali kad ih maknu, odmah postaju uvaženi Englezi i Engleskinje srednjeg staleža, neki od njih željni da vide voštane kipove.

Ali gospođica Kilman je držala šator pred svojim licem. Čas je ostajala sama, čas su joj se pridruživali. Novi vjernici dolazili su s ulice da zamijene odbudjele, a ona je stalno, dok su ljudi zurili uokolo i povlačili se uz grob Neznanog junaka, stalno je prekrivala oči prstima i pokušavala u tom

dvostrukom mraku, jer je svjetlo u Opatiji bilo bestjelesno, uzvisiti se iznad ispraznosti, želja, udobnosti, otresti se i ljubavi i mržnje. Ruke su joj se grčile. Kao da se borila. Ipak, drugima je Bog dostupan i staza do njega utrvena. Gospodin Fletcher, umirovljenik Ministarstva financija, gospođa Gorham, udovica slavnog Krunskog savjetnika, pristupili su Mu jednostavno, i pošto su izmolili svoju molitvu, naslonili su se, uživali u glazbi (orgulje su ugodno brujale), i gledali gospođicu Kilman na kraju reda kako se moli i moli, i budući da su još bili na pragu svog podzemlja, razmišljali su o njoj sućutno kao o duši koja bludi istim predjelom; o duši isklesanoj od nematerijalne građe; ne o ženi, o duši.

Ali gospodin Fletcher je morao poći. Morao je proći kraj nje, i budući da je sam bio gizdav kao pijetao, nije mogao izbjeći tome da ga malo ojadi neurednost jadne žene; s raspuštenom kosom; s paketom na podu. Nije ga odmah pustila da prođe. Ali, dok je stajao gledajući oko sebe, promatrajući bijeli mramor, sive staklene plohe, i nagomilano blago (jer on se silno ponosio Opatijom), njezina krupnoća, kršnost i snaga dok je sjedila mičući koljenima s vremena na vrijeme (tako je mukotrpan pristup njezinu Bogu - tako žestoke njezine želje) dojmile su ga se, kao što su se dojmile gospođe Dalloway (cijelo to poslijepodne nije ju mogla izbiti iz glave), velečasnog Edwarda Whittakera, pa čak i Elizabeth.

A Elizabeth je čekala omnibus u ulici Vicotria. Tako je lijepo biti napolju. Pomislila je da možda još ne mora kući. Tako je lijepo biti na zraku. Tako će se povesti omnibusom. I odmah, još dok je tu stajala, u svojoj izvrsno skrojenoj odjeći, počelo je... Ljudi su je počeli uspoređivati s topolama, s ranom zorom, zumbulima, mladim srnama, vodom što teče i s vrtnim ljiljanima; i zbog toga joj je život bio breme, jer njoj je toliko draže bilo da je ostave na miru da radi što joj je volja na selu, ali oni je uspoređuju s ljiljanima, i ona mora ići na primanja, i London je tako sumoran kad se usporedi sa samoćom na selu uz njezina oca i pse. Omnibusi su stizali, zastajali, odlazili - drečava natkrivena kola što blistaju od crvenog i žutog taka. Ali u koji da se ona popne? Naravno, ona se neće gurati. Ona naginje k tome da bude bezvoljna. Nedostaje joj izražajnosti, ali oči su joj lijepe, kineske, istočnjačke, a s tako krasnim ramenima, kao što njezina majka kaže, uvijek ju je ugodno pogledati; a odnedavno, posebno uvečer, kad je nešto zanima, jer ona kanda nikada nije

uzbuđena, gotovo da je lijepa, vrlo dostojanstvena, vrlo vedra. O čemu li ona razmišlja? Svaki se muškarac u nju zaljubljuje, a njoj je zaista strašno dosadno. Jer već počinje. Njezina je majka mogla to primijetiti - počinju komplimenti. To što ona više za to ne mari - na primjer za haljine - ponekad je zabrinjavalo Clarissu, ali možda je to isto kao s onim psićima i zamorcima kad su zlovoljni, i to joj daje draž. I sada još to čudnovato prijateljstvo s gospođicom Kilman. No, razmišljala je Clarissa oko tri sata izjutra, čitajući baruna Marbota jer nije mogla spavati, to dokazuje da ima srca.

Odjednom Elizabeth istupi naprijed i vrlo otresito uđe u omnibus, prije svih drugih. Zauze mjesto na krovu. Plahovita zvijer - gusarski brod - jurnu naprijed, poskoči; ona se morala pridržati za ogradu da ne padne, jer to je bio gusarski brod, neustrašiv, bezobziran, koji je nemilosrdno odnosi, pogibeljno zaokreće, smjelo grabi jednog putnika, ili prezire drugog putnika, provlači se jeguljasto i nadmeno, a zatim bezobrazno juri punim jedrima uz Whitehall. A je li Elizabeth i pomislila na jadnu gospođicu Kilman koja je voli bez ljubomore, kojoj je ona srnče u prirodi, mjesec nad proplankom? Ona je ushićena što je slobodna. Svjež zrak je tako divan. Bilo je tako zagušljivo u Vojnoj i mornaričkoj robnoj kući. A sad je to kao jahanje, dok juri uz Whitehall; i svakom pokretu omnibusa to lijepo tijelo u žućkastosmeđem ogrtaču odgovara slobodno kao jahač, kao lik na pramcu broda, jer povjetarac ju je malo raskuštrao; vrućina je dala njezinim obrazima bljedilo bijelog obojenog drveta; a njezine krasne oči, nemajući drugih očiju da se s njima sretnu, zurile su naprijed, zanižete, svijetle, sa zagledanom i nevjerojatnom nevinošću kipa. Uvijek govori o svojim patnjama, zato je gospođica Kilman tako teška. A ima li pravo? Ako sudjelovanje u odborima i svakodnevno gubljenje sati i sati pomaže sirotinji, to čini njezin otac (jedva ga i viđa u Londonu), tko zna da li gospođica Kilman misli da to znači biti kršćanin; ali to je tako teško reći. Oh, htjela bi se voziti malo dalje. Još jedan penny, je li, do Stranda? Evo onda još jedan penny. Vozit će se do kraja Stranda.

Njoj su dragi bolesni ljudi. A svako zvanje je otvoreno ženama vaše generacije, rekla je gospođica Kilman. Tako ona može postati liječnica. Može postati posjednica. Stoka je često bolesna. Može posjedovati tisuću

jutara i svoje radnike. Ona će ih posjećivati u njihovim kolibama. Evo palače Somerset. Čovjek može postati vrlo dobar posjednik - i to, prilično čudnovato, premda je gospođica Kilman imala udjela u tome, zahvaljujući gotovo u cijelosti palači Somerset. Izgleda tako sjajno, tako ozbiljno, ta velika siva građevina. A njoj je drago osjetiti kako ljudi rade. Njoj su drage te crkve, kao obrisi od siva papira, što se isprečuju pred maticom Stranda. Ovdje je posve drugačije nego u Westminsteru, pomisli ona izlazeći kod Chancery Lanea. Tako je ozbiljno; tako poslovno. Ukratko, ona bi željela imati neko zvanje. Postat će liječnica, posjednica, možda će postati član parlamenta ako bude smatrala da je to potrebno, sve zbog Stranda.

Koraci tih ljudi što žure za svojim poslovima, ruke što meću kamen na kamen, umovi vječito zauzeti ne trivijalnim brbljarijama

(uspoređivanjem žena s topolama - što je prilično uzbudljivo, svakako, ali vrlo glupo), nego mislima o brodovima, o poslovima, o zakonu, o upravi, a uza sve to tako dostojanstveni (bila je u Templeu), veseli (tu je rijeka), pobožni (tu je crkva), utvrdili su je u nakani, što god njezina majka na to rekla, da postane ili posjednica ili liječnica. Ali ona je, naravno, prilično lijena.

I mnogo je bolje o tome ništa ne govoriti. Izgleda tako glupo. To spada među one stvari koje se katkada događaju, kad je čovjek sam - zgrade bez graditeljskih imena, gomile ljudi na povratku iz središta grada s više snage nego jedan svećenik iz Kensingtona, nego ijedna knjiga što joj ju je posudila gospođica Kilman da potakne ono što leži dremljivo, tromo i stidljivo na pješčanom tlu duha, da probije površinu kao što dijete naglo pruži ruke; upravo je to, možda, uzdah, pružanje ruku, poriv, otkrivenje koje nosi posljedice zauvijek, a onda opet potone na pješčano tlo. Ona mora kući. Mora se obući za večeru. Ali koliko je sati? Gdje ima sat?

Ona pogleda niz ulicu Fleet. Pođe samo malo prema crkvi St. Paul, bojažljivo, kao netko tko se na vršcima prstiju noću uvlači u nepoznatu kuću i pretražuje je sa svijećom, u strahu da će vlasnik iznenada širom rastvoriti vrata svoje spavaće sobe i upitati je što tu radi; nije se usuđivala zaći u čudne prolaze, zavodljive zabačene ulice, kao što ne bi prošla kroz otvorena vrata nepoznatih kuća koja bi mogla biti vrata spavaće sobe, ili vrata dnevne sobe, ili voditi ravno u smočnicu. Jer nitko od Dallowayevih

danju ne prolazi kroz Strand; ona je istraživač, lutalica, koja se osmjelila, koja se uzda.

U mnogo čemu njezina je majka to osjećala, ona je krajnje nezrela, još kao dijete, vezana uz lutke, uz stare papuče; prava curica; i to je dražesno. A zatim, naravno, u porodici Dallowayevih postoji tradicija javnih službi. Nadstojnice samostana, upraviteljice škola, nadzornice, dostojanstvenice - to su bile one u republici žena, premda nijedna nije zablistala. Ona još malo produži u pravcu crkve St. Paul. Sviđa joj se srdačnost, sestrinstvo, materinstvo, bratstvo te gužve. Godi joj. Buka je strašna; i odjednom odjeknuše trube (nezaposleni), razlijegoše se usred gužve; vojna glazba; kao da ljudi stupaju; a da umiru - da neka žena izdiše, i da onaj tko uz nju bdije, otvarajući prozor sobe gdje ona obavlja taj čin uzvišenog dostojanstva, pogleda dolje na ulicu Fleet, na tu gužvu, ta bi se vojna glazba pobjedonosno digla do njega, utješljiva, ravnodušna.

Ona nije svjesna. U njoj se ne prepoznaje ničija sreća, ničija sudbina, i upravo zbog toga razloga tješi čak i one koji su omamljeni od iščekivanja posljednjih treptaja svijesti na licima samrtnika. Ljudska zaboravljivost možda vrijeđa, njihova nezahvalnost izjeda, ali ovaj glas, koji se beskrajno cijedi, iz godine u godinu, odnijet će sve moguće; ovaj zavjet; ovaj kamion; ovaj život; ovu povorku; sve će ih oviti i ponijeti, kao što u surovoj struji ledenjaka led steže iver kosti, modru laticu, neko hrastovo stablo, valja ih dalje.

Ali bilo je kasnije nego što je mislila. Njezinoj majci ne bi bilo drago da ovako luta sama. Pa se vrati niz ulicu Strand.

Jedan zapuh vjetra (bilo je prilično vjetrovito, usprkos vrućini) natjera laganu crnu koprenu preko sunca i preko Stranda. Lica izblijedješe; omnibusi iznenada izgubiše svoj sjaj. Jer premda su se oblaci bijelili poput planina, tako da je čovjek mogao zamišljati kako od njih odsijeca tvrde gromade sjekirom, sa širokim zlaćanim padinama, s livadama nebeskih vrtova užitaka, po obroncima, i premda je sve izgledalo kao uređeno prebivalište podignuto za sabor bogova iznad ovog svijeta, među njima je postojalo vječno gibanje. Izmjenjivali su se znakovi kad je, kao da se ispunjava neka unaprijed složena zamisao, čas neki vrhunac nestajao, čas čitava neka gromada, velika kao piramida, koja je do tada mirovala bez mijene, napredovala prema sredini ili svečano vodila povorku k novom

sidrištu. Premda su izgledali nepomični na svojim mjestima, spokojni u savršenoj jednostupnosti, ništa nije moglo biti svježije, slobodnije, površinski osjetljivije od tih snježnobijelih ili zlatnoplavnih površina; smjesta je bilo moguće mijenjati se, otići, raspršiti taj svečani skup; i usprkos teškoj nepomičnosti, nagomilanoj silovitosti i postojanosti, oni su bacali na zemlju čas svjetlost, čas tamu.

Smireno i znalčki Elizabeth Dalloway se pope u omnibus za Westminster.

Kao da odlaze i dolaze, domahuju, daju znakove, tako su svjetlost i sjena, koje su čas bojile zidove sivo, čas banane svijetložuto, čas bojile Strand sivo, čas bojile omnibuse svijetložuto, izgledale Septimusu Warrenu Smithu dok je ležao na sofi u dnevnoj sobi; dok je gledao kako tekuće zlato plamti i gasne sa zapanjujućom osjetljivošću nekog živog stvorenja na ružama, na zidnim tapetama. Vani je drveće vuklo svoje lišće kao mrežu kroz zračne dubine; u sobi je bio šum vode, a kroz valove su prodirali glasovi raspjevanih ptica. Svaka je sila točila svoje blago na njegovu glavu, a njegova je ruka ležala na naslonu sofe, kao što je nekada vidio svoju ruku kako leži dok se kupao, plutao na vrhovima valova, i s dalekih žalova slušao kako psi laju i laju u daljini. Ne boj se više, veli srce u tijelu; ne boj se više.

On se ne boji. Svakog trenutka Priroda mu javlja nekim nasmijanim migom poput te zlatne mrlje što kruži zidom - tu, tu, tu - odlučnost da mu otkrije, vitlajući perjem, tresući pletenicama, hitajući ogrtač na sve strane, lijepo, uvijek lijepo, i stojeći u blizini da mu kroz skupljene ruke dahne Shakespeareove riječi, svoj smisao.

Rezia ga je promatrala sjedeći za stolom i vrteći neki šešir u ruci; vidjela je da se smiješi. Dakle, on je sretan. Ali kad ga vidi da se smiješi, njoj je nepodnošljivo. To nije brak; to nije nikakav muž kad tako čudno izgleda, kad se stalno trza, smije, sjedi sate i sate bez riječi, ili je grabi i veli joj da piše. Ladica u stolu puna je takvih rukopisa; o ratu; o Shakespeareu; o velikim otkrićima; kako nema smrti. U posljednje vrijeme iznenada se bezrazložno uzbuđuje (a rekli su i doktor Holmes i sir William Bradshaw da je uzbuđenje najgora stvar za njega), i maše rukama i viče da je spoznao istinu! Da je sve spoznao! Onaj čovjek, njegov poginuli prijatelj, Evans, došao je, kaže. On pjeva iza zaslona. Ona je zapisivala točno kako je

govorio. Neke su stvari bile vrlo lijepe; druge puka besmislica. I uvijek se zaustavljao u sredini, mijenjao nakanu; htio nešto dodati; čuo nešto novo; slušao s podignutom rukom. Ali ona ništa nije čula.

I jednom su našli djevojku koja posprema sobu kako čita jedan od tih papira i puca od smijeha. Bilo je to strašno tugaljivo. Jer zbog toga je Septimus počeo vikati o ljudskoj okrutnosti - kako jedni druge komadaju. One koji padnu, rekao je, kidaju na komade. »Holmes nas progoni«, rekao bi, i izmišljao bi priče o Holmesu; kako Holmes jede zobenu kašu; kako Holmes čita Shakespearea - urlajući sam kroza smijeh ili bijes, jer čini se da njemu doktor Holmes znači nešto užasno. »Ljudska narav«, tako ga zove. Tu su zatim priviđenja. On se utopio, tako zna reći, i leži na hridi dok galebovi nad njim kriče. Pogleda preko ruba sofe dolje u more. Ili čuje glazbu. U stvari, to je tek vergl ih neki čovjek što više na ulici. Ah zna uzviknuti »Divno!«, i suze mu poteku niz obraze, a to je njoj najgroznije od svega, da vidi muškarca kao što je Septimus, koji je ratovao, koji je junačan, gdje plače. I onda leži slušajući dok naglo ne uzvikne da propada, da propada u plamen! I ona zaista potraži plamen, tako je to zorno. Ali ničega nema. Oni su sami u sobi. To je bio san, rekne mu ona i tako ga napokon smiri, ali katkada se i ona ustraši. Uzdahnula je sjedeći i šijući.

Uzdah joj je bio nježan i zanosan, kao vjetar izvan šume u predvečerje. Pa odloži škare; pa se okrene da uzme nešto sa stola. Sitan pokret, sitno lupkanje, sitno kuckanje izgrađuju nešto tu na stolu za kojim ona sjedi i šije. Kroz trepavice on može vidjeti njezin mutan obris; njezino sitno tijelo u crnini; njezino lice i ruke; njezino okretanje za stolom kad uzima kalem ili traži (ona je sklona gubljenju stvari) svoju svilu. Ona pravi šešir udataj kćeri gospođe Filmer, koja se zove - zaboravio je kako se zove.

»Kako se zove udata kći gospođe Filmer?« upita.

»Gospođa Peters«, reče Rezia. Boji se daje premalen, reče držeći ga pred sobom. Gospođa Peters je krupna žena; ali nije joj draga. Samo zbog toga što je gospođa Filmer tako dobra prema njima - »Jutros mi je dala grožđa«, reče - Rezia želi učiniti nešto da pokaže kako su zahvalni. Jedne večeri ušla je u sobu i našla gospođu Peters, koja je mislila da su izašli, kako navija gramofon. »Zaista?« upita on. Navijala je gramofon? Da; rekla mu je to već onda; našla je gospođu Peters kako navija gramofon.

On poče, vrlo oprezno, otvarati oči da vidi je li gramofon zaista tu. Ali prave stvari - prave stvari su previše uzbudljive. Mora biti oprezan. Ne želi poludjeti. Prvo pogleda modne časopise na donjoj polici, zatim postupno gramofon sa zelenom trubom. Ništa ne može biti točnije. I tako, skupljajući hrabrost, pogleda vitrinu; zdjelu s bananama; graviru kraljice Victorije i princa supruga; pa okvir kamina, s vrčem ruža. Nijedna se od tih stvari ne miče. Sve su mirne; sve su prave.

»Ona je žena otrovna jezika«, reče Rezia.

»Što radi gospodin Peters?« upita Septimus.

»Ah«, reče Rezia pokušavajući se sjetiti. Čini joj se da joj je gospođa Filmer rekla da je trgovački putnik neke tvrtke. »Upravo sad je u Hullu«, reče.

»Upravo sada!« Ona je to rekla sa svojim talijanskim naglaskom. Rekla je to baš ona. On zakloni oči tako da joj odjednom može vidjeti samo dio lica, prvo bradu, zatim nos, zatim čelo, u slučaju da je izobličeno, ili da ima neki užasan biljeg na sebi. Ali ne, ona je tu, savršeno prirodna, šije, napućenih usana, s mrkim i sjetnim izrazom što ga imaju žene kad šiju. Ali u tome nema ničeg užasnoga, razuvjeravao se on, gledajući drugi put, treći put njezino lice, njezine ruke, jer što je grozno ili odvratno u njoj dok tu sjedi usred bijela dana i šije? Gospođa Peters ima otrovan jezik. Gospodin Peters je u Hullu. Zašto onda bjesnjeti i proricati? Zašto bježati išiban i odbačen? Zašto drhtati i jecati zbog oblaka? Zašto tražiti istine i predavati poruke, kad Rezia zabada pribadače u prednjicu svoje haljine, a gospodin Peters je u Hullu? Čuda, otkrivenja, samrtne stiske, usamljenost, padanje kroz more, dolje, dolje u plamen, sve je to sagorijelo, jer njemu se čini, dok promatra Režiju kako kiti slamnati šešir za gospođu Peters, da je to prekrivač s cvjetovima.

»Premalen je za gospođu Peters«, reče Septimus.

Prvi put poslije toliko dana on govori kao što je nekada govorio! Naravno, on je - smiješno malen, reče ona. Ali gospođa Peters ga je izabrala.

On joj ga uze iz ruku. I reče da je to šešir verglaševa majmuna. Kako se ona tome obradova! Već tjednima se nisu tako zajedno smijali, prisno se

šaleći kao bračni drugovi. To jest, da gospođa Filmer sada uđe, ili gospođa Peters ili tko mu drago, oni ne bi razumjeli čemu se Septimus i ona smiju.

»Tako«, reče ona pribadajući ružu na jednu stranu šešira. Nikada nije bila tako sretna! Nikada u svom životu!

Ali tako je još smješnije, reče Septimus. Sada ta jadna žena izgleda kao svinja na sajmu. (Nikada je nitko nije tako nasmijavao kao Septimus.)

Što to ona ima u svojoj kutiji za rad? Ima vrpce i staklena zrnca, rese, umjetno cvijeće. Ona ih iskrenu na stol. On poče slagati neobične boje - jer iako je bio nevješt u rukama, nije znao ni zamotak načiniti, imao je čudesno oko, i često je imao pravo, ponekad je bio smiješan, naravno, ali ponekad je imao savršeno pravo.

»Imat će divan šešir!« mrmljao je uzimajući čas ovo čas ono, dok je Rezia klečala kraj njega gledajući mu preko ramena. Sad je to gotovo - to jest uzorak; ona ga mora prišiti. Ali mora biti vrlo vrlo pažljiva, rekao je, da ostane baš takav kako ga je složio. Tako ona poče šiti. Dok šije, pomisli on, stvara šum kao kotlić na ognjištu; vri, mrmlja, stalno užurbana, dok joj jaki tanki šiljasti prsti nabiru i bodu; a igla ravno sijeva. Sunce može ulaziti i izlaziti, po resama, po zidnim tapetama, ali on će čekati, pomisli, istežući stopala, gledajući svoju spalu čarapu na dnu sofe; on će čekati na ovom toplom mjestu, u ovom rukavcu mirnog zraka na kakav čovjek ponekad naiđe na rubu šume u predvečerje kada, zbog nekog utonuća tla, ili zbog nekakvog rasporeda stabala (čovjek mora biti znanstven iznad svega, znanstven), toplina oklijeva, a zrak lomata po obrazu kao ptičje krilo.

»Evo ga«, reče Rezia vrteći šešir gospođe Peters na vršcima prstiju. »Zasad je dosta. Kasnije...« njezina rečenica iskapa kap, kap, kap, kao zadovoljna slavina puštena da teče.

Divan je. Nikada on ništa nije napravio čime bi se toliko ponosio. Tako je stvaran, tako je opipljiv, taj šešir gospođe Peters.

»Ta pogledaj ga«, reče on.

Da, uvijek će se ona obradovati kad vidi taj šešir. Septimus je tada postao kao prije, on se tada smijao. Bili su zajedno sami. Uvijek će ona voljeti taj šešir.

On joj reče da ga metne na glavu.

»Ali sigurno izgledam jako glupo!« viknu ona trčeći k zrcalu i gledajući se prvo s jedne zatim s druge strane. Zatim ga opet skide, jer se začu kucanje na vratima. Je li to možda sir William Bradshaw? Zar je već nekog poslao?

Ne! To je samo djevojčica s večernjim novinama.

Tada se dogodilo ono što se uvijek događa, što se događa svake večeri u njihovu životu. Djevojčica je sisala palac na vratima; Rezia se spustila na koljena; Rezia joj je gukala i ljubila je; Rezia je izvukla vrećicu bombona iz stolne ladice. Jer to se uvijek događa. Prvo jedna stvar, zatim druga. Tako ona to izvodi, prvo jednu stvar pa zatim drugu. Plešući, poskakujući jurile su okolo po sobi. On uze novine. Surrey je ispao iz natjecanja, pročitao. Dolazi val vrućine. Rezia ponovi: Surrey je ispao iz natjecanja. Dolazi val vrućine - uključujući to u igru koju je izvodila s unukom gospođe Filmer, dok su se obje smijale, brbljale u isto vrijeme, u svojoj igri. On je jako umoran. On je jako sretan. Njemu se spava. On sklopi oči. Ali čim više ništa ne vidje, glasovi te igre postadoše slabiji i čudniji i zazvučaše kao povici ljudi koji nešto traže a ne nalaze, pa odlaze sve dalje i dalje. Izgubili su ga!

On se trže od užasa. Što to vidi? Tanjur s bananama na vitrini. Nije bilo nikoga (Rezia je odvela dijete majci; bilo je vrijeme spavanja). To je to: biti zauvijek sam. To je osuda izrečena u

Milanu kad je stupio u onu sobu i vidio ih kako škarama režu uzorke od tvrdog platna; biti zauvijek sam.

On je sam s vitrinom i bananama. On je sam, izložen na toj goloj uzvisini, ispružen - ali ne na vrhu brijega; ne na grebenu; na sofi u dnevnoj sobi gospođe Filmer. A što se tiče priviđenja, lica, glasova mrtvih, gdje su? Pred njim je neki zaslon, s crnim rogozom i modrim lastavicama. Gdje je nekada vidio planine, gdje je vidio lica, gdje je vidio ljepotu, tu je zaslon.

»Evans!« viknu on. Nije bilo odgovora. Cijuknuo je miš, ili je šušnuo zastor. To su glasovi mrtvih. Njemu ostaju zaslon, kanta za ugljen, vitrina. Neka se onda suoči sa zaslonom, kantom za ugljen i vitrinom... ali Rezia uleti u sobu brbljajući.

Stiglo je neko pismo. Svi planovi se mijenjaju. Gospođa Filmer na koncu neće moći otići u Brighton. Nema vremena da se javi gospođi Williams, i

zaista Rezia misli da je to vrlo, vrlo neugodno, kadli spazi šešir i pomisli... možda... bi ona... mogla samo malo... Njezin glas zamrije u zadovoljnom napjevu.

»Ah, dovraga!« viknu ona (to im je bila šala, njezino psovanje); igla se slomila. Šešir, dijete, Brighton, igla. Ona to izvodi; prvo jednu stvar, zatim drugu, ona to izvodi dok šije.

Željela je da joj reče je li uklanjanjem ruže popravila šešir. Sjela je na rub sofe.

Sada su savršeno sretni, rekla je odlažući šešir, iznenada. Jer sad mu može reći što god hoće. Može reći sve što joj padne na pamet. To je gotovo kao prva stvar što ju je prema njemu osjetila, one noći u kavani kad je ušao sa svojim prijateljima Englezima. Ušao je unutra, prilično bojažljivo, gledajući oko sebe, i šešir mu je pao kad ga je vješao. Toga se sjeća. Znala je da je Englez, premda nije bio od onih krupnih Engleza što ih je njezina sestra obožavala, jer je oduvijek bio mršav; ali je imao lijepu svježju boju; a njegov veliki nos, njegove svijetle oči, njegov malo pogrbljen način sjedenja, naveli su je da pomisli, to mu je često govorila, na mladog jastreba, te prve večeri kad ga je vidjela, dok su one igrale domino, a on ušao - na mladog jastreba; ali s njom je uvijek bio vrlo nježan. Nikada ga nije vidjela bijesnog ili pijanog, samo ponekad kako pati zbog onog užasnog rata, ali i tada, kad bi ona ušla, on je sve to prikrivao. Bilo što, bilo što na svijetu, bilo kakvu sitnu nevolju u svome poslu, sve što bi je povuklo za jezik ona bi mu rekla, i on je to smjesta razumio. Čak ni njezina obitelj nije bila takva. Budući da je bio stariji od nje i tako pametan - kako je samo bio ozbiljan kad joj je htio čitati Shakespearea prije nego što je ona mogla pročitati dječju priču na engleskom! - i toliko mnogo iskusniji, mogao joj je pomoći. Ona je njemu također mogla pomoći.

Ali sad ovaj šešir. A zatim (već postaje kasno) sir William Bradshaw.

Držala je ruke uz glavu, čekajući da on kaže da li mu se šešir sviđa ili ne, i dok je ona tu sjedila, čekajući, gledajući u pod, on je osjećao njezin duh kako, poput ptice, skakuće s grane na granu, i uvijek slijeće na pravo mjesto; slijedio je njezin duh dok je tu sjedila u jednom od onih mlitavih nemarnih položaja koji su joj bili prirodni, i ako bi on išta rekao, ona bi se smiješila kao ptica koja svim svojim pandžama čvrsto slijeće na granu. Ali on pamti. Bradshaw je rekao: »Ljudi do kojih nam je najviše stalo malo su

nam korisni kad smo bolesni«. Bradshaw je rekao da se on mora naučiti odmarati. Bradshaw je rekao da se oni moraju razdvojiti.

»Moraju«, »moraju«, zašto »moraju«? Kakvu vlast ima Bradshaw nad njim? »Kakvo pravo ima Bradshaw da meni kaže da moram?« upita on.

»To je zbog toga što si govorio da ćeš se ubiti«, reče Rezia. (Bogu hvala, sad može bilo što reći Septimusu.)

On je dakle u njihovoj vlasti! Holmes i Bradshaw ga progone! Zvijer crvenih nozdrva njuška po svim tajnim mjestima! I može reći »moraš«! Gdje su njegovi papiri? Ono što je napisao?

Ona mu donesene njegove papire, ono što je napisao, ono što je ona za njega napisala. Iskrenu ih na sofu. Gledali su ih zajedno. Dijagrami, crteži, sitni ljudi i žene koji uzmahuju štapovima mjesto ruku, s krilima - zar zaista? - na leđima; krugovi vučeni oko shillinga i šest pennyja - sunca i zvijezde; izlomljeni ponori s planinarima što se penju povezani zajedničkim konopom, točno kao noževi i viljuške; komadi mora s malenim nasmijsanim licima u nečemu što je možda valovlje: karta svijeta. Spali ih! povika on. A sada njegovi zapisi; kako mrtvi pjevaju iza grmova rododendrona; ode Vremenu; razgovori sa Shakespeareom; Evans, Evans, Evans - njegove poruke od mrtvih; nemojte sjeći drveće; recite predsjedniku vlade. Sveopća ljubav: smisao svijeta. Spali ih! povika.

Ali Rezia položi na njih ruke. Neki su vrlo lijepi, pomisli. Svezat će ih (jer nema omotnice) komadićem svile.

Ako ga čak odvedu, reče ona, ona će poći s njim. Oni ih ne mogu razdvojiti protiv njihove volje, reče.

Izravnavajući rubove skupila je papire i svezala zamotak gotovo bez gledanja, sjedeći blizu, sjedeći kraj njega, pomisli on, kao da su joj sve latice oko nje. Ona je rascvalo drvo; i kroz njezine grane viri lice zakonodavca koji je dosegao svetište gdje se ona nikoga ne boji; ni Holmesa; ni Bradshawa; čudo, slavodobitništvo, posljednje i najveće. Posrćući on je vidje kako se penje uz strahotne stube, opterećene Holmesom i Bradshawom, ljudima koji nikad nisu bili lakši od sedamdeset pet kilograma, koji šalju svoje žene na dvor, ljudima koji zarađuju deset tisuća godišnje i govore o mjeri; koji se razlikuju u pravorijeku (jer Holmes kaže jedno, Bradshaw drugo), ali su ipak suci; koji brkaju priviđenje i

vitrinu; ne vide ništa jasno, ali vladaju, ali kažnjavaju. Nad njima ona likuje. »Tako¹.« rekla je. Papiri su povezani. Nitko ih se neće domoći. Ona će ih skloniti.

I, rekla je, ništa ih neće razdvojiti. Sjela je kraj njega i nazvala ga imenom jastreba i gavrana koji, zato što je zao i veliki uništavatelj usjeva, potpuno slični na njega. Nitko ih ne može razdvojiti, rekla je.

Zatim je ustala da pođe u spavaću sobu i spremi njihove stvari, ali čujući dolje glasove i misleći da možda doktor Holmes stiže u posjet, sjurila je da ga spriječi da se popne.

Septimus ju je mogao čuti kako razgovara s Holmesom na stubištu.

»Draga gospođo, došao sam kao prijatelj«, govorio je Holmes. »Ne. Neću vam dopustiti da vidite mog muža«, rekla je ona. Mogao ju je vidjeti kako mu, kao malena kokoš, raširenim krilima prijeći prolaz. Ali Holmes je ustrajavao.

»Draga gospođo, dopustite mi...« rekao je Holmes odmaknuvši je u stranu (Holmes je snažno građen čovjek).

Holmes dolazi gore. Holmes će širom otvoriti vrata. Holmes će reći: »Spopao vas je strah, je li?« Holmes će ga zgrabiti. Ah ne; bez Holmesa; bez Bradshawa. Ustajući prilično nesigurno, poskakujući zapravo s noge na nogu, promatrao je zgodan čist krušni nož gospođe Filmer s urezanom riječju »Kruh« na dršku. Ah, ali to se ne smije pokvariti. Plinska peć? Ali sada je prekasno. Holmes stiže. Mogao bi uzeti britvu, ali nju je Rezia, koja uvijek čini takve stvari, već spremila. Ostaje samo prozor, veliki prozor kuće sa stanarima u Bloomsburyju; mučan, neugodan i prilično melodramatičan posao oko otvaranja toga prozora i bacanja na ulicu. Tako oni zamišljaju tragediju, ne on niti Rezia [jer ona je uza nj). Holmes i Bradshaw vole takve stvari. (On sjede na podboj.) Ali on će čekati do zadnjeg trenutka. On ne želi umrijeti. Život je dobar. Sunce vruće. Samo ljudska bića? Silazeći niza stube preko puta neki starac se zaustavi i zagleda u njega. Holmes je na vratima. »Ja ću vam pokazati!« viknu on i hitnu se snažno, silovito dolje na ogradu dvorišta gospođe Filmer.

»Kukavice!« viknu doktor Holmes otvarajući širom vrata. Rezia pritrča prozoru, vidje; razumje. Doktor Holmes i gospođa Filmer se sudariše. Gospođa Filmer uzmahnu pregačom, prekri joj oči i odvede je u spavaću

sobu. Bilo je mnogo trčanja po stubama gore-dolje. Doktor Holmes uđe - blijed kao krpa, tresući se sav, s čašom u ruci. Ona mora biti hrabra i nešto popiti, rekao je (Što je to? Nešto slatko?), jer njezin je muž užasno iznakažen, neće doći k svijesti, ona ga ne smije vidjeti, mora biti pošteđena koliko god je moguće, morat će se podvrgnuti saslušanju, jadna mlada žena. Tko bi to bio rekao? Iznenadan poriv, nitko za to nimalo nije kriv (rekao je gospođi Filmer). I zašto je dovraga to učinio, doktor Holmes nije mogao shvatiti.

Njoj se činilo, dok je pila tu slatku tekućinu, da otvara staklena vrata i ulazi u neki vrt. Ali gdje? Sat je odbijao - jedan, dva, tri: kako je razborit taj zvuk; uspoređen sa svim tim bubnjanjem i šaptanjem; baš kao Septimus. Ona je padala u san. Ali sat je i dalje odbijao, četiri, pet, šest, a gospođa Filmer što uzmahuje svojom pregačom (Tijelo neće ovamo donijeti, zar ne?) izgledala je kao dio toga vrta; ili kao zastava. Jednom je vidjela zastavu kako leprša na jarbolu kad je bila kod tetke u Veneciji. Tako su pozdravljali borce poginule u bici, a Septimus je prošao rat. Među njezinim uspomnama najviše ima radosnih.

Stavila je šešir na glavu i potrčala kroz žitna polja - gdje bi to moglo biti? - na neki brijeg, negdje blizu mora, jer je bilo brodova, galebova, leptira; sjedili su na hridi. Sjedili su također u Londonu, a kroz polusan dopirao je do nje kroz vrata spavaće sobe šum kiše, šapat, šuškanje u suhom žitu, milovanje mora koje je sve to, kako joj se činilo, primalo u svoju nadsvođenu školjku i mrmrljalo njoj ispruženoj na žalu gdje se osjećala prosuta kao leteće cvijeće po nekom grobu.

»On je mrtav«, rekla je smiješeći se jednoj starici koja ju je čuvala uprijevši svoje poštene svijetlomodne oči u vrata. (Neće ga ovamo donijeti, zar ne?) Ali gospođa Filmer je to omalovažavala. O ne, o ne! Sada ga odnose. Zar joj to ne bi trebalo reći? Supružnici treba da budu zajedno, mislila je gospođa Filmer. Ali mora se učiniti kako je doktor rekao.

»Neka spava«, rekao je doktor Holmes pipajući joj bilo. Ona vidje golem taman obris njegova tijela prema prozoru. To je dakle doktor Holmes.

Jedan od uspjeha civilizacije, pomisli Peter Walsh. To je jedan od uspjeha civilizacije, dok je zvonilo visoko piskavo zvono kola hitne pomoći. Brzo, glatko, kola su jurila prema bolnici, pošto su trenutačno i milosrdno pokupila nekog nesretnika; nekoga tko je udaren po glavi, pokošen bolešću,

pregažen prije možda minutu-dvije na jednom od ovih raskrižja, kao što se svakome može dogoditi. To je civilizacija. To ga je zapanjilo kad se vratio s Istoka - djelotvornost, ustrojstvo, duh zajedništva Londona. Svako veliko i malo vozilo sklonilo se samo od sebe u kraj da propusti kola hitne pomoći. Možda je to boležljivo; ili je to prije dirljivo, štovanje što ga iskazuju kolima hitne pomoći s njihovom žrtvom unutra - poslovni ljudi koji žure kući, ali to ih časovito u prolazu podsjeća na nečiju suprugu; ili vjerojatno kako su i oni lako mogli biti unutra, opruženi na nosilima s liječnikom i bolničarkom... Ah, ali razmišljanje postaje bolećivo, ganutljivo, čim čovjek prizove u svijest liječnike, mrtva tijela; sitan proplamsaj užitka, neka vrsta požude također, zbog vidljivog dojma što čovjeka opominje da ne ustrajava u takvim stvarima - sudbonosnim za umjetnost, sudbonosnim za prijateljstvo. Istina je. Pa ipak, mislio je Peter Walsh dok su kola hitne pomoći zamicala iza ugla, premda se visoko piskavo zvono moglo čuti iz susjedne ulice i još dalje kad je prelazio Tottenham Court Road, neprestano se razliježući, to je povlastica usamljenosti; u tajnosti čovjek može činiti što hoće. Može plakati ako ga nitko ne vidi. To je njega upropastilo - ta osjetljivost - u anglo-indijskom društvu; nije znao zaplakati u pravo vrijeme, ni nasmijati se. U meni postoji to, pomisli stojeći kraj poštanskog ormarića, što i sada može provaliti u suzama. Zašto, tko zna. Valjda nekakva ljepota, i breme dana koji ga je, počevši s tim posjetom Clarissi, iscrpio svojom vrućinom, svojom napetošću i kapanjem, kapanjem jednog dojma za drugim u taj duboki i mračni podrum gdje borave, i nikada nitko neće za njih doznati. Djelomično zbog toga razloga, zbog te tajanstvenosti, potpune i nepovredive, život mu se čini kao nepoznat vrt, pun okuka i uglova, iznenadnih, da; zbog toga čovjeku zaista zastaje dah, zbog tih trenutaka; eto stiže k njemu kraj poštanskog ormarića nasuprot Britanskom muzeju jedan od njih, jedan trenutak, u kojem se stvari spajaju; ta kola hitne pomoći; i život i smrt. Kao da ga je isisala na neki vrlo visok krov ta navala osjećaja, a njegov preostatak, kao sprud poprskan bijelim školjkama, ostao gol. To je njega upropastilo u anglo-indijskom društvu - ta osjetljivost. Nekada je Clarissa, idući nekamo s njim na krovu omnibusa, Clarissa što se, bar izvana, tako lako uzbuđivala, čas očajna, čas ushićena, sva ustreptala tih dana i tako dobra družica, zapažajući neobične sitne prizore, imena, ljude s krova omnibusa, jer oni su običavali istraživati London i donositi pune torbe blaga s Kaledonske

tržnice - Clarissa je u to doba imala neku teoriju -imali su gomile teorija, samih teorija, kao što ih mladi ljudi već imaju. Trebalo je njome objasniti njihov osjećaj nezadovoljstva; što ne poznaju ljude; što njih drugi ne poznaju. Jer kako mogu jedno drugo upoznati? Viđate se svaki dan; zatim se ne vidite šest mjeseci, ili godina. Neutješno je, slagali su se, koliko malo čovjek poznaje ljude. Ali ona je rekla, sjedeći na omnibusu koji je prolazio avenijom Shaftesbury, da sebe posvuda osjeća; ne »ovdje, ovdje, ovdje«; i kuckala je po naslonu sjedala; nego posvuda. Mahala je rukom, prolazeći avenijom Shaftesbury. Ona je sve to. I tako da upozna nju, ili bilo koga, čovjek mora tražiti ljude što ih upotpunjuju; čak i mjesta. Bila je u čudnom srodstvu s ljudima s kojima nikada nije razgovarala, s nekom ženom na ulici, s nekim čovjekom iza tezge - čak s drvećem, ili sa žitnicama. To je završilo kao transcendentalna teorija koja joj je, uz njezin strah od smrti, dopuštala da vjeruje, ili da reče da vjeruje (usprkos svemu njezinu skepticizmu), budući da je naša pojava, dio nas koji se javlja, tako trenutačna kad se usporedi s drugim, nevidljivim dijelom nas, koji se nadaleko prostire, da to nevidljivo može nadživjeti, da se može nekako spasiti pripojeno ovoj ili onoj osobi, ili čak da obilazi neka mjesta, poslije smrti. Možda - možda.

Osvrćući se na to dugo prijateljstvo od gotovo trideset godina njezina je teorija dotle ispravna. Koliko god su kratki, isprekidani, često zapravo bolni bili njihovi susreti, i k tome njegove odsutnosti i prekidi (jutros je, na primjer, ušla Elizabeth, kao kakvo dugonogo ždrijebe, lijepa, nijema, baš kad je počinjao razgovarati s Clarissom), njihov utjecaj na njegov život bio je nemjerljiv. Ima u tome nekakva tajna. Dobiješ oštro, jetko, neugodno sjeme - taj susret zapravo; najčešće užasno bolan; ali u samoći, na najnevjerojatnijim mjestima, ono će procvjetati, otvoriti se, širiti svoj miris, dopustit će ti da ga dotakneš, okusiš, da pogledaš oko sebe, da ga potpuno osjetiš i razumiješ, pošto je godinama ležalo izgubljeno. Tako je ona dolazila k njemu; na brodu; na Himalaji; prizivale su je najčudnije stvari (tako je Sally Seton - velikodušna, zanesena guska! - pomišljala na *njega* kad bi vidjela modre hortenzije). Više je na nj utjecala nego ijedna osoba što ju je poznavao. I uvijek na taj način dolazeći preda nj bez njegove želje, hladna, otmjena, stroga; ili pak čarobna, romantična, podsjećajući na neko

polje ili na englesku žetvu. Najčešće ju je vidio na selu, ne u Londonu. Prizor za prizorom u Bourtonu.

On stiže u svoj hotel. Prođe predvorjem, prepunim crvenkastih naslonjača i sofa i oštrolišnih biljaka uvela izgleda. Uze svoj ključ s kuke. Gospođica mu pruži neka pisma. On se pope uza stube - najčešće ju je vidio u Bourtonu, u kasno ljeto, kad je ondje ostajao tjedan dana, ili čak dva, kao što je onda bio običaj. Prvo bi stajala na vrhu nekog brežuljka, stišući rukama kosu, pokazujući im i vičući, dok joj se ogrtač nadimao - Ona vidi Severn dolje. Ili u šumi, kako se trudi da joj kotlić uzavri -vrlo nespretnih prstiju; dim se kovitlao, udarao im je ravno u lice; njezino se sitno ružičasto lice naziralo; pa pita vode u neke starice u kolibi, koja je došla do vrata da vidi kako odlaze. Oni su uvijek pješaćili; drugi su se vozili. Vožnja joj je bila dosadna, nije voljela nijednu životinju, osim onog psa. Lutali su miljama duž putova. Ona bi se zaustavila da utvrdi gdje su, vodila ga natrag preko polja; i cijelo su vrijeme razglabali, raspravljah o pjesništvu, raspravljah o ljudima, raspravljah o politici (ona je tada bila radikal); nikada ništa nije primjećivao osim kad bi se ona zaustavila, uzviknula pred nekim pogledom ili stablom, i gonila ga da s njom gleda; pa opet dalje, preko strništa, ona je išla naprijed, s nekim cvijetom za svoju tetku, nikada umorna od hodanja usprkos svojoj krhkosti, da bi se spustili u Bourton u sumrak. Zatim, poslije večere, stari Breitkopf je otvarao klavir i pjevao bez imalo glasa, a oni su ležali potonuvši u naslonjače i pokušavah da se ne smiju, ah su uvijek praskah i smijali se, smijali se - smijali se bez razloga. Mislili su da Breitkopf to ne vidi. A onda ujutro, skakutala je ispred kuće gore-dolje kao ptica pastirica...

Oh, to je pismo od nje! Ta plava omotnica; to je njezin rukopis. I on će ga morati pročitati. Eto još jednog od tih sastanaka, neizbježno mučnih! Potreban je vraški napor da se pročita njezino pismo. »Kako je božanstveno što ga je vidjela. Mora mu to reći.« To je sve.

Ali ono ga uznemiri. Ozlovolji ga. Volio bi da ga nije napisala. Došavši nakon tolikih misli, bilo je kao udarac pod rebra. Zašto ga ne ostavi na miru? Uostalom, udala se za Dallowaya i sve te godine živjela s njim u savršenoj sreći.

Ti hoteli nisu utješljiva mjesta. Daleko od toga. Tko zna koliko je ljudi vješalo svoje šešire o te klince. Čak su se i muhe, ako na to pomislite,

spuštale na noseve drugih ljudi. A što se tiče čistoće koja ga je zapljusnula u lice, to i nije toliko čistoća koliko golota, hladnoća; nešto što mora biti. Neka suha nadstojnica obilazi u zoru njuškajući, zavirujući, i tjera sluškinje pomodrijela nosa da spadnu s nogu od ribanja, kao da je idući gost komad mesa koji treba poslužiti na savršeno čistu pladnju. Za spavanje, jedan krevet; za sjedenje, jedan naslonjač; za pranje zubi i brijanje brade, jedna čaša, jedno ogledalo. Knjige, pisma, kućni ogrtač, klize po bezličnosti konjske strune kao neprimjerena drskost. A sve to on vidi zbog Clarissina pisma. »Božanstveno je što te vidim! Ona to mora reći!« On presavi list; odgurnu ga; ništa ga neće ponukati da ga ponovo pročita.

Da on dobije to pismo od šest sati, morala je ona sjesti i napisati ga čim je od nje otišao; pa naljepiti marku; poslati nekoga na poštu. To je, kao što se kaže, vrlo slično njoj. Uznemirio ju je njegov posjet. Proželi su je osjećaji; za trenutak je, kad joj je poljubio ruku, požalila, čak mu pozavidjela, vjerojatno se sjetila (jer joj je vidio to u pogledu) nečega što je rekao - kako bi promijenili svijet da se udala za njega, možda; međutim, došlo je ovo; srednje godine; prosječnost; zatim se sa svojom neukrotivom životnošću prisilila da sve to gurne u stranu, jer u njoj postoji životna nit kojoj po žilavosti, izdržljivosti, snazi da svlada prepreke i pobjedonosno je pronese k cilju on nije znao premca. Da; ali nastupio je ustuk čim je on napustio sobu. Ona ga je sva ustrašena požalila; razmišljala je što bi na tom svijetu mogla učiniti da ga razveseli (uskraćujući uvijek istu stvar), i zamišljao ju je kako suzama oblitih obraza odlazi do pisaćeg stola i ispisuje taj jedini redak koji će ga dočekati kao pozdrav... »Božanstveno je što sam te vidjela!« I bila je iskrena.

Peter Walsh je već razvezao cipele.

Ali u tome ne bi bilo sreće, u njihovu braku. Ovo drugo je, na koncu konca, došlo mnogo prirodnije.

Čudno je; istinito je; mnogi su ljudi to osjetili. Peter Walsh je postizavao jedva dolične uspjehe, primjereno je ispunjavao obične dužnosti, pa su ga voljeli, ali su mislili da je pomalo nastran, da se drži naduto - čudno je da baš on, osobito sada kad mu je kosa posijedjela, izgleda zadovoljno; izgleda kao da ima još zaliha. Zbog toga je bio privlačan ženama, onima što im godi osjećaj da on nije posve muževan. Postojalo je nešto neobično u njemu, ili nešto iza njega. Možda zato što je bio knjigoljubac - nikada vam

ne bi došao u pohode a da ne bi podigao knjigu sa stola (sada je čitao a vezice s cipela su mu se vukle po podu); ili zato što je gentleman, što se očitovalo u načinu kako istresa pepeo iz lule, i naravno - u njegovu ponašanju prema ženama. Jer bilo je vrlo dražesno i prilično smiješno kako ga je neka djevojka bez zrna soli u glavi mogla vrtjeti oko prsta. Ali na svoju pogibelj. To jest, premda je bio izvanredno blag, i zaista privlačan zbog svoje veselosti i dobra odgoja, to je bilo samo do neke granice. Ona bi nešto rekla - ne, ne; on bi to prozreo. On to ne bi dopustio - ne, ne. Zatim je mogao vikati i previjati se i hvatati se za trbuh zbog neke šale u muškom društvu. Bio je najbolji znalac kuharske vještine u Indiji. Bio je muškarac. Ali ne od one vrste muškaraca koji se moraju poštovati - na svu sreću; ne poput majora Simmonsa, na primjer; baš ni u čemu, pomišljala je Daisy kad ih je, usprkos svojih dvoje nejake djece, znala usporediti.

On izu cipele. Isprazni džepove. S džepnim nožićem ispade fotografija Daisy na verandi; Daisy sva u bjelini, s foksterijerom u krilu; vrlo dražesna, vrlo tamnoputa; najbolja njezina fotografija što ju je vidio. To je došlo, uostalom, tako prirodno; toliko mnogo prirodnije nego s Clarissom. Bez pometnje. Bez zanovijetanja. Bez prenemaganja i uzrujavanja. Sve je išlo glatko. A crna, božanstveno lijepa djevojka na verandi je klicala (kao da je čuje): Naravno, naravno, sve će mu dati! vikala je (ona se ne zna suzdržati): Što god on želi! vikala je trčeći mu u susret, tko god ih gledao. A samo su joj dvadeset četiri godine. I ima dvoje djece. Dobro, dobro!

Zaista je dobro zapao u nevolju u svojim godinama. I to ga je obuzelo kad se jedne noći naglo probudio. Pretpostavimo da se vjenčaju. Za njega bi sve to bilo vrlo dobro, ali što je s njom? Gospođa Burgess, dobra žena i nimalo sklona brbljanju, kojoj se povjerio, misli da ovaj njegov odlazak u Englesku, naoko da se savjetuje s odvjetnicima, može navesti Daisy da razmotri i razmisli što to znači. Radi se o njezinu položaju, rekla je gospođa Burgess; o društvenim zaprekama; o djeci koje se odriče. Prije ili poslije bit će udovica s prošlošću, koja se potuca po predgrađima, ili vjerojatnije bezlična (znate, rekla je, kakve postaju te žene, s previše šminke). Ali Peter Walsh je omalovažavao sve to. On još ne misli umrijeti. U svakom slučaju, ona mora sama odlučiti; sama prosuditi, mislio je tapkajući po sobi u čarapama, izravnavajući večernju košulju, jer će možda otići na Clarissino primanje, ili će možda otići u neki varijete, ili će možda

ostati tu i čitati jednu vrlo zanimljivu knjigu koju je napisao neki čovjek kojega je nekada poznao u Oxfordu. I ode li u mirovinu, eto što će činiti - pisat će knjige. Ići će u Oxford i kopkati po Bodleiani⁸. Uzalud je crna, božanstveno lijepa djevojka trčala do ruba terase; uzalud je mahala rukom; uzalud je vikala da nimalo ne mari što će svijet reći. On je ovdje, čovjek o kojemu ona beskrajno misli, savršen gospodin, privlačan, otmjen (a njegove godine njoj ništa ne znače), vuče se po hotelskoj sobi u Bloomsburyju, brije se, pere, nastavljaajući, dok uzima limene vrčeve ili odlaže britvu, kopkati po Bodleiani i pronicati istinu o jednoj ili dvije sitnice koje ga zanimaju. I zapričat će se s kim god bilo i počat će sve više i više zanemarivati točan sat ručka, i propuštati obveze; a kada Daisy zatraži, kao što hoće, poljubac od njega, nastat će scena, jer neće biti tome dorastao (iako je iskreno ljubi) - ukratko, možda bi bilo sretnije, kao što gospođa Burgess reče, da ga ona zaboravi, ili da ga se tek sjeća kakav je bio u kolovozu 1922., kao kip što stoji na raskrižju u sumrak, koji postaje sve dalji i dalji dok se laka kola vraćaju, odnoseći nju čvrsto svezanu za stražnje sjedalo, premda su joj ruke ispružene; i sve dok vidi kako se taj kip smanjuje i iščezava, ona više da će učiniti sve na svijetu, sve, sve, sve...

On nikad ne zna što ljudi misle. Sve teže i teže se može sabrati. Postaje zaokupljen; postaje obuzet vlastitim brigama; čas mrzovoljan, čas veseo; ovisan o ženama, rastresen, mrk, sve manje i manje sposoban (tako je razmišljao dok se brijao) da razumije zašto im Clarissa ne bi jednostavno mogla naći stan i biti ljubazna prema Daisy; uvesti je u društvo. I onda bi on mogao samo - samo što činiti? samo lutati i vrludati (u tom se trenutku upravo dao na sređivanje raznih ključeva, papira), oblijetati i uživati, biti sam, ukratko, sam sebi dovoljan; a opet, naravno, nitko nije ovisniji o drugima od njega (zakopčao je prsluk); to je njega upropastilo. Ne može biti bez salona za pušenje, voli pukovnike, voli golf, voli bridge, a iznad svega žensko društvo, i istančanost njihova drugarstva, i njihovu vjernost i smjelost i veličinu u ljubavi koja se, premda ima svojih slabih strana, njemu čini (a crno, božanstveno lijepo lice bilo je na vrhu omotnica) tako savršeno divan, tako veličanstven cvijet da treba rasti na sljemenu ljudskoga života, pa ipak on joj nije dorastao, jer je uvijek spreman vidjeti stvari i s druge strane (Clarissa je u njemu nešto zauvijek potkopala), i vrlo lako se umara od nijeme odanosti i iste raznolikost

u ljubavi, premda bi se razbjesnio da Daisy ikoga drugog zavoli, razbjesnio! jer on je ljubomoran, neobuzdano ljubomoran po naravi. Silne je muke pretrpio! Ali gdje mu je nož; sat; pečati; lisnica, i Clarissino pismo koje neće ponovo čitati ah voli na nj pomisliti, i fotografija njegove Daisy? A sada na večeru.

Gosti su već jeli.

Sjedeći za malim stolovima oko vaza, svečano ili obično odjeveni, sa šalovima i torbama položenim pokraj sebe, s izrazom lažne pribranosti, jer nisu navikli na tolika jela za večeru; i samopouzdanja, jer je imaju čime platiti; i naprezanja, jer su cio dan trčali po Londonu kupujući, razgledajući; i urođene radoznalosti, jer su gledali svud naokolo kad je ušao zgodan gospodin s naočalama rožnatog okvira; i svoje dobrodušnosti, jer bi rado učinili kakvu god sitnu uslugu, posudili red vožnje, na primjer, priopćili korisnu obavijest; i svoje želje, koja kuca u njima, podzemno ih vuče da nekako uspostave veze, pa makar to bilo samo zajedničko rodno mjesto (Liverpool, na primjer), ili prijatelji koji se jednako zovu; sa svojim kradomičnim pogledima, neobičnim šutnjama, i naglim povlačenjima u obiteljsku šaljivost i osamljenje; tako su oni sjedili večeravajući kad je gospodin Walsh ušao i zauzeo svoje mjesto za malim stolom kraj zastora. Ne zato što je nešto rekao, jer budući da je bio sam, mogao se obratiti samo konobaru; njegov način gledanja jelovnika, upiranja kažiprstom u određeno vino, smještanja za stol, ozbiljnog, ne proždrljivog pristupanja večeri, zadobio je njihovo poštovanje; koje je, budući da je moralo ostati neizraženo tijekom većeg dijela obroka, proplamsalo za stolom gdje su sjedili Morrisovi kad se čulo kako gospodin Walsh na koncu večere kaže: »Kruške Bartlett«. Zašto je to rekao tako umjereno ali odlučno, s izrazom čovjeka koji drži stegu u okviru svojih prava zasnovanih na pravdi, to nisu znali ni mladi Charles Morris, ni stari Charles, niti gospođica Elaine ni gospođa Morris. Ali kad je izgovorio: »Kruške Bartlett«, sjedeći sam za svojim stolom, oni su osjetili da računa s njihovom podrškom u nekom zakonitom zahtjevu; da je pobornik stvari koja je smjesta postala i njihova, tako da im se oči naklono susretoše s njegovim očima, pa kad su svi istovremeno ušli u salon za pušenje, mali razgovor među njima postao je neizbježan.

Nije bio osobito dubok - samo da u Londonu vlada gužva; da se promijenio za trideset godina; da je gospodinu Morrisu draži Liverpool; da je gospođa Morris bila na izložbi cvijeća u Westminsteru, i da su svi vidjeli princa od Walesa. Ipak, razmišljao je Peter Walsh, nijedna obitelj na svijetu ne može se usporediti s Morrisovima; baš nijedna; i njihovi međusobni odnosi su savršeni, i njih uopće nije briga za gornje staleže, i njima se sviđa ono što im se sviđa, i Elaine ide u školu za domaćice, i dječak je dobio stipendiju za Leeds, i stara gospođa (koja je otprilike njegovih godina) ima još troje djece kod kuće; i imaju dva automobila, ali gospodin Morris još popravlja cipele nedjeljom: to je divno, to je uistinu divno, mislio je Peter Walsh, ljuljajući se malo natrag-naprijed s čašom likera u ruci među dlakavim crvenim naslonjačima i pepeljarama, osjećajući se veoma zadovoljan sam sa sobom, jer se sviđa Morrisovima. Da, njima se sviđa čovjek koji govori: »Kruške Bartlett«. Sviđa im se, osjećao je.

Poći će na Clarissino primanje. (Morrisovi su otišli; ali oni će se još vidjeti.) Poći će na Clarissino primanje, jer želi upitati Richarda što to oni rade u Indiji - te konzervativne budale. I što se daje u kazalištu? I glazba... Oh da, i puko brbljanje.

Jer evo istine o našoj duši, pomisli on, o našoj biti, koja poput ribe prebiva u dubokim morima i pliva kroz tmine probijajući se između debala divovske trave, preko prostora u kojima podrhtava sunce sve dalje i dalje u tamu, hladnu, duboku, neistraživu; odjednom se ona uzvine na površinu i zabavlja se na valovima što ih vjetar nabire; to jest, čuti veliku potrebu da se tare, straže, podiže brbljanjem. Što namjerava vlada - Richard Dalloway će znati - učiniti u vezi s Indijom?

Budući da je noć bila vrlo topla a prodavači novina su prolazili s plakatima koji su golemim crvenim slovima objavljivali da nadolazi val vrućine, pletene su stolice bile iznesene na hotelsko stubište i tu su pojedinačno sjedila gospoda, pijuckajući, pušeći. Tu je sjedio Peter Walsh. Čovjek je mogao zamišljati da dan, londonski dan, tek počinje. Kao žena koja je svukla šarenu pamučnu haljinu i bijelu pregaču da se obuče u modra svilu i biserje, dan se mijenjao, svlačio grabu odjeću, oblačio gazu, mijenjao se u večer, i s istim uzdahom ushićenja koji se otima ženi dok baca suknje na pod, i on je otresao prašinu, vrućinu, boju; promet se prorjeđivao; automobili, cvileći, sijevajući, uslijediše za štropotom kamiona; a tu i tamo

među gustim lišćem na trgovima visjelo je jako svjetlo. Ja odstupam, činilo se da govori večer dok je blijedjela i vénula iznad uobličjenih i šiljastih kraništa i izbočina hotela, kuća i skupina trgovina, ja venem, počinjala je, ja nestajem, ali London ništa od toga nije prihvaćao, probadao je bajunetama nebo, vezivao je i prisiljavao je na sudioništvo u svom bučnom zabavljanju.

Jer se od posljednjeg posjeta Petera Walsha Engleskoj zbilja revolucija uvođenja ljetnog vremena gospođina Willetta. Produžena večer je novost za njega. To ulijeva novi duh, zapravo. Jer dok prolaze djevojke s torbama za spise, strašno radosne što su slobodne, također nijemo sretne što gaze tim slavnim pločnikom, neka vrsta jeftinog, kričavog, ako hoćete, ali ipak zanosnog veselja obasjava im lice. I dobro su odjevene; ružičaste čarape; lijepe cipele. Sada će provesti dva sata u kinu. Izoštava ih, oplemenjuje ih, to žutomodro večernje svjetlo; a na lišću trga sja mrko, sivo - izgleda kao da je uronjeno u morsku vodu - krošnje potonula grada. Njega je zapanjila ta ljepota; ona i ohrabruje, jer dok engleski povratnici iz Indije s pravom sjede (znade ih svu silu) u Orijentalnom klubu i žučno objavljuju propast svijeta, gle njega, mlađi nego ikada; zavidi mladom svijetu na njihovu ljetnom vremenu i svemu ostalom, i više nego sluti iz riječi neke djevojke, iz smijeha neke kućne pomoćnice - tih nedodirljivih stvari na koje vam je nemoguće položiti ruke - taj pomak u cijeloj piramidalnoj gomili koja je u njegovoj mladosti izgledala nepomjerljiva. Ona ih je pritiskivala; gnječila ih, osobito žene, kao što je Clarissina tetka Helena nekada tiještila one cvjetove između listova sivog upijača s Littréovim rječnikom odozgo, sjedeći pod svjetiljkom poslije večere. Ona je sada mrtva. Čuo je o njoj, od Clarisse, da je bila oslijepila na jedno oko. A tako pristaje - jedno od remek-djela prirode - da se stara gospođica Parry pretvori u staklo. Vjerojatno je umrla kao neka ptica od studeni stišćući svoju prečku. Pripadala je različitom dobu, ali budući da je bila tako cjelovita, tako potpuna, uvijek će stajati na obzorju bijela kao kamen, istaknuta, kao svjetionik koji obilježava neki prošli stupanj razvoja na ovom pustolovnom, dugom, dugom putovanju, u ovom beskrajnom - (on potraži malo sitniša da kupi novine i pročita o Surreyju i Yorkshireu; milijun je puta pružio taj sitniš - Surrey je opet ispao iz natjecanja) - u ovom beskrajnom životu. Ali kriket nije puka igra. Kriket

je važan. Nikada se ne može suzdržati da ne čita o kriketu. Najprije je pročitao rezultate u posljednjim vijestima, zatim kako je bio vruć dan; zatim o nekom slučaju ubojstva. Kad se stvari milijun puta čine, to ih obogaćuje, iako bi se moglo reći da se otrcaju. Prošlost obogaćuje, i iskustvo, i pošto je volio jednu ili dvije osobe, i tako stekao moć koja nedostaje mladima, da prekine naprečac, čineći što ga je volja, ne mareći ni truna što ljudi kažu, dolazeći i odlazeći bez ikakvih velikih očekivanja (on ostavi novine na stolu i krenu), što ipak (pa potraži svoj šešir i kaput) nije potpuno točno za njega, bar ne noćas, jer on se baš sprema da ode na primanje, u tim godinama, tvrdo uvjeren da će nešto doživjeti. Ali što?

U svakom slučaju ljepotu. Ne sirovu ljepotu za oko. To nije čista i jednostavna ljepota - Bedford Place što vodi na Russel Square. To je upravnost i praznina, naravno; simetrija hodnika; ali tu su i osvijetljeni prozori, klavir, navijeni gramofon; skriveni osjećaj zabavljanja, koje od časa do časa provali kada, kroz prozor bez zastora, prozor koji je ostao otvoren, čovjek vidi uzvanike što sjede za stolovima, mladi svijet što polagano kruži, razgovore između muškaraca i žena, sluškinje što besposleno gledaju na ulicu (njihove primjedbe, kad je posao svršen), čarape što se suše na najvišim istakama, papigu, nekoliko biljaka. Zanimljiv je, tajanstven, beskrajno bogat, ovaj život. A po velikom trgu, gdje kola jure i skreću tako brzo, postajkuju parovi, ljubakaju se, grle se, pripijeni ispod slapa nekog drveta; to je ganutljivo; tako tihi, tako zaneseni, da čovjek prolazi oprezno, bojažljivo, kao da je svjedok nekom svetom obredu koji bi bilo bezbožnički prekinuti. To je zanimljivo. I tako dalje, u blijesak i sjaj.

Njegov se lagani ogrtač rastvorio, hodao je s neopisivom preosjetljivošću, pognut malo naprijed, koračao je, s rukama na leđima i očima koje još malo slične na jastrebove; koračao je kroz London, prema Westminsteru, motreći oko sebe.

Zar svi dakle večeraju vani? Ovdje sluga upravo otvara vrata da propusti neku staru nadutu gospu, u cipelama s kopčama, s tri ljubičasta nojeva pera u kosi. Vrata se otvaraju pred gospođama uvijenim poput mumija u šalove sa svijetlim cvjetovima, pred gospođama gole glave. I u otmjenim četvrtima sa štuko-stupovljem kroz malene pročelne vrtove, lagano ogrnute, s češljevima u kosi (pošto su otrčale na kat da vide djecu), stižu žene;

muškarci ih čekaju, raskopčanih kaputa na vjetru, i upaljenih motora. Svi izlaze. Sa svim tim vratima što se otvaraju, i silaženjem i paljenjem, čini se da se cijeli London ukrcava u malene čamce vezane uz obalu, što se ljuljaju na vodi, kao da čitav grad isplovluje na karneval. A iznad Whitehalla, onako posrebnog, klize i klize pauci, i osjećaju se mušice oko svinutih svjetiljki; tako je vruće da posvuda ljudi stoje i razgovaraju. A ovdje u Westminsteru neki vjerojatno umirovljeni sudac nepokolebljivo sjedi pred svojim kućnim vratima sav u bijelom. Vjerojatno neki povratnik iz Indije.

A ovdje buka posvađanih žena, pijanih žena; ovdje samo neki policajac i uzvite kuće, visoke kuće, nadsvođene kuće, crkve, parlamenti, i trubljenje parobroda na rijeci, šupalj magleni krik. Ali ovo je njezina ulica, Clarissina; automobili jure oko uglova, kao voda oko stupova nekog mosta, povezani zajedno, njemu se čini, jer dovoze ljude što dolaze na njezino primanje, Clarissino primanje.

Hladna struja vidnih dojmova sada mu prestade, kao da je oko pehar koji se prelio pa pušta da se niz njegove porculanske stijenke ostatak slijeva nezabilježeno. Mozak se sada mora probuditi. Tijelo se sada mora stegnuti, kad ulazi u kuću, u rasvijetljenu kuću, gdje su vrata otvorena, gdje stoje automobili, a blještave žene silaze: duša se mora okrijepiti da izdrži. On rasklopi veliku oštricu svog džepnog noža.

Lucy strmoglavo strča niza stube, pošto je skoknula u salon da izravna neku navlaku, da ispravi neku stolicu, da zastane za trenutak i osjeti da svatko tko uđe mora pomisliti kako je sve čisto, kako blistavo, kako se o tome netko lijepo brine, kad vidi lijepu srebrninu, mjedeni pribor za kamin, nove navlake na naslonjačima, i zastore od žutog satena: ocjenjivala je sve po redu; začula buku glasova; gosti dolaze gore poslije večere; ona mora pobjeći!

Dolazi predsjednik vlade, rekla je Agnes: tako je čula da govore-u blagovaonici, rekla je, ulazeći s punim poslužavnikom čaša. Zar je to važno, zar je to imalo važno, jedan predsjednik vlade više ili manje? To je potpuno svejedno u ovo doba noći gospođi Walker među tanjurima, loncima, cjedilima, tavama, piletinom u hladetini, hladnjacima za sladoled, obrezanim korama kruha, limunima, dubokim zdjelama za juhu i pliticama za puding, jer je sve to, koliko god se marljivo pralo u odjelu za

pranje posuđa, izgledalo da se skuplja na njoj, na kuhinjskom stolu, na stolicama, dok je vatra buktila i tutnjila, električna svjetla blještala, a još je trebalo poslužiti goste kasnom večerom. Sve što je ona osjetila bilo je - jedan predsjednik vlade više ili manje ne predstavlja ni najmanju razliku za gospođu Walker.

Gospođe se već penju gore, rekla je Lucy; gospođe se penju, jedna po jedna, gospođa Dalloway ide zadnja i gotovo stalno šalje neku poruku u kuhinju; »Pozdravite mi gospođu Walker«, poručila je jedne noći. Idućeg jutra će razgovarati o jelima - juha, losos; losos, gospođa Walker to zna, po običaju premalo pečen, jer se ona uvijek uznemiri zbog pudinga pa ga prepusti Jenny; tako se to događa, losos je uvijek premalo pečen. Ali neka plavokosa gospođa sa srebrnim nakitom je upitala za predjelo, rekla je Lucy, je li zaista pripravljeno kod kuće. Ali gospođu Walker je mučio losos, dok je vrtjela po rukama tanjure i na štednjaku zatvarala prigušivače i otvarala prigušivače; tada se začu provala smijeha iz blagovaonice; neki glas kako govori; zatim druga provala smijeha - gospođa su se međusobno zabavljala pošto su gospođe izašle. Tokajac, rekla je Lucy dojurivši. Gospodin Dalloway je poslao po tokajac, iz kraljevskih podruma, kraljevski tokajac.

Prenesen je kroz kuhinju. Preko ramena Lucy je izvijestila da gospođica Elizabeth izgleda veoma ljupko; nije mogla od nje oči otrgnuti; u svojoj ružičastoj haljini, s ogrlicom što joj je darovao gospodin Dalloway. Jenny ne smije zaboraviti psa, foksterijera gospođice Elizabeth, koji je, budući da ujedna, morao biti zatvoren a moglo bi mu, mislila je Elizabeth, nešto ustrebati. Jenny ne smije zaboraviti na psa. Ali Jenny ne želi ići gore kraj toliko svijeta u kući. Već je neki automobil pred vratima! Zvonce već zvoni - a gospođa još u blagovaonici, piju tokajac!

Eto, penju se uza stube; to stiže prvi gost, i sad će stizati sve brže i brže, tako da će gospođa Parkinson (unajmljena za primanja) ostaviti odškrinuta vrata predvorja, i predvorje će biti puno gospode koja čekaju (oni stoje i čekaju gladeći kosu) dok gospođe svuku ogrtače u sobi kraj hodnika; ondje im pomaže gospođa Barnet, stara Ellen Barnet, koja je živjela u kući četrdeset godina, i dolazi svakog ljeta da pomogne gospođama, i sjeća se majki kad su bile djevojke, i rukuje se premda je vrlo skromna; govori »milady« s mnogo poštovanja, ali je ipak nekako šaljiva dok gleda

gospođice, i s mnogo obzira pomaže lady Lovejoy koja ima neku nevolju sa steznikom. I one se nikako ne mogu oteti osjećaju, lady Lovejoy i gospođica Alice, da uživaju neku malu povlasticu kad se radi o četki i češlju jer poznaju gospođu Barnet - »trideset godina, milady«, dopunila je gospođa Barnet. Gospođice nisu upotrebljavale rumenilo za usne, rekla je lady Lovejoy, kad su u svoje vrijeme boravile u Bourtonu. A gospođici Alice ne treba rumenilo, rekla je gospođa Barnet, u garderobi, gladeći krzna, izravnavajući španjolske šalove, uređujući toaletni stol i znajući savršeno dobro, usprkos krznima i vezovima, koja je prava lady, koja nije. Ta draga starica, rekla je lady Lovejoy penjući se uza stube, Clarissina stara dadilja.

I onda se lady Lovejoy ukruti. »Lady i gospođica Lovejoy«, reče gospodinu Wilkinsu (unajmljenom za primanja). Njegovo je držanje bilo dostojno divljenja, dok se klanjao i uspravljao, klanjao i uspravljao i najavljuvao sa savršenom nepristranošću: »Lady i gospođica Lovejoy... Sir John i lady Needham... Gospođica Weld... Gospodin Walsh«. Držanje mu je bilo dostojno divljenja; njegov obiteljski život mora biti besprijekoran, samo što se čini nemoguće da bi stvorenje zelenkastih usana i izbrijanih obraza ikada moglo počinuti tako glupu pogrešku da se optereti djecom. »Divno je što vas vidim!« rekla je Clarissa. To je svima rekla. Divno je što vas vidim! Najgora njezina osobina - pretjerana, neiskrena. Velika je greška što je došao. Trebalo je da ostane kod kuće i čita svoju knjigu, pomisli Peter Walsh; trebalo je da ode u neki varijete; trebalo je da ostane kod kuće, jer nikoga ne poznaje.

O bože, bit će to promašaj; potpun promašaj, osjetila je Clarissa do srži kostiju dok je dobri stari lord Lexham stajao i ispričavao svoju ženu koja se nahladila na vrtnoj zabavi u palači Buckingham. Vidjela je ispod oka Petera kako joj zamjera, ondje, u onom uglu. Zašto, uostalom, ona sve to čini? Zašto teži za vrhuncima a stoji mokra u vatri? Bar da je nekako može spaliti! Sažeci je u pepeo! Bolje je išta, bolje je uzmahnuti svojom zubljom i tresnuti njome o zemlju nego kopnjeti i nestajati kao neka Ellie Henderson! Izvanredno je to kako nju Peter dovodi u takva stanja samo time što dođe i stane u neki ugao. On je navodi da vidi samu sebe; da pretjeruje. To je glupo. Ali zašto je onda došao, tek da zamjera? Zašto uvijek mora uzimati, nikada davati? Zašto netko ne izvrigne pogibli svoje

skromno gledišće? On se sada udaljava, a ona mora s njim govoriti. Ali neće imati prilike. Život je to - ponižavanje, odricanje. Lord Lexham joj govori da njegova žena nije htjela obući krzno za vrtnu zabavu jer »draga moja, sve ste vi žene iste« - a lady Lexham ima najmanje sedamdeset pet godina! Divno je kako se njih dvoje mazi, taj stari par. Njoj se sviđa stari lord Lexham. Ona zaista misli da je to važno, to njezino primanje, i srce je boli što zna da sve ide naopako, da sve propada. Bolje je bilo što, bilo kakva sablazan, bilo kakav užas nego da gosti besciljno tumaraju, stojeći u skupinama po uglovima kao Ellie Henderson, ne mareći čak ni da se drže uspravno.

Blago se žuti zastor sa svim rajskim pticama nadu i učini se kao da u salon banu jato krila, nadu se, zatim splasnu. (Jer prozori su bili otvoreni.) Ima li propuha, upita se Ellie Henderson. Ona se lako nahladi. Ali nije važno što će ona sutra kihati; ona misli na djevojke obnaženih ramena, budući da ju je stari otac, nemoćan, nekadašnji župnik u Bourtonu, naučio da misli na druge; ali on je umro; i njezine nahlade nikada ne dopru do prsiju, nikada. Ona misli na djevojke, na djevojke obnaženih ramena, a sama je uvijek bila sitno stvorenje, rijetke kose i mršava profila; premda je sada, poslije pedesete, počinjalo sjati kao neka blaga zraka nešto pročišćeno do zamjetljivosti tijekom godina samoodricanja, ali opet trajno pomračeno njezinom tugaljivom otmjenošću, njezinim paničnim strahom, koji se rađao iz prihoda od tri stotine funti i beznadnog stanja (ona ne može zaraditi ni pennyja), i zbog toga je postajala bojažljiva, i iz godine u godinu sve više i više neprikladna da se susreće s dobro odjevenim ljudima koji ovakve stvari čine svake noći u sezoni, jednostavno veleći svojim sluškinjama: »Obući ću to i to«, dok je Ellie Henderson prenapeto trčala napolje i kupila jeftino ružičasto cvijeće, šest-sedam stručaka, i zatim prebacila šal preko svoje stare crne haljine. Jer joj je poziv na Clarissino primanje stigao u zadnji čas. Nije mu se osobito obradovala. Nekako je osjećala da je Clarissa nije kanila pozvati ove godine.

Zašto bi je pozvala? Zaista nema nikakva razloga, osim što se oduvijek poznaju. Zapravo, rođakinje su. Ali naravno, prilično su se udaljile, budući da je Clarissa toliko tražena. A za nju je to događaj, odlazak na neko primanje. Već joj je užitak i samo gledanje lijepih haljina. Zar ono nije Elizabeth, već zrela, počesljana vrlo otmjeno, u ružičastoj haljini? Ipak njoj

ne može biti više od sedamnaest godina. Ona je vrlo, vrlo lijepa. Ali izgleda da djevojke kad se uvode u društvo nisu više u bjelini kao nekada. (Mora sve zapamtiti da ispriča Edith.) Djevojke nose ravne haljine, savršeno pripijene, sa suknjama dobrano iznad gležnjeva. To nije dolično, pomisli ona.

Tako je Ellie Henderson, zbog slaba vida, prilično istezala vrat, i nije joj toliko smetalo što nema s kim razgovarati (jedva je tu ikoga poznavala), jer njoj se činilo da je tako zanimljivo gledati sve te ljude; vjerojatno su političari; prijatelji Richarda Dallowaya; nego je upravo Richard osjećao da ne može to jadno stvorenje pustiti da i dalje stoji samo cijele večeri.

»No, Ellie, kako vi živite?« reče na svoj srdačan način, a Ellie Henderson, uznemirivši se i porumenjevši, osjeti kako je to izvanredno ljubazno od njega što joj pristupa i s njom razgovara, i reče da mnogi ljudi zaista više pate od vrućine nego od hladnoće.

»Da, tako je«, reče Richard Dalloway. »Da«.

Ali što se još moglo reći?

»Zdravo, Richard«, reče netko uhvativši ga za lakat, i, bože dragi, to je njegov Peter, njegov stari Peter Walsh. Oduševljen je što ga vidi - beskrajno mu je drago što ga vidi! Nije se ni za dlaku promijenio. I odoše njih dvojica ravno preko salona, tapšući lagano jedan drugoga, kao da se nisu vidjeli dugo vremena, pomisli Ellie Henderson gledajući ih kako odlaze, sigurna da joj je poznato lice toga čovjeka. Visok čovjek, srednjih godina, prilično lijepih očiju, crn, s naočalama, pomalo sličan Johnu Burowsu. Edith će ga jamačno poznavati.

Zastor s jatom rajskih ptica opet se nadu. A Clarissa vidje - vidje kako ga Ralph Lyon odbija, i nastavlja razgovor. Dakle, to ipak nije promašaj, na koncu konca! Bit će posve u redu sada -njezino primanje. Počelo je. Krenulo je. Ali još je sve nesigurno. Ona mora ostati tu, zasada. Gosti kao da žurno pristižu. Pukovnik i gospođa Garrod... Gospodin Hugh Whitbread... Gospodin Bowley... Gospođa Hilbery... Lady Mary Maddox... Gospodin Quin... zapijevao je Wilkins. Izmjenjivala je sa svakim šest-sedam riječi, i oni su prolazili, prolazili su u salone; u nešto sada, ne u ništa, otkad je Ralph Lyon odbio zastor.

Pa ipak što se tiče nje, napor je prevelik. Ona se ne raduje. Prejak je dojam da je ona - upravo bilo tko, dok tu stoji; bilo tko bi mogao to činiti; ipak tom bilo komu ona se pomalo divi, ne može se oteti osjećaju da je ona, kako god bilo, sve to stvorila, da to obilježava međaš, to mjesto u koje osjeća da se ona sama pretvorila, jer prilično je čudnovato da je potpuno zaboravila kako izgleda, ali joj se čini da je kao kolac zabijen na vrhu stubišta. Svaki put kad priređuje primanje obuzima je osjećaj da je nešto što nije ona i da je svatko nestvaran na neki način; mnogo stvarniji inače. To je, razmišljala je, djelomično zbog njihove odjeće, djelomično zbog toga što su izdvojeni iz svog svakodnevnog života, djelomično zbog okoline; sposobni su reći stvari koje inače nikako ne mogu reći, stvari koje zahtijevaju napor; sposobni su zaći mnogo dublje. Ali ne za nju; ne još, u svakom slučaju.

»Divno je što vas vidim!« reče ona. Dragi stari sir Harry! On svakoga poznaje.

A u svemu tome je čudan onaj osjećaj što ispunja čovjeka dok se oni penju uza stube jedno za drugim, gospođa Mount i Celia, Herbert Ainsty, gospođa Dakers - oh, i lady Bruton!

»Kako je strahovito lijepo od vas što ste došli!« reče ona, i to iskreno - čudno je kako stojeći tu čovjek osjeća da oni prolaze, prolaze, neki posve stari, neki...

Koje ime? Lady Rosseter? Ali tko je zaboga ta lady Rosseter? »Clarissa!« Taj glas! To je Sally Seton! Sally Seton! Poslije toliko godina! Ona izranja iz magle. Jer nije izgledala tako, Sally Seton, kad je Clarissa stezala vrč vrela vode. I mislila: ona je pod ovim krovom, pod ovim krovom! Ne tako!

Sve jedna na drugu, zbunjene, nasmijane, pljuštale su riječi - na prolasku kroz London; čula je od Clare Haydon; kakva zgoda da te vidim! Tako sam se zaletjela - bez poziva...

Vrč vrela vode mogao se sasvim pribrano spustiti. Izgubila je onaj sjaj. Ali je izvanredno što je opet vidi, stariju, sretniju, manje ljupku. Poljubiše se, prvo u jedan obraz, onda u drugi, kraj vrata salona, pa se Clarissa okrenu, držeći Sally za ruku, i ugleda svoje salone pune ljudi, začu žamor glasova, vidje svijećnjake, nadute zastore i ruže koje joj je dao Richard.

»Imam pet velikih sinova«, reče Sally.

Bila je puna priprostoga samoljublja, najotvorenije želje da se prvo o njoj govori, i Clarissi je bilo drago što je još takva. »Ne mogu vjerovati!« uskliknula je i sva se zažarila od užitka sjetivši se prošlosti.

Ali jao, Wilkins; Wilkins je treba; Wilkins izgovara glasom zapovjedničke vlasti, kao da cijelo društvo treba ukoriti a domaćicu osvijestiti iz lakomisenosti, jedno ime:

»Predsjednik vlade«, reče Peter Walsh.

Predsjednik vlade? Zar zaista? začudi se Ellie Henderson. Kada to ispriča svojoj Edith!

Čovjek mu se ne može smijati. Izgleda tako obično. Mogli biste ga posaditi iza tezge i kupiti dvopek - jadan čovjek, sav iskićen zlatnim čipkama. Ali govoreći pošteno, dok je obilazio salonom, prvo u pratnji Clarisse, zatim Richarda, vrlo dobro se držao. Nastojao je izgledati netko. Zabavno je bilo to promatrati. Nitko ga nije gledao. Jednostavno su produžavali razgovor, ali bilo je savršeno jasno da svi poznaju, da osjećaju do srži kostiju, tu veličinu koja prolazi; taj simbol onoga što svi oni predstavljaju, engleskoga društva. Stara lady Bruton, i ona je također vrlo lijepo izgledala, vrlo veličajno u svojim čipkama, ispliva na površinu i oni se povukoše u manju sobu koju odjednom počеше uhoditi, nadzirati, a neka vrsta šapta i šušnja otvoreno prostruja kroz svakoga: predsjednik vlade¹.

Gospode Bože, taj engleski snobizam! pomisli Peter Walsh stojeći u kutu. Kako se vole oblačiti u zlatne čipke i iskazivati štovanje! Gle! To mora biti - Jupitera mi, jest - Hugh Whitbread, što njuška po tragu veličina, prilično se ugojio, prilično osijedio, divni Hugh!

Uvijek izgleda kao da je u službi, pomisli Peter, povlašten ali uzdržljiv čovjek što gomila tajne koje bi branio do smrti, makar to bio mrvičak brbljarija što ih prospe neki dvorski sluga te će sutra biti u svim novinama. Takve su njegove čegrtaljke, njegova luđačka žezla, s kojima se igrao dok nije posijedio, dospio na rub starosti, uživajući štovanje i ljubav svih onih koji imaju povlasticu da poznaju tu vrstu visoko obrazovanih Engleza. Čovjek neizbježno stvara takvu sliku o Hughu; takav je njegov stil; stil onih pisama dostojnih divljenja što ih je Peter čitao u *Tirnesu* tisuće milja daleko preko mora, i zahvaljivao Bogu što se nalazi izvan te pogubne halabuke pa makar slušao kako ćeretaju pavijani i kako

kuliji tuku svoje žene. Kraj njega je pokorno stajao neki mladić maslinaste puti, s jednog od sveučilišta. Njega će on štititi, upućivati, učiti kako se napreduje. Jer njemu ništa nije draže nego da čini usluge, da zbog njega srca starih gospa življe zakucaju od veselja što na njih netko misli u njihovoj starosti, u njihovoj nevolji, smatrajući da su potpuno zaboravljene, kadli eto dragoga Hughha koji im pristupa i provodi cio sat razgovarajući o prošlosti, sjećajući se sitnica, hvaleći domaću tortu, premda Hugh može jesti tortu kod neke vojvotkinje svakoga božjeg dana i, kad ga pogledate, on vjerojatno dobar dio vremena i provodi u tom ugodnom poslu. Neka mu oprostí svemogući i milosrdni bog. Peter Walsh ne zna za milost. Hulja jamačno ima, ali bog je svjedok da lupeži koje vješaju zato što su prosuli mozak nekoj djevojci u vlaku nanose manje štete u cjelini nego Hugh Whitbread i njegova uslužnost! Pogledajte ga sada, na vršcima prstiju, kako pleše, kako se klanja i lupka petama, dok se predsjednik vlade i lady Bruton pojavljuju, dajući na znanje svima da vide kako je on povlašten da nešto rekne, nešto osobno, lady Bruton u prolazu. Ona se zaustavlja. Ona klima svojom krasnom starom glavom. Ona mu zahvaljuje vjerojatno za trunak njegove puzavosti. Ona ima svoje ulizice, niže službenike u ministarstvima koji trčkaraju okolo da za nju obave neke sitne poslove, a ona ih za uzvrat poziva na ručak. Ali ona vuče podrijetlo iz osamnaestog stoljeća. S njom je sve u redu.

I sad je Clarissa pratila svog predsjednika vlade po salonu, šepireći se, blistajući dostojanstvom svoje sijede kose. Nosila je naušnice i srebrnasto zelenu haljinu morske vile. Izgledalo je da se ljuljuška na valovima i spleće pletenice, imajući još onaj dar; da bude; da postoji; da sve sjedinjuje u času dok prolazi; okrenula se, šal joj je zapeo za haljinu neke žene, odmršila ga je, nasmijala se, sve s najsavršenijom lakoćom i izgledom stvorenja koje lebdi u svom elementu. Ali godine su je okrznule; baš kao što morska vila u svom zrcalu može ugledati zalaz sunca neke vrlo vedre večeri nad valovima. Osjećao se dah nježnosti; njezina strogost, njezina kreposnost, njezina ukočenost- sve se to sada smlačilo, i dok se pozdravljala s čovjekom prekrivenim zlatnim čipkama koji se upinjao da izgleda važan, i poželjela mu sreću, u njoj je bilo neizrecivoga dostojanstva; istančane srdačnosti; kao da cijelom svijetu želi dobro, a sada, stigavši na sam rub i konac stvári, mora se oprostí. Tako se ona njega dojmila. (Ali nije bio zaljubljen.)

Zaista, pomisli Clarissa, predsjednik vlade je ljubazan što je došao. I šecući s njim kroz salon, gdje je Sally bila na jednom kraju i Peter na drugom i vrlo zadovoljan Richard, i svi ti ljudi možda prilično skloni da joj zavide, ona osjeti onu opojnost trenutka, ono širenje živčevlja samog srca dok kanda ne zatreperi, prožeto, istegnuto - da, ali to je uostalom ono što i drugi osjećaju; jer premda ona to voli i osjeća kako zvecka i pecka, ipak u tim prividnostima, u tim slavljima (drugi stari Peter, na primjer, koji smatra da je tako blistava), ima praznine; oni su na dohvatu ruke, ne u srcu; i možda ona stari, ali oni je više ne zadovoljavaju kao nekada; i odjednom, dok je gledala kako predsjednik vlade silazi niza stube, pozlaćeni okvir sir Joshuine² slike djevojčice s mufom žestoko je podsjeti na Kilmanovu; na njezinu neprijateljicu Kilmanovu. To je zadovoljstvo, to je stvarnost. Ah, kako je mrzi - naglu, licemjernu, pokvarenu; sa svom onom moći; zavodnicu njezine Elizabeth; ženu koja se uvukla da krade i oskvrnjuje (Kakva besmislica, rekao bi Richard). Ona je mrzi: ona je voli. Čovjek hoće neprijatelje, ne prijatelje - ne gospođu Durrant i Claru, sir Williáma i lady Bradshaw, gospođicu Truelock i Eleanor Gibson (koje vidi kako se penju uza stube). Moraju je potražiti ako je žele vidjeti. Ona je zauzeta svojim primanjem!

Eto njezina starog prijatelja sir Harryja.

»Dragi sir Harry!« reče ona pristupivši uglađenom starom gospodinu koji je stvorio više loših slika nego bilo koja druga dva člana čitave akademije u St John's Woodu (na njima je uvijek bila stoka koja o sunčevu zalazu stoji u barama upijajući vlagu, ili predstavlja, jer u njega je bilo stanovitog dosega u pogledu kretnje, dizanjem jedne prednje noge i trzanjem rogovlja, »Dolazak tuđinca« - sve njegove djelatnosti, izlaženja na večere, trke, temelje se na stoci koja upija vlagu u barama o sunčevu zalazu).

»Čemu se smijete?« upita ga. Jer Willie Titcomb i sir Harry i Herbert Ainsty su se smijali. Ali ne. Sir Harry ne može Clarissi Dalloway (ona mu se jako sviđa; smatrao je da je svojevrsno savršena i prijetio da će je naslikati) ispričati svoje zgone iz varijetea. Pecnu je zbog njezina primanja. Nema njegova brandyja. Ovi su krugovi, reče, iznad njega. Ali ona mu se sviđa; nju poštuje, usprkos njezinoj prokletoj, teškoj otmjenosti višeg staleža zbog koje mu je nemoguće zamoliti Clarissu Dalloway da mu sjedne na koljeno. Ali stiže onaj ukleti lutajući plamen, ona prozračna

fosforescencija, stara gospođa Hilbery, pružajući ruke k ognju njegova smijeha (šala o vojvodi i lady) koji ju je, kad ga je čula preko salona, čini se umirio u pogledu nečega što je kadgod muči ako se probudi rano ujutro pa ne želi zvati sluškinju da joj donese šalicu čaja: kako je sigurno da moramo umrijeti.

»Ne žele nam ispričati svoje zgrade«, reče Clarissa.

»Draga Clarissa!« kliknu gospođa Hilbery. Ona večeras izgleda, reče, toliko nalik na svoju majku kad ju je prvi put vidjela kako šeće vrtom u sivom šeširu.

I Clarissine se oči zaista ispuniše suzama. Njezina majka, kako šeće vrtom! Ali na žalost, ona mora otići.

Jer eno profesora Brierlyja, koji drži predavanja o Miltonu, u razgovoru s malim Jimom Huttonom (koji čak ni za ovakvo primanje nije sposoban sputati i kravatu i prsluk niti prisiliti kosu da stoji ravno), a čak i s ove udaljenosti se prepiru, ona to vidi. Jer profesor Brierly je vrlo čudan svat. Unatoč svim onim diplomama, počastima i katedrama koje ga luče od piskarala, on je smjesta naslućivao koja je okolina nepovoljna za njegovo čudno ustrojstvo; njegovu silnu učenost i plašljivost; njegovu ledenu privlačnost bez srdačnosti; njegovu nevinost stopljenu sa snobizmom; drhtao je kad bi, zbog nepočešljane kose neke gospođe, zbog cipela nekog mladića, postao svjestan podzemnog svijeta, bez sumnje vrlo neporočna, odmetnika, zanesenih mladih ljudi, tobožnjih genija, i laganim klimanjem glave, šmrcajem-Hm!-on je isticao vrijednost umjerenosti; i makar skromnog poznavanja klasika da bi se mogao cijeliti Milton. Profesor Brierly (Clarissa je mogla vidjeti) nije se slagao s malim Jimom Huttonom (koji je nosio crvene čarape, jer su mu crne bile na pranju) o Miltonu. Ona ih prekide.

Reče da voli Bacha. Volio ga je i Hutton. To je bila veza između njih, i oduvijek je Hutton (vrlo loš pjesnik) osjećao da je gospođa Dalloway daleko najbolja od svih velikih dama koje se zanimaju za umjetnost. Čudno je koliko je nepopustljiva. U glazbi je potpuno ravnodušna. Prilično je uobražena. Ali kako ju je čarobno pogledati! Kuća joj je tako ugodna, da nema tih njezinih profesora. Clarissa je donekle bila sklona da ga zgrabi i posadi za klavir u pokrajnjoj sobi. Jer on je božanstveno svirao. »Ali ta buka!« reče ona. »Buka!«

»Znak uspjeha primanja.« Otmjeno klimnuvši profesor se uglađeno udalji.

»On zna sve na svijetu o Miltonu«, reče Clarissa.

»Zar zaista zna?« reče Hutton koji će oponašati profesora po cijelom Hampsteadu: profesor govori o Miltonu; profesor govori o umjerenosti; profesor se uglađeno udaljava.

Ali ona mora razgovarati s tim parom, reče Clarissa, s lordom Gaytonom i Nancy Blow.

Ne, *oni* primjetno ne pojačavaju buku na primanju. Oni ne razgovaraju (primjetno) dok stoje jedno uz drugo kraj žutih zastora. Oni će uskoro otići drugamo, zajedno; i nikada nisu imali bogzna što da kažu ni u kojoj prigodi. Oni gledaju; to je sve. To je dovoljno. Oni izgledaju tako čisti, tako zdravi, ona s cvatom praha i ličila kajsijine boje, ali on sastrugan, ispran, s ptičjim očima, tako da mu nijedna lopta ne može promaknuti niti ga udarac iznenaditi. On udara, skače, točno, smjesta. Konjske žvale podrhtavaju kad on drži uzde. On ima svoja odličja, spomenike svojih predaka, stjegove što vise kod kuće u crkvi. Ima svoje dužnosti; svoje zakupnike; majku i sestre; cio dan je proveo na igralištu Lords, i o tome su upravo razgovarali - o kriketu, rođacima, filmovima - kad se primakla gospođa Dalloway. Nju strašno voli lord Gayton. Gospođica Blow također. Ona se tako ljupko ponaša.

»Božanstveno je, divno je od vas što ste došli!« reče ona. Ona voli Lords; voli mladost, a Nancy, strahovito skupo odjevena kod najvećih pariških krojača, stoji tu i izgleda kao da njezino tijelo, samo od sebe, ističe jedan zeleni nabor.

»Htjela sam prirediti ples«, reče Clarissa.

Jer mladi ljudi ne znaju razgovarati. A zašto bi i razgovarali? Vikati, grliti se, vrtjeti se, ustajati u zoru; nositi šećer ponijima; ljubiti i milovati njuške obožavanih kineskih pasa; a zatim, silno zažareni i znojni, zaroniti i plivati. Ali golemo bogatstvo engleskog jezika, moć što je, uostalom, pruža za priopćavanje osjećaja (kad su bili njihovih godina, ona i Peter su raspravljali cijelu večer), nije za njih. Oni će mladi otvrdnuti. Bit će neizmjereno dobri s ljudima na imanjima, ali sami za sebe, možda, prilično dosadni. »Kakva šteta!« reče ona. »Nadala sam se da će biti

ples.« Neobično je ljubazno od njih što su došli! Ali razgovarati o plesu! Saloni su dupkom puni.

Eno stare tetke Helen s njezinim šalom. Na žalost, ona ih mora ostaviti - lorda Gaytona i Nancy Blow. Eno stare gospođice Parry, njezine tetke.

Jer gospođica Helena Party nije bila mrtva: gospođica Parry je živa. Prošla je osamdesetu. Penjala se uza stube polako, sa štapom. Smjestili su je u naslonjač (Richard se za to pobrinuo). Uvijek su joj dovodili ljude koji su upoznali Burmu sedamdesetih godina. Kamo je otišao Peter? Nekada su bili dobri prijatelji. Jer kad bi se spomenula Indija, ili čak Cejlon, njezine su se oči (samo jedno je stakleno) polako produbljuivale, postajale plave, i gledale, ne ljudska bića - ona nije imala nikakvih blagih uspomena, nikakvih gordih obmana o potkraljevima, generalima, pobunama - nego je orhideje vidjela, i gorske klance, i sebe samu na leđima kulija koji je šezdesetih godina nose preko usamljenik vrhunaca; ili kako silazi da bere orhideje (zapanjujuće cvjetove, dotada neviđene) koje je slikala vodenim bojama; vidjela je neslomljivu Engleskinju, razdražljivu kad je uznemiri, recimo, rat koji joj je bacio bombu pred kućni prag, u njenom dubokom razmišljanju o orhidejama i vlastitom liku koji šezdesetih godina putuje u Indiju - ali evo Petera.

»Dođi i razgovaraj s tetkom Helenom o Burmi«, reče Clarissa. A još nije ni riječi s njom progovorio cijele večeri!

»Razgovarat ćemo kasnije«, reče Clarissa vodeći ga k tetki Heleni, u bijelom šalu, sa štapom.

»Peter Walsh«, reče Clarissa.

To nije ništa značilo.

Clarissa ju je pozvala. Zamorno je; bučno je; ali Clarissa ju je pozvala. I tako je došla. Šteta što žive u Londonu - Richard i Clarissa. Već zbog samog Clarissina zdravlja bolje bi bilo da žive na selu. Ali Clarissi je oduvijek bilo drago društvo.

»On je bio u Burmi«, reče Clarissa.

Ah! Ona ne može odoljeti da se ne sjeti što je Charles Darwin rekao o njezinoj knjižici o orhidejama u Burmi.

(Clarissa mora razgovarati s lady Bruton.)

Sad je bez sumnje zaboravljena, ta njezina knjiga o orhidejama u Burmi, ali je izašla u tri izdanja prije 1870., reče ona Peteru. Sad ga se sjeća. Bio je u Bourtonu (i ostavio ju je, sjeća se Peter Walsh, bez riječi u salonu one noći kad ga je Clarissa pozvala da dođe na vožnju čamcem).

»Richard je toliko očaran vašim ručkom«, reče Clarissa lady Bruton.

»Richard mi je neizmjereno pomogao«, odgovori lady Bruton. »Pomogao mi je napisati jedno pismo. A kako ste vi?«

»Oh, savršeno dobro!« reče Clarissa. (Lady Bruton se gnuša ako su žene političara bolesne.)

»A evo Petera Walsha!« reče lady Bruton (jer nikada se ničega ne može sjetiti što bi rekla Clarissi; premda joj se sviđa. Ona ima mnogo lijepih osobina; ah nemaju ništa zajedničko - ona i Clarissa. Bolje bi bilo da se Richard oženio ženom s manje draži, koja bi mu više pomogla poslu. Izgubio je priliku da uđe u vladu.) »Evo Petera Walsha!« reče ona rukujući se s tim umilnim grešnikom, s tim vrlo sposobnim čovjekom koji se morao proslaviti ah nije (uvijek u neprilikama sa ženama). I evo, naravno, stare gospođice Parry. Divne stare gospođe!

Lady Bruton stade kraj naslonjača gospođice Parry, kao neki sablasni grenadir, zaodjenuta crnim naborima, i pozva Petera Walsha na ručak; srdačno; ali bez čavrljanja, jer se ne može sjetiti ničega o flori i fauni Indije. Bila je ona ondje, naravno; bila je u gostima kod tri potkralja; smatra da su neki indijski državni činovnici bili neobično istančani ljudi; ali kakva je to tragedija -sadašnje stanje Indije! Upravo joj je predsjednik vlade o tome govorio (stara gospođica Parry, umotana u svoj šal, ne mari za to što joj je predsjednik vlade upravo govorio), i lady Bruton bi htjela čuti mišljenje Petera Walsha, jer je tek stigao iz središta zbivanja, i dovest će sir Sampsona da se sastane s njim, jer to joj zaista ne da noću spavati, ta ludost, ta pokvarenost, mogla bi reći kao kći jednog vojnika. Ona je sada starica, ne može mnogo učiniti. Ali njezina kuća, njezine sluge, njezina velika prijateljica Milly Brush - sjeća h se nje? - svi oni svoje na raspoloženju ako - ukratko, ako samo mogu pomoći. Jer ona nikada ne govori o Engleskoj, ah taj otok pun ljudi, ta draga, draga zemlja je u njezinoj krvi (premda nije čitala Shakespearea), pa ako je postojala ijedna žena koja bi mogla nositi kacigu i odapinjati strijele, voditi čete u napad, s nepokolebljivom pravednošću vladati barbarskim hordama i ležati bez nosa

pod štitom u nekoj crkvi, ili tvoriti zeleni travnati humak na nekom prapovijesnom obronku, ta žena je Millicent Bruton. Bila je zbog svoga spola, a pomalo i zbog nemarnosti, lišena logičke vještine (njoj je nemoguće napisati pismo *Timesu*), ali je u njoj stalno tinjala misao o Carstvu, i u svom naginjanju k onoj božici u oklopu stekla je svoje ukočeno držanje, svoje otresito ponašanje, tako da je čovjek ne može zamisliti kako čak i nakon smrti odlazi sa zemlje ili luta područjima nad kojima, u nekom netjelesnom obliku, više ne leprša Union Jack. Da ne bude Engleskinja čak i među mrtvima - ne, ne! Nemoguće!

Ta je li to lady Bruton (koju je nekada poznavala)? Je li to Peter Walsh sa sijedom kosom? pitala se lady Rosseter (koja je nekada bila Sally Seton). Ono je jamačno stara gospođica Parry - stara tetka koja se tako ljutila dok je ona boravila u Bourtonu. Nikada neće zaboraviti kako je gola protrčala hodnikom, pa ju je gospođica Parry dala pozvati! A Clarissa! Oh, Clarissa! Sally je uhvati za ruku.

Clarissa se zaustavi kraj njih.

»Ali ne mogu ostati«, reče. »Doći ću kasnije. Pričekajte«, reče ona gledajući Petera i Sally. Moraju pričekati, pomisli, dok sav taj svijet ne ode.

»Vratit ću se«, reče gledajući svoje stare prijatelje, Sally i Petera, koji su se rukovali, a Sally se smijala, sjećajući se vjerojatno prošlosti.

Ali iz njezina je glasa iščezlo ono nekadašnje očaravajuće bogatstvo; njezine oči nisu zažarene kao nekada, kad je pušila cigare, kad je protrčala hodnikom bez krpice odjeće na sebi da uzme torbu sa spužvama, a Ellen Atkins je pitala: Što bi bilo da su je gospoda vidjela? Ali svi su joj praštali.

Ukrala je pile iz smočnice jer je bila noću gladna; pušila je cigare u svojoj spavaćoj sobi; ostavila je neprocjenjivu knjigu u čunu. Ali svi su je obožavali (osim možda tate). Zbog njezine topline; njezine životnosti - ona bi slikala, ona bi pisala. Starice iz sela do danas nisu prestale pitati za »vašu prijateljicu u crvenom ogrtaču koja se činila tako vedra«. Optužila je Hugh Whitbreada, između sviju (i on je tu, njezin stari prijatelj Hugh, u razgovoru s portugalskim ambasadorom), da ju je poljubio u sobi za pušenje da je kazni što je rekla da ženama treba dati pravo glasa. Najobičniji muškarci ga imaju, rekla je. I Clarissa se sjeti kako ju je morala uvjeravati da ga ne optuži za vrijeme obiteljske molitve - što je ona bila sposobna učiniti u svojoj drskosti, svojoj bezobzirnosti, svojoj

melodramatičnoj žudnji da bude središte svega i da izaziva sukobe, i to je moralo, Clarissa je često pomišljala, završiti nekom strašnom tragedijom; njezinom smrću; njezinim mučeništvom; a mjesto toga ona se udala, prilično neočekivano, za nekog ćelavog čovjeka s velikim cvijetom u zapučku koji je vlasnik, kažu, predionica pamuka u Manchesteru. I ima pet sinova!

Ona i Peter su zajedno sjeli. Oni razgovaraju: izgleda tako prirodno - da oni razgovaraju. Valjda razgovaraju o prošlosti. S njih dvoje (čak više nego s Richardom) ona dijeli svoju prošlost; vrt; drveće; staroga Josepha Breitkopfa koji je bez glasa pjevao Brahmsa; zidne tapete u salonu; miris rogožina. Dio toga Sally mora zauvijek biti; Peter mora zauvijek biti. Ali ona ih mora napustiti. Eno Bradshawovih, koji se njoj ne sviđaju.

Ona mora pristupiti k lady Bradshaw (u sivom i srebrnom, koja se njiše kao foka na rubu svog bazena i laje za pozivnicama, vojvotkinjama, tipična žena uspješna čovjeka), ona mora pristupiti k lady Bradshaw i reći...

Ali lady Bradshaw je preteče.

»Sablaznjivo smo zakasnili, draga gospođo Dalloway; jedva smo se usudili ući«, reče ona.

I sir William, koji se veoma isticao sa svojom sijedom kosom i modrim očima, to potvrdi; nisu se mogli oduprijeti iskušenju. Razgovarao je s Richardom vjerojatno o onom zakonskom prijedlogu što su htjeli da ga prihvati Donji dom. Zašto su je prošli srsi kad ga je vidjela kako razgovara s Richardom? Izgledao je ono što jest, veliki liječnik. Čovjek bezuvjetno na čelu svoga zvanja, vrlo moćan, malo ishlapio. Jer pomislite kakvi slučajevi dolaze preda nj - ljudi u najdubljim ponorima bijede; ljudi na rubu ludila; muževi i žene. On mora odlučivati o jezivo teškim pitanjima. Ipak, ona osjeća da čovjek ne bi poželio da ga sir William vidi u nevolji. Ne; ne taj čovjek.

»Kako je vaš sin u Etonu?« upita ona lady Bradshaw.

Upravo je ispao iz momčadi za kriket, reče lady Bradshaw, zbog zaušnjaka. Njegovu je ocu zbog toga žalije nego njemu, po njezinu mišljenju, »budući da i on«, reče ona, »nije ništa drugo nego veliki dječak«.

Clarissa pogleda sir Williama koji je razgovarao s Richardom. On ne izgleda kao dječak - ni najmanje ne izgleda kao dječak. Jednom je bila

pošla s nekim da ga upita za savjet.

Bio je savršeno u pravu; krajnje razborit. Ali, Bože - kakvo olakšanje naći se ponovo na ulici! Neki jadni nesretnik, sjeća se, jecao je u čekaonici. Ali ona ne zna što je to sa sir Williamom; što se to zapravo njoj ne sviđa. Samo se Richard slaže s njom, »ne sviđa mi se njegov okus, ne sviđa mi se njegov miris«. Ali on je izvanredno sposoban. Razgovaraju o onom zakonskom prijedlogu. Sir William spominje neki slučaj, spuštajući glas. Odnosi se na ono što je govorio o naknadnim učincima živčanog sloma zbog topovske paljbe. Mora postojati neka odredba u zakonskom prijedlogu.

Prigušivši glas, povukavši gospođu Dalloway u zaklon zajedničkog ženstva, zajedničkog ponosa zbog glasovitih odlika svojih muževa i njihove žalosne sklonosti da previše rade, lady Bradshaw (jadna guska - čovjeku nije ni mrska) promrmlja kako »baš kad smo polazili, moga su muža pozvali na telefon, veoma tužan slučaj. Neki mladi čovjek se ubio (to sir William pripovijeda gospodinu Dallowayu). Bio je u ratu.« Oh, pomisli Clarissa, usred moga primanja, evo smrti, pomisli.

Ona produži u malu sobu gdje je predsjednik vlade bio pošao s lady Bruton. Možda je netko unutra. Ali nema nikoga. Stolice su još zadržale otisak predsjednika vlade i lady Bruton, nje okrenute s puno poštovanja, njega zasjelog svom težinom, nadmoćno. Razgovarali su o Indiji. Nema nikoga. Sjaj primanja pada na pod, tako joj je čudno što je tu ušla sama u svojoj raskošnoj odjeći. Zbog čega Bradshawovi moraju govoriti o smrti na njezinu primanju? Neki mlad čovjek se ubio. A oni o tome govore na njezinu primanju - Bradshawovi govore o smrti. On se ubio - ah kako? Uvijek njezino tijelo to proživljava, kad joj reknu, prvi put, iznenada, o nekoj nesreći; haljina joj plane, tijelo joj gori. Bacio se kroz prozor. Tlo je sunulo uvis; kroza nj su prošli, zapinjući, razdirući, zarđah šiljci. Ležao je s tutnjem, tutnjem, tutnjem u mozgu, a zatim gušenje u pomrčini. Tako ona to vidi. A Bradshawovi o tome govore na njezinu primanju!

Jednom je bacila shilling u Serpentine, nikada ništa više. Ali on se svega otrešao. Oni produžuju živjeti (morat će se vratiti; sobe su još dupkom pune; svijet i dalje stiže). Oni (cijeli dan je mislila na Bourton, na Petera, na Sally), oni će ostarjeti. Ima nešto što je važno; nešto, ovjenčano brbljanjem, unakaženo, potamnjeno u njezinu životu, pušteno da svaki dan grezne u

pokvarenosti, lažima, brbljanju. On je to sačuvao. Smrt je izazov. Smrt je pokušaj priopćenja, kad ljudi osjećaju nemogućnost dosega središta koje ih tajanstveno izbjegava; bliskost razdvaja; zanos jenjava; čovjek je sam. U smrti je zagrljaj.

Ali taj mladi čovjek što se ubio - je li se bacio stišćući svoje blago? »Kad bi sad trebalo mrijeti, sad bi to najsretnije bilo«, jednom je rekla samoj sebi, silazeći niza stube, u bjelini.

A postoje pjesnici i mislioci. Pretpostavimo da je on imao tu strast, i da je otišao sir Williamu Bradshawu, velikom liječniku, koji je njoj ipak nerazgovijetno zao, bez spola i strasti, krajnje pristojan prema ženama, ali sposoban za neko neopisivo nasilje - da vam siluje dušu, to je to - ako je taj mladi čovjek otišao k njemu, pa ga se sir William na taj način dojmio svojom moći, nije li on onda mogao reći (ona to sada zaista osjeća): Život je postao nepodnošljiv; zbog njih je život nepodnošljiv, zbog takvih ljudi?

Zatim (tek jutros je to osjetila) postoji užas; strahovita nesposobnost, kad vam ga roditelji dadu u ruke, ovaj život, da ga proživite do konca, da ga pronesete vedro; u dubinama njezina srca postoji grozan strah. Čak i sada, prilično često, da nema Richarda koji čita *Times*, tako da ona može čučnuti kao ptica i postupno oživiti, bučno uskrisiti ono nemjerljivo ushićenje, tarući štap o štap, jednu stvar o drugu, morala bi stradati. Ona je umaknula. Ali taj mladi čovjek se ubio.

Na neki način to je njezina strahota - njezina sramota. Njezina je kazna da vidi kako tone i nestaje ovdje neki čovjek, ondje neka žena, u taj duboki mrak, a ona je prisiljena da stoji tu u svojoj večernjoj haljini. Ona je spletkarila; ona je potkradala. Nikada nije bila potpuno dostojna divljenja. Željela je uspjeh, lady Bexborough i sve ostalo. I jednom je šetala po terasi u Bourtonu.

Čudno, nevjerojatno; nikada nije bila tako sretna. Ništa ne može biti dovoljno sporo; ništa ne traje predugo. Nikakav se užitak ne može izjednačiti, pomisli ona namještajući stolice, uguravajući jednu knjigu na polici, s tim okončanjem slavlja mladosti, gubljenjem sebe u tijeku življenja, da bi ga našla, s potresom ushićenja, kad izlazi sunce, kad tone dan. Mnogo je puta otišla, u Bourtonu, dok su svi oni razgovarali, da gleda nebo; ili gaje vidjela između ramena gostiju za večerom; gledala ga je u Londonu kad nije mogla spavati. Ona priđe prozoru. Ono sadrži, koliko god

luda bila ta misao, nešto njezina u sebi, to seosko nebo, to nebo nad Westminsterom. Ona razgrnu zastore; pogleda. Oh, kakvo iznenađenje¹. - iz sobe preko puta ona stara gospođa zuri ravno u nju! Sprema se na spavanje.

A nebo? Bit će to svečano nebo, mislila je prije, bit će to sumračno nebo, koje odvraća svoj obraz u ljepoti. Ali sad je - pepeljasto blijedo, isprugano brzim golemim oblacima što se istanjuju. To je njoj novo. Jamačno se digao vjetar. Ona ide na spavanje, u sobi preko puta. Zamamno je promatrati je, kako se vrže, ta stara gospođa, kako prelazi sobu, prilazi prozoru. Može li je ona vidjeti? Zamamno je, dok se gosti još smiju i viču u salonu, promatrati tu staru ženu, sasvim tiho, kako se sama sprema na spavanje. Sad navlači zastore. Sat počinje izbijati. Mladi čovjek se ubio; ali ona ga ne žali; dok sat izbija uru, jedan, dva, tri, ona ga ne žali, dok se sve to događa. Gle! Stara gospođa je ugasila svjetlo! Sva je kuća sada mračna dok se ovo događa, ponovi ona, i dođoše joj riječi: Ne boj se više žege sunca. Mora se vratiti k njima. Ali kakva iznimna noć! Osjeća se nekako poput njega -tog mladog čovjeka koji se ubio. Drago joj je što je to učinio; svega se otresao dok oni i dalje žive. Sat izbija. Olovni krugovi se rastvaraju u zraku. Ali ona se mora vratiti. Mora se pribрати. Mora naći Sally i Petera. I ona uđe onamo iz male sobe.

»Ali gdje je Clarissa?« reče Peter. Sjedio je na sofi sa Sally. (Poslije svih tih godina on je zaista ne može zvati »lady Rosseter«.) »Kamo se djenula ta žena?« upita on. »Gdje je Clarissa?«

Sally je pretpostavljala, a isto tako Peter u tom pogledu, da ima važnih osoba, političara, koje nijedno od njih dvoje ne zna osim po viđenju u ilustriranim novinama, s kojima Clarissa mora biti ljubazna, mora s njima razgovarati. Ona je s njima. Ipak Richard Dalloway nije ušao u vladu. Nije osobito uspio, pretpostavljala je Sally. Jer što se tiče nje, ona rijetko kad čita novine. Ponekad je vidjela da se spominje njegovo ime. A k tome - no, ona živi veoma usamljenim životom, u divljini, rekla bi Clarissa, među velikim trgovcima, među velikim tvorničarima, ljudima koji, na koncu konca, nešto stvaraju. I ona je nešto stvorila!

»Imam pet sinova«, reče mu.

Gospode Bože, kako se ona promijenila! Sama blagost materinstva; i njegova sebičnost. Zadnji put su se sreli, sjeća se

Peter, među cvjetačama na mjesecini, s lišćem »nalik na grubu broncu«, rekla je sa svojom književnom žicom; i ubrala je ružu. Vodala ga je gore-dolje te strašne noći, poslije prizora kraj izvora; on je morao uhvatiti ponoćni vlak. Gospode, koliko je plakao! To mu je stara navika, da otvara džepni nožić, pomisli Sally, da uvijek otvara i zatvara nožić kad se uzbudi. Bili su veoma, veoma prisni, ona i Peter Walsh, kad je bio zaljubljen u Clarissu, pa je došao onaj užasni, smiješni prizor zbog Richarda Dallowaya, za ručkom. Ona je nazvala Richarda »Wickham«. Zašto ne bi nazvala Richarda »Wickham«? Clarissa je planula! I zaista, odonda se nisu vidjele, ona i Clarissa, više od možda pet-šest puta u posljednjih deset godina. A Peter Walsh je otišao u Indiju, i načula je da se nesretno oženio, i ne zna ima li djece, a ne može ga pitati jer se promijenio. Prilično je suhonjava izgleda, ali srdačniji, osjeća, i zaista joj je drag, jer je vezan uz njezinu mladost, ona još ima jednu malu Emily Brontë koju joj je darovao, i htio je pisati, pouzdano. U ono vrijeme on je htio pisati.

»Jesi li pisao?« upita ga šireći ruku, svoju čvrstu i skladnu ruku, na koljenu onako kako ju je pamtio.

»Ni riječi!«, reče Peter Walsh, a ona se nasmija.

Još je privlačna, još je ličnost, Sally Seton. Ali tko je taj Rosseter? Nosio je dvije kamelije na svom vjenčanju - to je sve što Peter zna o njemu. »Imaju bezbroj slugu, milje staklenika«, pisala je Clarissa; nešto slično tome. Sally to priznade uz grohotan smijeh.

»Da, imam deset tisuća godišnje« - da li prije nego što se plati porez ili poslije, ne sjeća se, jer njezin muž, »s kojim se moraš upoznati«, reče ona, »koji će ti se svidjeti«, reče, sve to radi mjesto nje.

A Sally je nekada bila sva u dronjcima. Založila je prsten svoga pradjeda što mu ga je dala Marie Antoinette - je li dobro upamtio? - da dođe u Bourton.

Oh da, Sally se sjeća; još ga ima, taj prsten s rubinom što ga je Marie Antoinette dala njezinu pradjedu. U ono doba nikada nije imala ni pennyja u džepu, i odlazak u Bourton joj je značio tako mnogo - spasio ju je od ludila, ona vjeruje, tako je nesretna bila kod kuće. Ali sve su to samo davne stvari - sve je sada prošlo, reče ona. I gospodin Parry je umro; a gospođica Parry je još živa. Nikada se u svom životu nije toliko zaprepastio! reče Peter. Bio je tvrdo uvjeren da je umrla. A brak joj je, Sally pretpostavlja,

sretan. A ona vrlo lijepa, vrlo smirena djevojka je Elizabeth, ondje, kraj zastora, u ružičastom.

(Ona je kao topola, ona je kao rijeka, ona je kao zumbul, pomisli Willie Titcomb. Oh, koliko joj je ljepše na selu, gdje radi što joj je volja! Kao da čuje svog jadnog psa kako cvili, Elizabeth je u to uvjerenjena.) Nimalo nije slična Clarissi, reče Peter Walsh.

»Oh, Clarissa!« reče Sally.

Sally je jednostavno ovo osjećala. Clarissi je beskrajno mnogo dugovala. Bile su prijateljice, ne znanice, prijateljice, i ona još vidi Clarissu svu u bjelini kako hoda po kući s rukama punim cvijeća - do dana današnjega strukovi duhana je podsjećaju na Bourton. Ali - razumije li to Peter? - njoj nešto nedostaje. Što li joj to nedostaje? Ona ima draži; ima izvanredne draži. Ali da budemo iskreni (a ona osjeća da je Peter stari prijatelj, pravi prijatelj - zar je važno izbivanje? zar je važna udaljenost? Cesto mu je željela pisati, ali je kidala pisma, a ipak je osjećala da on razumije, jer ljudi razumiju a da se neke stvari i ne kažu, kao što čovjek pojmi kad ostari, a ona je stara, danas popodne je išla u pohode svojim sinovima u Etonu, gdje imaju zaušnjake), da budemo posve iskreni, dakle, kako je Clarissa mogla to učiniti? - udati se za Richarda Dallowaya? za lovca, za čovjeka kojemu je stalo samo do pasa. Doslovno, kad je ulazio u salon mirisao je na staje. A zatim sve ovo? Ona mahnu rukom.

Hugh Whitbread je taj što prolazi u bijelom prsluku, mrk, debeo, slijep, mimo svega što vidi, osim samopoštovanja i lagodnosti. »Neće nas prepoznati, nos«, reče Sally, a ona zaista nema hrabrosti - to je dakle Hugh! divni Hugh!

»A što radi?« upita Petera.

Lašti kraljeve cipele ili broji boce u Windsoru, reče joj Peter. Peter još ima oštar jezik! Ali Sally mora biti iskrena, reče Peter. Što je s onim poljupcem, Hughovim?

Na usne, uvjeravala ga je, jedne večeri u sobi za pušenje. Otišla je ravno Clarissi u gnjevu. Hugh ne čini takve stvari! rekla je Clarissa, divni Hugh! Hughove su čarape bez iznimke najljepše što ih je ikada vidjela - a sada njegovo večernje odijelo: Savršeno! Ima li on djece?

»Svatko u ovom salonu ima šest sinova u Etonu«, reče joj Peter, osim njega. On, hvala bogu, nema nijednog. Ni sinova, ni kćeri, ni žene. No, ne čini se da mu je krivo, reče Sally. Izgleda mlađi, misli ona, nego itko od njih.

Ali bilo je glupo učiniti takvu stvar, kako god se uzme, reče Peter, udati se na taj način; »bila je savršena guska«, reče on, ali, reče, »divno smo se zabavljali«, ali kako je to moguće? čudila se Sally; što time želi reći? i kako je čudno znati njega a ipak ne znati ni jednu jedinu stvar koja mu se dogodila. I je li to rekao zbog ponosa? Veoma vjerojatno, jer napokon to ga mora peći (premda je čudak, neka vrsta zanesenjaka, nimalo običan čovjek), mora se osjećati samotnjački kad u tim godinama nema doma, nema kamo poći. Ali on mora doći k njima na tjedne i tjedne. Doći će, naravno; bit će mu drago da im bude gost, i tako je to izbilo na površinu. Sve te godine Dallowayevi nijedanput nisu došli. U više navrata su ih pozivali. Clarissa (jer ovisilo je o Clarissi, naravno) nije htjela doći. Jer, reče Sally, Clarissa je u srcu snob - to se mora priznati, snob. I to je ono što ih razdvaja, ona je u to uvjerena. Clarissa misli da se ona udala za nižega od sebe, budući da je njezin muž - ona se ponosi time - sin jednog rudara. Svaki penny što ga imaju sam je zaradio. Još kao dječak (glas joj zadrhta) nosio je velike vreće.

(I tako bi ona nastavila, pomisli Peter, satima i satima; rudarov sin; ljudi misle da se udala za nižega od sebe; njezinih pet sinova; i što je ono još bilo - sadnice, hortenzije, jorgovani, vrlo, vrlo rijedak sljezoliki ljiljan koji nikad ne uspijeva sjeverno od Sueskog kanala, ali ona, s jednim vrtlarom u nekom predgrađu blizu Manchestera, ima ih na lijehe, cijele lijehe! A Clarissa je sve to izbjeгла, s onako malo materinskoga u sebi.)

Je li snob ona? Da, u mnogom pogledu. Gdje li je, sve ovo vrijeme? Postaje već kasno.

»Da«, reče Sally, »kad sam čula da Clarissa priređuje primanje, osjetila sam da ne mogu *ne* doći - moram je opet vidjeti (a odsjela sam u ulici Victoria, gotovo u susjedstvu). Tako sam jednostavno došla bez poziva. Ali«, šapnu ona, »reci mi, molim te, tko je ovo?«

To je bila gospođa Hilbery, tražila je vrata. Jer kako je već kasno! I, mrmljala je, dok noć odmiče, dok gosti odlaze, čovjek nalazi stare prijatelje; tihe zakutke i uglove; i najdražesnije prizore. Znaju li, pitala je, da su okruženi začaranim vrtom? Svjetiljkama i drvećem i čudesnim

blistavim jezerima i nebom. Tek nekoliko ukrasnih svjetala, rekla je Clarissa Dalloway, u vrtu iza kuće. Ali ona je čarobnica! To je jedan park... I nije znala njihova imena, ali je znala da su prijatelji, prijatelji bez imena, pjesme bez riječi, uvijek najbolje. Ali bilo je toliko vrata, takvih neočekivanih mjesta, da nije mogla naći put.

»Stara gospođa Hilbery«, reče Peter; ali tko je ono? ona gospođa što cijele večeri stoji kraj zastora, a da nije progovorila? Poznato mu je njezino lice; on je povezuje s Bourtonom. Sigurno je krojila rublje na velikom stolu u prozoru? Davidson, je li se tako zvala? »Oh, to je Elbe Henderson«, reče Sally, Clarissa je zaista okrutna s njom. Ona joj je rođakinja, vrlo siromašna. Da, Clarissa je okrutna s ljudima.

Prilično je okrutna, reče Peter. Pa ipak, reče Sally na svoj osjećajan način, s provalom onog oduševljenja zbog kojega ju je Peter volio, ali sada malo strahuje da ne bi postala nesuzdržljiva

- koliko je bila plemenita Clarissa prema svojim prijateljima! i kako se rijetko sreće takva osobina, i kako ona ponekad noću ili na Božić, kad nabraja primljena dobročinstva, to prijateljstvo stavlja na prvo mjesto. Bile su mlade; eto to je. Clarissa je bila čista srca; eto to je. Peter će misliti da je sentimentalna. Ona to i jest. Jer ona je spoznala da je jedino vrijedno da se reče

- ono što čovjek osjeća. Domišljatost je glupa. Čovjek mora jednostavno reći ono što osjeća.

»Ali ja ne znam«, reče Peter Walsh, »što osjećam«.

Jadni Peter, pomisli Sally. Zašto Clarissa ne dođe i ne razgovara s njima? To je ono za čim on čezne. Ona to zna. Cijelo vrijeme on misli samo na Clarissu, i poigrava se svojim nožićem.

Njemu život nije bio jednostavan, reče Peter. Njegovi odnosi s Clarissom nisu bili jednostavni. To mu je uništilo život, reče. (Bili su tako prisni - on i Sally Seton, besmisleno je da se to ne reče.) Čovjek ne može dva puta voljeti, reče on. A što ona može reći? Svakako, bolje je upoznati ljubav (ali on će misliti da je sentimentalna - znao je biti tako oštar). Mora doći i biti kod njih u Manchesteru. To je prava istina, reče on. Prava istina. Bit će mu drago da im bude gost, čim obavi ono što mora obaviti u Londonu.

A Clarissi je bilo više stalo do njega nego što joj je ikada bilo stalo do Richarda, Sally to pouzdano zna.

»Ne, ne, ne!« reče Peter (Sally to nije smjela reći - otišla je predaleko). Taj dobričina - eno ga na kraju salona, nešto obrazlaže, isti kao nekada, dragi stari Richard. S kim ono razgovara? upita Sally, onaj čovjek vrlo otmjeno izgleda? Kad netko živi u divljini kao ona, javlja se nezasitljiva radoznalost da se dozna tko je tko. Ali Peter ga ne poznaje. Ne sviđa mu se njegov izgled, reče, vjerojatno neki ministar u vladi. Od svijetu njih Richard mu se čini najbolji, reče - najnesebičniji.

»Ali čime se bavi?« upita Sally. Javnim radom, pretpostavlja. I jesu li sretni zajedno? upita Sally (ona je osobno krajnje sretna); jer, priznaje, ona o njima ništa ne zna, samo stvara brzoplete zaključke, kao što se to čini, jer što čovjek može znati čak i o ljudima s kojima svakodnevno živi? upita ona. Zar nismo svi mi sužnji? Čitala je divan komad o čovjeku koji je črčkao po zidovima svoje ćelije, i osjetila je da je to istina o životu - čovjek črčka po zidu. Razočaravši se u ljudskim odnosima (s ljudima je tako teško), ona često odlazi u svoj vrt i u svom cvijeću nalazi mir koji joj ljudi i žene nikada ne pružaju. Ali ne; on ne voli kupus; njemu su draža ljudska stvorenja, reče Peter. Zaista, ti mladi ljudi su lijepi, reče Sally gledajući kako Elizabeth prolazi salonom. Koliko je različita od Clarisse u njenim godinama! Može li je on uopće razumjeti? Ona ne otvara usta. Ne mnogo, ne još, priznade Peter. Ona je kao ljiljan, reče Sally, kao ljiljan pokraj bare. Ali Peter se ne slaže da mi ništa ne znamo. Mi znamo sve, reče on; barem on zna.

Ali ovo dvoje, šapnu Sally, ovo dvoje što sada dolaze (i ona zaista mora otići, ako Clarissa uskoro ne dođe), ovaj čovjek vrlo otmjena izgleda i njegova žena prilično priprosta izgleda, što su razgovarali s Richardom - što čovjek može znati o takvim ljudima?

»Da su teški razmetljivci«, reče Peter gledajući ih površno. To navede Sally na smijeh.

Ali sir William Bradshaw zastade kraj vrata da pogleda neku sliku. On potraži ime bakropisca u dnu. I njegova žena pogleda. Sir Williama Bradshawa toliko zanima umjetnost.

Kad je čovjek mlad, reče Peter, previše trepti da upozna ljude. Sad kada je star, pedeset dvije, da bude točan (Sally ima pedeset pet godina, u tijelu,

reče, ali joj je srce kao u dvadesetogodišnje djevojke); sad kada je dakle zreo, reče Peter, čovjek može promatrati, čovjek može razumjeti, a ne gubi moć osjećanja, reče. Da, to je točno, reče Sally. Ona osjeća sve dublje, sve strasnije, svake godine. To možda raste, na žalost, reče on, ali čovjek treba da se tome veseli - prema njegovu iskustvu to i dalje raste. Postoji netko u Indiji. Volio bi o njoj razgovarati sa Sally. Volio bi da se Sally s njom upozna. Ona je udata, reče. Ima dvoje malene djece. Svi oni moraju doći u Manchester, reče Sally - mora joj to obećati prije nego što se rastanu.

»Gledaj Elizabeth«, reče on, »ona ne osjeća ni pola onoga što mi osjećamo, još ne.« »Ali«, reče Sally gledajući Elizabeth kako prilazi ocu, »vidi se da su privrženi jedno drugome«. Ona to osjeća po načinu kako Elizabeth prilazi ocu.

Jer njezin ju je otac gledao, dok je stajao u razgovoru s Bradshawovima, i mislio u sebi tko je ta ljupka djevojka. I odjednom je shvatio da je to njegova Elizabeth, a on je nije prepoznao, tako ljupko izgleda u svojoj ružičastoj haljini! Elizabeth je osjetila da je on gleda dok je s njom razgovarao Willie Titcomb. Pa mu je prišla i sada stoje zajedno, kad je primanje gotovo završeno, gledajući kako gosti odlaze, a sobe bivaju sve praznije i praznije, sa stvarima razbacanim po podu. Čak i Ellie Henderson odlazi, gotovo zadnja od sviju, premda nitko nije s njom razgovarao, ali ona je željela vidjeti sve, da ispriča Edith. A Richard i Elizabeth su prilično radosni što je sve svršeno, ali Richard se ponosi svojom kćeri. I nije joj to kanio reći, ali ne može odoljeti da joj ne rekne. Gledao ju je, reče, i pitao se tko je ta ljupka djevojka. A to je bila njegova kći! Ona je sretna zbog toga. Ali njezin jadni pas cvili.

»Richard se popravio. Imaš pravo«, reče Sally. »Sad ću razgovarati s njim. Poželjet ću mu laku noć. Što vrijedi mozak«, reče lady Rosseter ustajući, »kad se usporedi sa srcem?«

»Doći ću«, reče Peter, ali produži sjediti još jedan trenutak. Kakav je ovo užas? kakav je ovo zanos? pomisli u sebi. Što je to što me ispunjava neobičnim uzbuđenjem?

To je Clarissa, reče on.

Jer tu je ona.

KRAJ

FUSNOTE

[1](#) Lords je najpoznatije igralište za kriket u Londonu; Ascot, u Berkshireu, slavno je konjsko trkalište; Ranelagh je klub za polo i druge sportove. (Op. prev.)

[2](#) Početni stihovi pogrebne pjesme u Cymbefineu W Shakespearea (IV čin, II. prizor). (Op. prev.)

[3](#) Sezona (season), doba najživljeg kazališnog i društvenog zbivanja u Londonu; mjeseci svibanj, lipanj i srpanj. (Op. prev.)

[4](#) Navod iz Shakespeareova *Othella* (II. čin, I. prizor). (Op. prev.)

[5](#) Charles George Gordon (1833.-1885.), engleski general i namjesnik u Sudanu, poginuo u Kartumu nakon deset mjeseci očajnog opiranja vojsci mahdi-sta. (Op. prev.)

[6](#) Engleski pjesnici iz sedamnaestog stoljeća: Richard Lovelace (1618.-58.) poznat je po ljubavnim zbirkama *To Althea from Prison* i *Ib Lucasta*; Robert Herrick (1591.-1674.) po zbirci *Hesperides*. (Op. prev.)

[7](#) Horsa, brat Hengestov, vođa Angla, koji je prema Anglosaksonskoj kronici godine 449. provalio na britansko otočje i osnovao dinastiju engleskih kraljeva. (Op. prev.)

[8](#) Bodleiana, sveučilišna knjižnica u Oxfordu; osnovao ju je Thomas Bodley 1602. Ima 5 milijuna svezaka i mnoštvo rukopisa, osobito orijentalnih. (Op. prev.)

[9](#) Joshua Reynolds (1723.-92.), engleski slikar, jedan od najvećih portretista osamnaestog stoljeća. (Op. prev.)